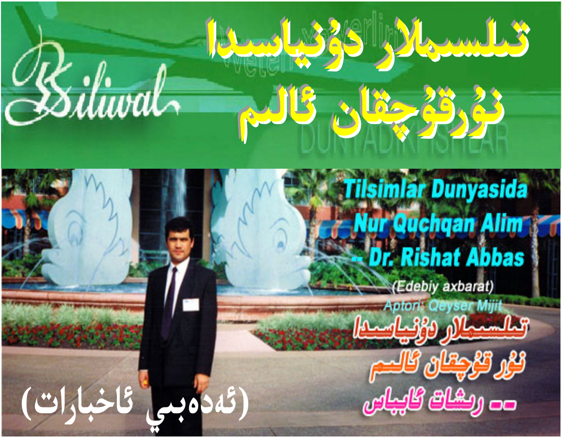

قەيسەر مىجىت

(ئامېرىكا بوستون)

ھەجەپ گۈزەل كۈن بولدى بۈگۈن،
ساما كۆپكۆك، دېڭىزمۇ كۆپكۆك.
ئاھ، تەبىئەت ـ ئىلھام بۇلىقى،
مەن ئۈچۈن سەن مەڭگۈ سۆيۈملۈك!
كۆك يۈزىدە جىلۋىدار بولۇپ،
قۇياش چاچار ئىللىق نۇرىنى.
ھېسلىرىمنى ئەللەي ئېيتىدۇ،
ھەيۋىتى زور دېڭىز دولقۇنى.
نازىنىنىڭ سۆيۈشلىرىدەك،
سۆيۈپ ئۆتەر يازنىڭ شامىلى،
ئەركىن ئۇچۇپ يۈرگەن تۇرنىلار،
ساھىلدىكى ساھىپجاماللار،

گۈزەللىككە ئەسرا يىگىتنىڭ،
ئوغرىلايدۇ خىياللىرىنى.
ئەي، تەبىئەت ـ گۈزەلسەن ئەجەپ،
كەيپ بولدۇم قۇچاقلىرىڭدا.
سەن ئۆزگۈسەن ـ تىلسىم دۇنياسى،
يول ئاچسەن تەسەۋۋۇرۇمغا...!

1

9. ئىيۇل، بوستون ماساچۇسېتس (Massachusetts) شتاتى، شەنبە كۈنى.

ئادەملەر دېڭىزىغا ئايلانغان رېۋېر(Revere) ساھىلىدە تەنھا

مېڭىپ كېتىۋېتىپ بىردىنلا كۆزۈم ياز پەسلىنىڭ راھىتىنى سۈرۈۋاتقان نۇرغۇنلىغان ئادەملەر ئارىسىدا «ئىتالىيە» دېگەن خەت بېسىلغان مايكىلارنى كىيىۋالغان ساھىپجاماللارغا، ئىتالىيىنىڭ دۆلەت بايرىقىنى كۆتۈرۈۋالغان ياشانغانلار ۋە ياشلارغا چۈشتى.

بۇ قېرى ـ ياش، ئەر ـ ئايال، ئۇششاق ـ چوڭ، پىششىقى ـ تولۇق كىشىلەر ـ بوستوندا ياشاۋاتقان

ئىتالىيىلىكلەر پۇشتىدىن بولغان
ئامېرىكىلىقلاردۇر. بۇگۈن ئۇلار ئەتە
ئىتالىيە بىلەن فرانسىيە ئوتتۇرىسىدا
گېرمانىيىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان
پۇتبول مۇسابىقىسىدە ئىتالىيە
كوماندىسىغا بولغان ياخشى
تىلەكلىرىنى ھەمدە ئۆزلىرىنىڭ
يىلتىزى تۇتاشقان ئىتالىيەگە بولغان
چوڭقۇر مۇھەببىتىنى، دېڭىز
ساھىلىدىكى تەبىئەت گۈزەللىكىدىن
ھوزۇرلىنىش تۇيغۇسىغا

سىگدۈرۈۋېتىشكەن. ھەتتا بوستوننىڭ شەھەر باشلىقى توماس مېنىن(Thomas Ménino) مۇ ئىتالىيەلىكلەرنىڭ پۇشتىدىن. بىر مۇخبىر ئۇنىڭدىن «قايسى كوماندىنىڭ ئۇتۇۋېلىشىنى ئۈمىد قىلىسىز؟» دەپ سورىغىنىدا، ئۇنىڭ «ئەلۋەتتە ئىتالىيەنىڭ»، دەپ جاۋاب بەرگىنى مېنى ئويلاندۇردى: ئىنسانىيەت جەمئىيىتى نۇرغۇن ئىسسىق-سوغۇقنى بېشىدىن كەچۈرۈپ 21-ئەسىرگە قەدەم قويغان، پەن-

تېخنىكا ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، «يەرشارىلىشىش» ۋە «ئورتاق ئىنسانچىلىقنى» تەشەببۇس قىلىدىغان دۆلەتنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە بىر پۇخراسى ـ يەنىلا ئەجدادلىرىنىڭ ئۇرۇغى چېچىلغان زېمىنغا تەلپۈنۈۋاتىدۇ، ئۆز يىلتىزىغا تارتىۋاتىدۇ. قارىغاندا، كىشىلەرنىڭ «ئۆزلۈك شان ـ شەرەپ تۇيغۇسى» مەڭگۈلۈك بولىدىغان ئوخشايدۇ.

ئۆزىنىڭ «ئىتالىيە»لىكلەر پۇشتىدىن ئىكەنلىكىنى مەغرۇرلۇق بىلەن نامايەندە قىلىشپ ھاياجانلىق كەيپىياتقا چۆمۈشكەن بۇ ئادەملەر توپىنى كۆرگەن، ئەمما بۇ يەرنى ياخشى چۈشەنمەيدىغان ھەرقانداق بىر ئادەمنىڭ «بۇ يەر-ئىتالىيىگە تەۋە زېمىن ئوخشىمامدۇ؟» دەپ قېلىشى ئېنىقلا تۇرغان گەپ.

مەن بۇ مەنزىرىدىن قىلچىمۇ ھاياجانلانمىدىم، چۈنكى مەن ئۈچۈن

بۇ پۇتبول مۇسابىقىسىدە كىمنىڭ ئۇتۇشى بەرىبىر.
مۇبادا قايسى بىر كوماندىنىڭ ئىچىدە تارىم دەرياسىنىڭ سۈيىنى ئىچىپ، تەڭرىتاغىنىڭ هاۋاسىدا نەپەس ئېلىپ چوڭ بولغان بىرەرى بولسا ئىدى، ئۇ چاغدا مېنىڭ ئىنكاسىم باشقىچە بولاتتى، خۇددى مىليونلىغان ئالجىرىيەلىكلەر ـ زىدان باشچىلىقىدىكى فرانسىيە كوماندىسىنىڭ يېڭىشىنى ئارزۇ

قىلغانىدەك، مەنمۇ ئاشۇ يىگىت مەنسۇپ كوماندىنىڭ يېڭىۋېلىشىنى ئارزۇ قىلار ئىدىم. ھەتتىگەي، ھازىر بۇ بىر چۈش...

ئادەم ـ گۆش بىلەن قاندىن، روھ بىلەن جاندىن پۈتكەن نەرسە، شۇڭا ئۇنىڭدا ھېسسىيات ۋە ھاياجانلىنىش بولىدۇ، لېكىن ئادەملەردىكى ھېسسىيات ۋە ھاياجانلىنىشنىڭ سەۋەبى ۋە دەرىجىسى ئوخشاش بولمايدۇ. ئەمما بىر نەرسە ئېنىقكى،

ئادەم ھاياجانلانغاندا ئۇنىڭدىكى
يوشۇرۇن قابىلىيەت ئۆزىنى
ئىپادىلەيدۇ، نەتىجىدە سەزگۈ
ئەزالىرى قىلغۇاتقان ئىشدا ئادەتتىن
تاشقىرى دەرىجىدە ئۆز ئىقتىدارىنى
جارى قىلدۇرىدۇ. مەسىلەن، شائىر
ھاياجانلانغاندا ئۇنىڭ مۆگدەپ
قالغان نېرۋا ھۈجەيرىلىرىنىڭ خىزمىتى
جانلىنىپ كېتىدۇ-دە تەپەككۇر
پەرىشتىسىنىڭ ئېتىكىدىن، ئاجايىپ
پىكىر دۇردانىلىرى توختاۋسىز

تۆكۈلىدۇ. ئالىم ھاياجانلانغاندا، بەلكى ئۇ چوڭ ئالەمشۇمۇل بايقاشنى ۋە ياكى جاھاننى ھاڭ-تاڭ قالدۇرىدىغان نەزەرىيىنى ئوتتۇرىغا قويۇۋېتىشى مۇمكىن. سەن مەلۇم خىل گۈزەللىككە مەپتۇن بولغاندا ھېسسىياتىڭ ئۇرغۇيدۇ، شائىرانە تۇيغۇلارغا چۆمسەن، ئۆز خەلقىڭ ئىچىدىن چىققان مۇنەۋۋەر ئوغۇل-قىزلار مەلۇم ساھەدە چوڭ شەرەپلەرنى قولغا كەلتۈرگەندە ئىختىيارسىز

هاياجانلىنىسەن ۋە پەخىرلىنىش ھېسلىرىغا كۆمۈلىسەن.
ئەلۋەتتە، ھېس-ھاياجانىڭمۇ ئۆزىگە چۇشلۇق دىئالېكتىكىسى بار. ئادەم بەزىدە كىچىك ئەرزىمەس ئىشقا قايناش، غەزەپلىنىش تۈپەيلى، ئۆز-ئۆزىنى كونترول قىلالماي ئەخمەق ئىشنى قىلىپ پۇشايمانغا قېلىشى، ھەتتا جىنايەتچىگە ئايلىنىپ قېلىشى مۇمكىن.
مەن بۆگۈن ئىنسانلار ئارىسىدا بولۇۋاتقان قىزىقچىلىقلاردىن ھېچقانداق

ھاياجانلىنىش ھېس قىلمىدىم، ئەكسىچە خۇدانىڭ خاسىيەتلىك بۇ كۈنىدە، تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكىگە شەيدا بولدۇم. مەن ئۈچۈن تەبىئەت ئاڭلىسا ــ ئاڭلىغۇسى كېلىدىغان يېقىملىق كۈي. ئوقۇسا ــ ئوقۇغۇسى كېلىدىغان رومان. كۆرگەنسېرى كۆرگۈسى كېلىدىغان گۈزەل جانانىنىڭ ئۆزى. مەن ئۇنىڭغا مەپتۇن بولدۇممۇ، ــ بولدى، خىياللىرىم قانات چىقىرىپ ئۆتمۈش بىلەن ھازىرنىڭ گىرۋەكلىرىدە، ئۆزۈم ۋە

ئۆزىمىز ھەققىدە، بىز ۋە باشقىلار توغرىسىدا، ھازىرىمىز بىلەن كېلەچىكىمىز ھەققىدە ئايلىنىپ يۈرىدۇ.

مانا بۈگۈنمۇ شۇنداق بولدى.

كۆگۈل ئېكرانىمدا ئالىي مەكتەپتە ئۆتكۈزگەن كۈنلىرىم خۇددىVCD پلاستىنكىسىدەك بىر ـ بىرلەپ ئۆتمەكتە.

مانا ـ ئۇنىۋېرسىتېت كۇلۇبىدا ئۆزىنىڭ نىمە دەۋاتقانلىغىنى چۈشىنىپ ناخشا ئېيتىدىغان ئاز ساندىكى ناخشىچىلىرىمىزدىن بىرى

بولغان تالانتلىق ناخشىچى ئىززەت ئىلياس ـ ئادەمنىڭ قەلبىنى تىترىتىدىغان نازاكەت ۋە ئەقىل ھېسلىرىنى ئۇيغىتىدىغان ماھارەت بىلەن ناخشا ئېيتىۋاتىدۇ:

باشقىلار چىقتى ئايغا ـ يۇلتۇزغا،
بىزدىكى غەم بوگۈن توي بىلەن داستىخان.

......

مانا ـ 20 ـ ئەسىردىكى ئۇيغۇر ھازىرقى زامان پەيلاسوپى ۋە يېتۈك ئالىمى ـ مەرھۇم ئابدۇشۈكۈر

مۇھەممەتئىمىن، نورۇز بايرىمىنى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن ئوقۇغۇچىلار بىرلەشمىمىزنىڭ تەلىپىگە بىنائەن ئۇنىۋېرسىتېت قىزلار ئاشخانىسىنىڭ ئاستىدىكى ئوقۇغۇچىلار پائالىيەت زالىدا سۆزلىمەكتە...

بوكسىيور مۇسابىقىسىدە رەقىبىنى يېڭىۋالغان چېمپىيونغا كىشىلەر گۈلدەستە ئالقىش سادالىرىنى ياغدۇرۇۋېتىشتى. ۋاقتىنى ئىلىم-پەن ئۆگىنىش، تەتقىقات ۋە كىتاب

يېزىش، خەلقنى ئاقارتىش بىلەن ئۆتكۈزۈۋاتقان ئالىمنىڭ كەينىدىن كىشىلەر، «تويى-تۆكۈنگە بارمايدۇ، ئادەمگەرچىلىكنى بىلمەيدۇ» دەپ ئاغرىنىشتى.

مانا-يەنە شۇ ئالىم، ئۈنىۋېرسىتېت خىمىيە فاكۇلتېتى ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ 4-قەۋەتتىكى زالىدا ئوقۇغۇچىلارغا نۇتۇق سۆزلىمەكتە...

- ھەسەتخورلۇق، شەرقچە ھەسەتخورلۇق ۋە غەربچە

ھەسەتخورلۇق دەپ ئىككى خىل بولىدۇ. بۇ ئىككىسىنىڭ پەرقى شۇ يەردىكى ـ غەربچە ھەسەتخورلۇقتا، كىشىلەر «مەن سەندىن قالامدىم» دەپ ئىجادىيەت ۋە تەتقىقاتتا ئۆزىگە تەلەپ قويىدۇ، تىرىشىدۇ، نەتىجىدە ئۆزى كەسپتە ئىلگىرلەيدۇ، جەمئىيەتنىڭ ئالغا بېسىشىغا كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە تۆھپە قوشىدۇ. شەرقچە ھەسەتخورلۇقتا، «مەن چىقالمىغان دەرەخكە سەنمۇ

چىقما» ـ دەيدۇ ـ دە، ياكى دەرەخنى كېسىشكە ئۇرۇنىدۇ، ياكى پۇتۇڭدىن تارتىشقا ئاران تۇرىدۇ. نەتىجىدە ئۆزى ھەسەت دەستىدىن ئازابلىنىپ كېسەل بولىدۇ، جەمئىيىتى كەينىدە قالىدۇ. زىيان ئۆزىگىمۇ بولىدۇ، جەمئىيەتكىمۇ بولىدۇ...

كۆز ئالدىمدا ئالىي مەكتەپتە يازغان «كۆنىدىلىك خاتىرەم».

ئالىي مەكتەپنىڭ 4 ـ يىلىدىكى ئۆكتەبىرنىڭ بىر كۈنى ئۇنىڭغا

مۇنداق يېزىپتىكەنمەن:

مەن ئەقلىمنى بىلگەندىن باشلاپ، «مىللىتىمىزنى تەرەققى قىلدۇرايلى» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ كېلىۋاتىمەن، بۇنى ئوقۇتقۇچىلار دەۋاتىدۇ، يازغۇچىلار يېزىۋاتىدۇ، رەھبەر بولغۇچىلار سۆزلەۋاتىدۇ، ھەتتا مەنمۇ ئوقۇغۇچىلارغا ئۆگىنىش تەجرىبىسىنى تونۇشتۇرۇش پائالىيىتىنىڭ باشلىنىش قىسمىدا «تەرەققىياتقا ئىلىم-پەن ئۆگىنىش

ئـــارقىلىق ئىرقـــــــشەلەيمىز» دەپ سۆزلىدىم. زادى «تەرەققىيـات دىـگەن نىمە؟» ، ئـالىي مەكتەپـتە ئوقۇۋسـاقلا مىللەتنـــــى تەرەققـــي قىلــدۇرغىلى بولامــدۇ؟ زادى قانــداق ســەۋەبلەر يـــاكى قانـــداق شەخـــسلەر بىـــر جەمئىيەتنــــى تەرەققىيــــات يولىغــــا يىتەكلىيەلەيدۇ؟

خىياللىرىم سەپىرنى داۋام قىلماقتا...

هــازىر مەن ياشــاۋاتقان بوســتوندا بۇنــدىن 300 يىـل ئىلگـىرى بەنجـامىن

فرانكلىن دېگەن مەشھۇر پەيلاسوپ، كەشپىياتچى، ھەم سىياسىئون كىشى تۇغۇلغان. مەن ئۆرۈمچىدە ئىنگلىزچە ئۆگىنىپ يۈرگەن چېغىمدا، بىر كىتابتىن ئۇنىڭ «مەرىپەتلىك مىللەت قۇللۇققا مەھكۇم بولمايدۇ» دېگەن سۆزىنى ئوقۇپ، «بەرھەق!» دېگەن ئىدىم.

مانا ئەمەلىيەت ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ، ئىلىم ـ پەن بىلەن قوراللانغان، مائارىپىنى چىڭ تۇتقان، ئىزدىنىش، ئىجاد قىلىش روھىغا باي، كۈچلۈك رىقابەت ئېڭىغا

ئىگە ھەرقانداق مىللەت ۋە دۆلەتنىڭ راۋاجلانمىغىنى، روناق تاپمىغىنى يوق.
سىز مۇنۇ 2000 يىلدىن ئارتۇق سەرگەردانلىق، ۋەتەنسىزلىك ۋە مىللىي ئازاب-ئوقۇبەتنى يەتكۈچە تارتىپ كېتىلىۋېر تەرىپىدىن ۋەھشىيانە تۆردە ئىرقىي قىرغىنچىلىققا ئۇچرىغان يەھۇدى مىللىتىگە قاراڭ. ئۇلارنىڭ كىچىك بولسىمۇ قۇدرەتلىك ۋەتىنىنىڭ بولغىنىنى ئىپتىمايىلا قويايلى، مۇھىمى ئۇلارنىڭ مەرىپەتكە

بىر خەلق سۆيىشتە ئەھمىيەت بېرىشى ـ مانا بۇگۈن ئۇلارنى دۇنيانىڭ سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي ئىشلىرىغا ھەل قىلغۇچ تەسىر كۆرسىتىدىغان مىللەتكە ئايلاندۇردى.

سىز يەنە پادىشاھلىرى ۋە ياكى باش باقانلىرىنىڭ قانخورلۇقى، ئالدامچىلىقى تۈپەيلى 2 ـ دۇنيا ئۇرۇشىدا زور تالاپەتلەرگە دۇچار بولغان داخې (ياپون) مىللىتى ۋە ياكى گېرمان مىللىتىگە قاراڭ،

ئۇلارنىڭ ھەممىسى قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە ئۇرۇش خارابىلىقىدىن دەس تۇرۇپ، ئىلىم ـ پەن ۋە ئىلغار تېخنىكىغا تايىنىپ خانىۋەيران بولغان دۆلىتىنى قايتا قۇرۇپ چىقىپ، بۈگۈنكى دۇنيادا يەنە تۆتىنىڭ بىرى بولۇپ مەغرۇرلۇق بىلەن ياشاۋاتىدۇ.

يەكە دۆلەت ۋە رايونلارنى قويۇپ تۇرۇپ، پۈتۈن ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ بۈگۈنىدىن، ئۆتمۈشكە نەزەر سالساق، ئىلىم ـ پەن

تېخنىكىسىدىكى ھەر بىر يېڭىلىق ۋە بۆسۈشنىڭ ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنى ئىلگىرى باستۇرىدىغان غايەت زور كۈچ ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ روشەن ھالدا كۆرۈۋالالايمىز.

ئىلاھى كىتابلاردا ئېيتىلىشىچە «ئادەم» بۇ دۇنيانىڭ مەركىزى ئىكەن. شۇنداقلا، ئىلاھ، «يارىتىشنى ياراتتىم، يارالمىشنىڭ ئۆزۈڭ دىن» دېگەنمىش، يەنى قانداق ياشاش ھوقۇقىنى جۈملىدىن ئىلىم-پەن

بلەن شۇغۇللنش شۇغۇللانماسلق، تەرەققى قلش-قلماسلقتن ئبارەت تاللاش هوقۇقنى ئنسانيەتكە بەرگەن ئكەن. كۆرۈپ تۇرۇپتمزكى، ئنسانيەت ئۆزنڭ ئۇزاق ئەسرلك تاريخى مۇساپسدە، ئەڭ دەسلەپكى بر جۈپ ئەجدادى ئەنجۈر ياپراقلرنى ئۆزلرگە يېپنچا قلشتن هالا بۈگۈنكدەك هالەتكە كەلگۈچە، تلسملارغا تولغان بۇ پانى دۇنيادا توختاۋسز تۈردە

ئىزدىنىپ، ئىجاد قىلىپ، ئالەمشۇمۇل ئۆزگىرىشلەرنى بارلىققا كەلتۈردى. گەرچە، ھەرقايسى مىللەتلەر، مەدەنىيەتلەر بۇ خىل يۈكسىلىشكە تېگىشلىك ھەسسە قوشقان بولسىمۇ، ئەمما ھازىر بىز كۆرۈۋاتقان زامانىۋىلىشىشنىڭ پىلتىسىغا ئوت تۇتاشتۇرغۇچىلار، 18 ـ ئەسىردە «ئاقارتىش ھەرىكىتىنى» قوزغىغان ۋە 18 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرلىرىدا پار ماشىنىسىنى كەشىپ قىلىپ

ئىنسانىيەتنى سانائەت ئىنقىلابىغا باشلاپ كىرگەن ياۋروپالىقلار بولدى. Galileo(گالىلى) ۋە Newton(نىۋتون)لارنىڭ كۆزىتىش ھەم تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق ئوتتۇرىغا قويغان بايقاشلىرى، نەزەرىيەلىرى ـ تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ئۆزئارا ماسلاشقان، تەرتىپلىك ھالدا مەلۇم خىل فىزىكىلىق قانۇنىيەتلەر ئارقىلىق مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغانلىقىنى كۆرسەتكەن بولسا، Thomas Payne,

Montesquieu, Rousseau we Francis
Baconغا ئوخشاش مۇتەپەككۇرلەر، ئىلىم ـ پەن ۋە تېخنىكا ئارقىلىق ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتنى ياخشى چۈشىنىپ ئۆزلىرىنىڭ ياشاش مۇھىتىنى ياخشىلىيالايدىغانلىقىغا ئىشىنىشتى ۋە شۇ خىل ئىدىيىنىڭ ئۇرۇغىنى ئۆز جەمئىيىتىگە چېچىپ، ياۋروپا پەن ـ مەدەنىيەت گۈللىنىشىنىڭ ئالتۇن دەۋرىنى ياراتتى. ئاشۇنداق ئۇلۇغ ئاقارتىش

ھەرىكىتىنىڭ نەتىجىسىدە، ئەينى چاغدىكى ياۋروپادا ھەر قايسى ساھەلەردە چوڭ چوڭ يېڭىلىقلار، ئۆزگىرىشلەر يۈزبېرىپ ۋە تەدرىجى ھالدا يەر شارىنىڭ بۇلۇڭ پۇشقاقلىرىغا تاراپ، ئىنسانىيەتنىڭ مۇھتاجلىق ئالىمدىن مۇمكىنلىك ئالىمگە قەدەم قويۇشىغا ئاساس سالدى. ئالايلى، پار ماشىنىسىنىڭ ئىجاد قىلىنىشى بىلەن ئىنسانىيەت جەمئىيىتى سانائەت ئىنقىلابىغا ھامىلە بولدى.

ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىدىكى بۇ زور يۈكسىلىش - يەر شارىنىڭ قىياپىتىنى شىددەت بىلەن ئۆزگەرتتى. قاتناش - ترانسپورت تەرەققى قىلدى، زاۋۇت - فابرىكىلار قۇرۇلۇپ، ئىشلەپچىرىش كۆلەملەشتى. تاۋار ئالماشتۇرۇش كۈچىيىپ، سودا - تىجارەت گۈللەندى. كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش ئۇسۇلىدا، ئىدىيىسىدە، ئىجتىمائىي - ئىقتىسادىي پائالىيەتلىرىدە زور بۇرۇلۇش بولدى. ئىش تەقسىماتىنىڭ

ئىنچىكىلىشىشى، ئەمگەك ئۈنۈمدارلىقىنىڭ ئېشىشى، كىشىلەرنىڭ ئىقتىسادى كىرىمىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ ئۇلارنىڭ تۇرمۇش شارائىتىنىڭ ياخشىلىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. ئوزۇقلىنىشىنىڭ ياخشى بولۇشى، ئالدىنى ئېلىش خاراكتېرلىق ئاممىۋى سەھىيە ئىشلىرىنىڭ تەرەققى قىلىشى ۋە مېدىتسىنا ـ دورا تەتقىقات ساھەسىدىكى بايقاشلار، كەشپىياتلار كىشىلەرنىڭ سۈپەتلىك ۋە ساغلام

ھالدا ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشكە ئاساس سالدى. مەسىلەن: ئالېكساندەر فلېمىڭ(Fleming Aleksander) تەرىپىدىن 1928 ـ يىلى پېنىسلىن(Pensilin)نىڭ تاسادىپىي بايقىلىشىنىڭ ئۆزىلا كىشىلەرنىڭ ئوتتۇرىچە ئۆمرىنى بىر نەچچە ئون يىل ئاشۇردى. نۆۋەتتە، بىز دۆلەتلەرنىڭ تەرەققىيات سەۋىيىسىگە باھا بەرگەندە، ئۇنى بۇرۇنقىدەك، ئەنئەنىۋى ھالدىكى كىشىلەرنىڭ كىشى بېشىغا توغرا

كىلىدىغان ئوتتۇرىچە كىرىمى يەنى ئىقتىسادىي ئۆلچەم بىلەنلا ئەمەس، بەلكى يەنە شۇ جەمئىيەتتە ياشىغان كىشىلەرنىڭ سۈپەتلىك ھالدا ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش-كۆرمەسلىكىنى قوشۇپ تۇرۇپ باھا بېرىمىز. مۇشۇ تارازا بىلەن ئۆلچىگەندە، نۆۋەتتە ئاھالىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئۆمۈر كۆرۈش يېشى 50 ياش ئەتراپىدا بولغان بىر دۆلەت، ياكى جەمئىيەت-ئېنىقكى نامرات ۋە قالاق بىر دۆلەت

ھېسابلىنىدۇ. بۈگۈنكى تۆۋەنكى ساھارا ئافرىقا قىتئەسىدىكى نۇرغۇن دۆلەتلەر دەل مانا مۇشۇ تىپقا كىرىدۇ. دېمەك، تار مەنىدىن ئېيتقاندا تەرەققىيات - كىشىلەرنىڭ ئىقتىسادىي كىرىمىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىنى كۆزدە تۇتۇپلا قالماستىن، بەلكى يەنە ئۇلارنىڭ ساغلام ھالدا ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشىنىمۇ كۆزدە تۇتسا، كەڭ مەنىدىن بولسا كىشىلەرنىڭ «ياشاش شارائىتىنىڭ

ياخشىلىنىشى ۋە ئىجتىمائىي تاللاش پۇرسەتلىرىنىڭ كېڭىيىشىنى كۆرسىتىدۇ» . «كەڭ مەنىدىكى تەرەققىيات ئۇقۇمىنىڭ ئىنقىلىمىسى - پەيلاسوپ، ئىقتىسادشۇناش ۋە نوبېل ئىقتىساد مۇكاپاتى Lawriyanti Amartya Sen ئەپەندىگە تەۋە»

خىيال يولۇچىلىرىم مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ «ئىلىم يىراق چىندا بولسىمۇ ئىزلىگىلار» دەپ نەقەدەر توغرا

ئېيتقانلىقىغا قايىل بولدۇم.

قۇياشنىڭ ئوتتەك ھارارىتىدە بارغانسېرى قىزىۋاتقان زېمىن، ئۇسسۇزلۇقتا تەشنا بولۇۋاتقانلىقىمنى سەزدۈرگەندىن كېيىنلا خىيال دۇنياسىدىن قايتىپ كەلدىم ۋە سوغۇق ئىچىملىك ئىچكىلى ماڭدىم.

2

بوستون، ماساچۇسېتس(Massachusetts)، ياز ئايلىرى:

بۇ يەردە ـ ئىشتىن چۈشكەندىن

كىيىن، ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ بۆشۈكى بولغان، سىرلىق ۋە سېھىرلىك ئانا ماكان ـ قەشقەردىكى «گۈزەر رەستە»سىدە ئولتۇرغاندەك ئولتۇرۇپ چاينى قېنىق دەملەپ، 10 ـ 20 زىخ كاۋاپ بۇيرۇتۇپ قويۇپ چۆپقەتلىرىك بىلەن مۇڭدىشىدىغان مۇھىت يوق. «دۇنكىن دونۇت»نىڭ قەھۋە(cofi)سىنى سەھەردە بىر قاپلا ئىچىش كۇپايە. نيۇيوركقا ھەپتە ئاخىرى بارىمەن. شۇڭا تەتىل

كۆنلىرىدىكى ھەپتە ئارىلىقىدا ئىشتىن چۈشكەندىن كېيىن ئۆيگە قايتىشقا ئالدىراپ كەتمەيمەن. بۇنداق چاغدا كىتابخانىلارنى ئارىلايمەن. بۆگۈن «قانداق يېڭى كىتابلار چىقتىكىن» دەپ كىتابخانىنى ئايلىنىۋېتىپ «2006 ـ يىلىدىكى ئامېرىكىدىكى مەشھۇر شەخسلەر» ناملىق تېخى يېقىندىلا نەشر قىلىنغان كىتابقا كۆزۈم چۈشتى. بۇ كىتابنىڭ 1899 ـ يىلىدىن باشلاپ ھەر يىلى نەشر

قىلىنىدىغىنىنى، روزۋېلت(Rozwelit)تەك مەشھۇر سىياسىئونلار، ئېينىشتېين(Einstein)دەك داڭلىق ئالىملار، كېننېت ئارروۋ(Arrowdek (Kenneth)دەك نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن ئىقتىسادشۇناسلار ۋە بىلل گاتېس(Bill Gates) تەك دۇنياۋى كارخانىچىلارنىڭ، قىسقىسى بۇ كىتابقا ھەر يىلى ھەر قايسى ساھەلەردە ئامېرىكا جەمئىيىتىگە ئالاھىدە تۆھپە قوشقان شەخسلەرنىڭ

تاللىنىپ كىرگۈزۈلىدىغانلىقىنى
بىلەتتىم. ئىختىيارسىز مۇنۇ كۆپ
مەنبەلىك، كۆپ مىللەتلىك ۋە كۆپ
قىرلىق مەدەنىيەتكە ئىگە بۇ دۆلەتتە
زادى كىملەرنىڭ بۇ جەمئىيەتكە
قانچىلىك تۆھپە قوشۇۋاتقانلىقى ۋە
ئۇلارنىڭ تۆھپىسىنىڭ قانچىلىك
ئېتىراپ قىلىنغىنىنى بىلىپ باققۇم
كەلدى.

ئادەمنىڭ كۆزى ئادەتتە ئۆزگە
تونۇش نەرسىنى ئاسان بايقايدۇ.

www.biliwal.com

كىتابنى ۋاراقلاۋېتىپ، بىردىنلا تونۇش بىر ئىسىمنى كۆرگەندەك بولدۇم ئەمما، «بىزدىن تېخى بۇ كىتابقا كىرگۈزگىدەك شەخس چىققىنى يوق، چىققان بولسا، ئاڭلار ئىدىم» دېگەن خىيال بىلەن، ئۆتۈپ كەتمەكچى بولدۇم-يۇ، ئىختىيارسىز، بۇ ئادەمنىڭ تەرجىمھالىغا نەزەر ئاغدۇردۇم.

«رىشات ئابباس بورھان - كىلىنكلىق دورىلارنى تەتقىق قىلىش ۋە ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈش ساھەسىدىكى

باش تەتقىقاتچى. ئۇيغۇر. 1960 ـ يىلى ئاۋغۇستتا تۇغۇلغان. ئابباس بورھان ۋە مارىيە ئابلىزنىڭ ئوغلى......

...كەسپىي ژۇرناللاردا ۋە ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرىدا 80 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالە ئېلان قىلغان ۋە ئوقۇغان. قولغا كەلتۈرگەن تەتقىقات نەتىجىلىرى ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا 1996 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ئامېرىكا دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكى، ۋە ھاۋا ئارمىيە قوماندانلىق شتابى

تەرپىدىن مۇكاپاتلانغان ھەمدە 1999 ـ يىلى 3 ـ ئايدا <زەھەرشۇناسلىق ئىلمىي جەمئىيىتى> تەرپىدىن مۇنەۋۋەر ماقالە بولۇپ باھالىنىپ مۇكاپاتقا ئېرىشكەن.

2001 ـ يىلى ئۆتكۈزۈلگەن <دىئابىت كېسىلى (قەنت سىيىش كېسىلى)نى داۋالاش تېخنىكىسىنى ئالماشتۇرۇش ئىلمىي يىغىنى> دا بىر ماقالىسى ئەڭ ياخشى ماقالە مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن. يېڭى

دورىلارنى تەتقىق قىلىش ۋە ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈش جەھەتتە قوشقان تۆھپىسى كۆرۈنەرلىك بولغان. ئىنسۇلىننى ئېغىز ئارقىلىق ئىستېمال قىلىش تېخنىكىسى بويىچە پاتېنتقا ئېرىشكەن. Pharmacokinetica (پارما كوكىنىتىكا) ۋە Pharmadynamica (پارمادىنامىكا) تەتقىقاتى جەھەتتە شۇنداقلا يېڭى دورىلارنى تەتقىق قىلىش ۋە ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈش جەھەتتىكى تەتقىقات لايىھەسىنى تۈزۈش، تەجرىبە قىلىش ۋە

كىلىنكىلىق سىناق قىلىش جەھەتلەردە ئۆزگىچە ئۇسلۇب ئىجاد قىلىپ، ئالاھىدە نەتىجە ياراتقان. ھازىر، Wyeth تەتقىقات مەركىزىدە دۇنياۋى دورا تەتقىق قىلىش ۋە ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈش چوڭ ئەترىتىنىڭ راك كېسەللىرىنى داۋالايدىغان دورىلارنى تەتقىق قىلىش ۋە بارلىققا كەلتۈرۈش تارمىقىنىڭ دىرېكتورى.

رىشات دورا تەتقىقاتى ساھەسىدە پەۋقۇلاددە نەتىجە يارىتىپ، ھازىرقى

زامان ئامېرىكا جەمئىيىتىنىڭ يۈكسىلىشىگە تېگىشلىك تۆھپە قوشقانلىقى ئۈچۈن نامى مەزكۇر كىتابقا كىرگۈزۈلدى».

- «ئۆزى، نەق ئۆزى شۇ.»

خۇددى چۆلدىن بۇلاق تېپىۋالغاندەك خۇش بولۇپ كەتتىم. «پاھ، بىزدىنمۇ بۇ كىتابلارغا مەشھۇرلار قاتارىدا تىزىلىدىغانلار بولىدىكەن-ھە؟

ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان

چېغىمدا «ئايروپىلاننى ـ ئاكا ـ ئۇكا (Wrights)ۋايتس)، تېلېفوننى ئېدىسون(Edison)، پېنىسلىننى (Fleming)فلېمىڭ) ئىجاد قىپتۇ ياكى بايقاپتۇ، ئەجەپ بىز ئۇيغۇرلاردىن ھېچكىم خەلقئارالىق تەسىرگە ئىگە بىرەر نەرسە ئىجات قىلماپتۇ، «قۇتادغۇ ـ بىلىگ»ىمىز بار، قەدىرگە يەتمىدۇق، «12 مۇقام»ىمىز بار، ئۆزىمىزلا چۈشىنىپ ھوزۇرلىنىمىز، ......» دەپ ئويلاپ كېتەتتىم.

بوٰگوٰن باشقىچە روھلاندىم. مەن ئۆزئارا ئادەتتىكىچىلا سالام ـ سائەت قىلىشىدىغان، دورا تەتقىقات ئىلمى بويىچە دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئالغان بىر ئۇيغۇر پەرزەنتىنىڭ ئامېرىكا جەمئىيىتى بولۇپمۇ ئامېرىكا پەن ـ تېخنىكا ساھەسى ئېتىراپ قىلغۇدەك بۇنچىلىك دەرىجىدە چوڭ نەتىجە قازانغانلىقىنى خىيالىمغا كەلتۈرۈپ باقماپتىكەنمەن.

ئادەم بىر نەرسىنىڭ تېگىگە

يەتمگوٰچە بولدى قلمسا، ئۇنى بۇدۇشقاق دەيمز، مېنىڭ بۇدۇشقاقلىقم تۇتۇپ كەتتى.

تور تېخنكسغا باركاللا! سەن هەر ۋاقت ئۆزۆگە كېرەكلك ماتېريياللارنى هەر خل ئىزدەش ۋاستلرى ئارقلق ئۇچۇر دېگىزدىن خۇددى بېلقچى دېگىزدىن بېلق سۆزگەندەك سۆزۆۋالسەن. مەن رشات(ئېنگلزچە Richat دەپمۇ يېزلدۇ) ئاباس دېگەن ئسمنى

تىلى ئىنگلىز تىلى بولمىغان بىر ئۇيغۇر پەرزەنتىنىڭ دۇنياۋى پەن-تېخنىكا ساھەسىدە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان ئىلمىي ژۇرناللاردا شۇنچە كۆپ ماقالىلەرنى ئېلان قىلالىشى ئىدى. ئەگەر مەن دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئۈچۈن ئوقۇمايۋاتقان بولسام، بەلكى بۇ قەدەر ھەيران قالماسلىقىم مۇمكىن ئىدى، ھەيران قالماسلىقىمنىڭ سەۋەبى «ئىلمىي ماقالىنى چوڭ بىلمەسلىك»ىمدىن

ئەمەس بەلكى، ئۇنىڭ قانداق پۈتۈپ چىقىشىنى چۈشەنمەسلىكىمدىن بولۇشى ئېنىق ئىدى.

3

ئادەتتە ئىلمىي ماقالىنىڭ پۈتۈپ چىقىش جەريانى ـ تەجرىبىچىلىك ئۇسۇلى قوللىنىلىدىغان تەتقىقاتتا مۇنداق بولىدۇ:

ئالدى بىلەن تەتقىقاتچى ياكى ئالىم هادىسىلەرنى كۆزىتىش جەريانىدا

ۋەقەنىڭ كېلىپ چىقىش سەۋەبى ھەققىدە مەلۇم خىل پەننىي بىلىم ۋە ئىلمىي نەزەرىيەگە ئاساسلىنىپ ئۆزىنىڭ پەرىزىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئاندىن ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق يەنى تەجرىبىچىلىك ئۇسۇلى ئاساسىدا سىناق قىلىپ، ئانالىز قىلماقچى بولغان ئۆزگەرگۈچى مىقدارلار توغرىسىدا ئۇچۇر ۋە سانلىق مەلۇمات توپلايدۇ. ئاخىرىدا زۆرۈر بولغان ئىلمىي ۋە تېخنىكىلىق ۋاستىلەرگە تايىنىپ، ئىلگىرى ئۆزى

ئوتتۇرىغا قويغان پەرەزنىڭ ئەمەلىيەت بىلەن ئۇيغۇن ياكى ئەمەسلىكىنى ئانالىز قىلىپ، بىر خۇلاسىگە كېلىدۇ. بۇ يەردە ئىلمىي تەتقىقاتتا ھازىرلاشقا تېگىشلىك ھالقىلىق ئىككى شەرت بار. بىرى، كۆز قاراشنىڭ ئىلمىيلىكى ـ بۇنى ئادەتتە ئىجادكارلىق ياكى تەپەككۇرنىڭ چوڭقۇرلۇقى دەپ چۈشەنسەكمۇ بولىدۇ. يەنە بىرى، ئۆزگەرگۈچى مىقدارلار ھەققىدە ئۇچۇر ئىگىلەشتە زۆرۈر بولغان تەجرىبە شارائىتى، ياكى ئېنىق قىلىپ

ئېيتقانـدا مـاددى شـارائىت. مەن بـۇ
ئىككى شەرتنىڭ ئىچىدە تەتقىقاتچىنىڭ
كـۆز قاربـشىنى مـۇھىم دەپ قـارايمەن.
چۈنكى كىشىنى قايىل قىلارلىق ئىلمىي
پەرەز بولمىسا، دۇنيـاۋى سـەۋىيەدىكى
ئىلغـار مـاددىي شـارائىت بولغانـدىمۇ
تەتقىقاتتـا ئىلگىرىلەشـكە ئېرىـشكىلى
بولمايدۇ، ئەمما يېڭى پىكىر ۋە ئىلمىي
قىياسلا بولىـدىكەن، پەن ـ تېخنىكىنىڭ
كۆچىنى تونۇپ يەتكەن رىقابەتلىك بـۇ
دۇنيادا، ئىزدەنگۈچى ماددىي شـارائىتنى

ھامان قولغا كەلتۈرەلەيدۇ. مۇشۇ مەنتىقىدىن ئېيتقاندا، خەلقئارا سەۋىيەدىكى ژۇرناللاردا كۆپ ماقالە ئېلان قىلغان بىر كىشىنى ئىجادىيلىقى يۇقىرى، قىسقىسى، ھەقىقى مەنىدىكى «ئالىم» دەپ ئېيتىشقا ھەقلىقمىز.

بۇ يەردە «ئالىملىق» ھەققىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتۈشنىڭ زىيىنى بولمىسا كېرەك. كىشىلەر ئادەتتە ئۆزلىرى ئىشلىتىۋاتقان ئۇقۇملارنى ئاسانلا ئارىلاشتۇرۇۋېتىدۇ، خۇددى «يېشىل

رەڭ» دەپ تۇرۇپ «كۆك رەڭ»نى، «قوغۇن» دەپ «سويمنى» كۆرسەتكەندەك. ئىلىم ساھەسىدە «ئالىم» دېگەن سۆز ـ ماددىي دۇنيانى چۈشەندۈرۈشنى مەقسەت قىلىدىغان مەلۇم ساھەدە (ئاساسلىقى تەبىئىي پەن) سىستېمىلىق بىلىمگە ئىگە بولغان ھەمدە كۆزىتىش، تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈش ۋە ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىش ئارقىلىق جامائەت ئېتىراپ قىلغان ئىلمىي نەزەرىيە ۋە ياكى ماددىي شەكىلگە ئىگە

مەھسۇلاتنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرگەن شەخسنى كۆرستىدۇ. لېكىن شۇنى ئېنىق ئايدىڭلاشتۇرۇش لازىمكى، بىر ئادەم ـ مەلۇم خىل ئىلمىي ئۇنۋاننى ئالغانلىقى ئۈچۈنلا «ئالىم» بولۇپ، ئالمىغانلىقى ئۈچۈن «ئالىم» بولالمايدىغانلىقى يوق. مەسىلەن بىر ئادەم پەننىڭ مەلۇم بىر تۈرىدە «دوكتور»لۇق ئۇنۋانى ئالسۇن دەيلى، بۇنىڭلىق بىلەن ئۇ كىشىنى «ئالىم» دەپ ئاتاش ـ

ئستېمال قلنۋاتقان بۇ سۆزنى ياخشى چۏشەنمەي، ئالدراپ چقارغان خۇلاسە بولۇشى مۇمكن. كونلار: «تۆردە ئولتۇرغان هېساب ئەمەس، زەللە ئالغان هېساپ» دېيشكەن ئكەن. گەپ سېنڭ ئۇنۋانڭدا ئەمەس، ياراتقان نەتجەڭدە. شۇڭا ئەينەكنڭ يەنە بر تەرپېدە تۇرۇپ شۇنداقمۇ ئېيتالايمزكى، يۇقرى ئلمي ئۇنۋان ئالماي تۇرۇپمۇ، ئۆزلۏكدن

تىرىشىش ئارقىلىق مەلۇم ساھەدە يېتىلگەن، پەن-تەتقىقات نەتىجىسى كۆرۈنەرلىك بولغان كىشىلەرمۇ «ئالىم»لىق شەرىپىگە مۇيەسسەر بولىدۇ، ئەلۋەتتە.

بىز تۇرمۇشىمىزدا 5 ياشلىق كىچىك بالىنىڭ ئايىغىنىمۇ ئاياغ، 30 ياشلىق ئادەمنىڭ ئايىغىنىمۇ ئاياغ دەپ ئاتايمىزۇ، ئەمما بىرسىنىڭ ئايىغىنى يەنە بىرسىگە كەيدۈرمەيمىز. سەۋەب بۇ يەردە ئۆلچەمنىڭ

ئوخشماسلىقىدا. شۇنىڭغا ئوخشاش «ئالىم»لىقىنىڭمۇ دەرىجىسى بولىدۇ. بىز بۇ يەردە دەۋاتقان ئالىم ـ بىر جەمئىيەتكىلا مەنسۇپ، بىر مىللەت ئۆزىگىلا چۈشىنىشلىك ئالىممۇ ياكى خەلقئارا سەۋىيەدىكى ئالىممۇ؟

مۇنداق ئوخشىتىشقا بولىدۇ: بىر مىللەتنىڭ خەلقئارا سەۋىيىدىكى ئالىملىرى شۇ مىللەتنىڭ ماركىسى. بۇ ماركا دۇنياغا قانچە يۈزلەندى دېگەنلىك ـ مىللەتنىڭ دۇنياغا تونۇلدى

دېگەن گەپتۇر. دۇنياغا ئۆزىنىڭ
ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ
تەرەققىياتىغا قوشقان تۆھپىسى بىلەن
تونۇلغان مىللەت ـ جەلپكار مىللەت،
ھاياتى كۈچى ئۇرغۇپ تۇرغان،
شۇنداقلا كەلگۈسى پارلاق بىر
مىللەت. مەلۇم مىللەتنىڭ بىر پۈتۈن
توپ شەكىلدە يەنى خەلق سۈپىتىدە
تەرەققىياتقا ئىنتىلىشى ۋە تەرەققىياتنى
قولغا كەلتۈرۈشى كۆپ تەرەپلىمە
ئامىللارغا بېرىپ تاقىلىدۇ. بۇلارنىڭ

ئىچىدە خەلقىنىڭ نېمىگە يۈزلىنىشى
يەنى قانداق يۆنىلىشنى تاللىشى ۋە
شۇ خەلق تەشكىل قىلغان
جەمئىيەتنىڭ روھىي كەيپىياتى
ناھايىتى مۇھىم. بۇ ـ ئەۋلادلارنىڭ
قايسى خىل قىممەت قاراش بىلەن
چوڭ بولۇشىغا ناھايىتى چوڭ تەسىر
كۆرسىتىدۇ. ئەگەر جەمئىيەتتە
ئەيش ـ ئىشرەتچىلىك ئېغىرلىشىپ،
ئالىمنى ئەمەس ناخشىچىنى، ئىلىمنى
ئەمەس، ئۇسسۇلچىنىڭ تولغاپ

ئوينغان بىلىنى چوڭ بىلىدىغان،
ئاللىقانداق ئۆزىنىڭ نىيمە
دەۋاتقانلىقىنى بىلمەي ناخشا
توۋلايدىغانلارنى ۋە ياكى ھېچقانداق
ئەخلاقىي ئۆلچەم ھەم ۋىجدان
تارازىسىنىڭ چەكلىمىسى بىلەن
ھېسابلاشماي، غەيرى يوللار بىلەن
«باي» بولغانلارنى ئۆزىنىڭ ئۆگىنىش
ئۈلگىسى ۋە ئىنتىلىش ئوبيېكتى
قىلىدىغان خاھىش يامراپ كەتسە،
مۇقەررەركى بۇنداق مىللەتنىڭ

كىلەچىكى گۇڭگا بولىدۇ، خالاس.
ئۇلۇغ بوۋىمىز، مەھمۇد قەشقەرى بۇندىن 10 ئەسىر ئىلگىرى شۇنداق دېگەن ئىكەن:
«ناخشا-ئۇسسۇلغا بېرىلگەن خەلق-زاۋاللىققا يۈز تۇتقان خەلق.»
(مەن بۇ سۆزنى پىشقەدەم بىرسىدىن ئاڭلىدىم، ئەمما "تۈركى تىللار دىۋانى" دېگەن كىتابنى تەكشۈرۈپ بۇ سۆزنى دەللىللەش پۇرسىتى بولمىدى.)
بۇ سۆزنىڭ ئۆزىلا كۇپايە. 1000

يىلدىن بۇيان ئۇنى چۈشەنمىگەن بولساقمۇ، ئەمدى ئۇنىڭ تېگىگە يەتمىسەك بولمايدۇ.

«ئەقىلغە ئىشارەت، نادانغا جۇۋالدۇرۇز» دەپ توغرا ئېيتقان ئىكەن دانالىرىمىز.

بىز چوقۇم ئۆزىمىزگە تەلەپ قويۇشىمىز، ياشلىرىمىزنى ئىلىم-پەن ئۆگىنىشكە رىغبەتلەندۈرۈشىمىز، خەلقىمىزنى مەرىپەت ئارقىلىق مەۋجۇتلىغىمىز ۋە كېلەچىكىمىز

ئۆچۆن تىرىشىشقا چاقىرىق قىلىشىمىز ھەمدە كىشىلىرىمىز ئىچىدە، ئىلىم-پەننى قەدىرلەيدىغان، ئىلىم ئىگىلىرىنى ھۆرمەت قىلىدىغان ۋە شۇ ئارقىلىق ئىچىمىزدىن تېخىمۇ كۆپ خەلقئارا سەۋىيىدىكى ئالىملارنىڭ چىقىشىغا ئىلھام ۋە كۈچ بېرىدىغان ياخشى ئىجتىمائىي مۇھىت ۋە مەدەنىيەتنى بەرپا قىلىشىمىز زۆرۈر.

«ئىلىم-پەن ئارقىلىق تەرەققىياتقا ئېرىشىش» تىن ئىبارەت كۆزقاراشنىڭ

كۆڭلۈمدە چوڭقۇر يىلتىز تارتقىنىدىن بولسا كېرەك، ـ ئۇيغۇرلاردىن يېتىشىپ چىققان خەلقئارا سەۋىيەگە ئىگە بىر ئالىمنى ـ يەنى بىز تېخى بايقاپ يەتمىگەن بىر گۆھەرنى بايقىغىنىم ئۈچۈن قەۋەتلا خوش بولدۇم ھەمدە كۆڭلۈمدە ئۇنىڭغا «ئالىم»لىق تونىنى كەيگۈزدۈم. چۈنكى رىشات ئابباسنىڭ قىسقىغىنە 10 يىل ئىچىدە قولغا كەلتۈرگەن ئىلمىي نەتىجىلىرى، ئىجادىي مۇۋەپپەقىيەتلىرى ۋە

مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار تەرىپىدىن بېرىلگەن باھالار، مۇكاپاتلار ئۇنىڭ ھەقىقەتەنمۇ ئىسمى ـ جىسمىغا لايىق ئالىم ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ تۇراتتى.

بۇ 10 يىل ئىچىدە دوكتور رىشات ئەپەندى ـ ئۆزى باش بولۇپ، ۋە باشقىلار بىلەن ھەمكارلىشىپ نۇرغۇنلىغان ئىلمىي تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، 81 پارچە ئىلمىي ماقالە يېزىپ چىقتى، يازغان ماقالىرىنىڭ ئېلان قىلىنىش نىسبىتى 100%

بولدى ھەمدە ھەممىسى
زەھەرشۇناسلىق ۋە دورىگەرلىك ئىلمى
ساھەسىدە خەلقئارادا ئالدىنقى قاتاردا
تۇرىدىغان «زەھەرشۇناس»،
«خەلقئارا زەھەرشۇناس» ۋە
«دورىگەرلىك ئىلمى» قاتارلىق
ئىلمىي ژۇرناللاردا ئېلان قىلىندى. بۇ
جەرياندا ئۇ ـ ياۋروپا، ياپونىيە ۋە
تۈركىيە قاتارلىق 20دىن ئارتۇق
مەملىكەتتە ۋە ئامېرىكىنىڭ ھەرقايسى
مۇھىم شەھەرلىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن

خەلقئارالىق ئىلمىي يىغىنلىرىغا قاتنىشىپ 31 قېتىم ماقالە ئوقۇدى، 10 قېتىم تەكلىپكە بىنائەن لېكسىيە سۆزلىدى. «ئەگەر بىر ئۇيغۇر پەرزەنتىنىڭ ياراتقان ئىلىم-پەن مۇۋەپپەقىيەتلىرى خەلقئارا سەۋىيەدىكى ئالىملارنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشمىسە، مۇشۇ قىلىنى قىرىق يېرىپ، ئىنچىكە ئىش قىلىدىغان كىشىلەر ئۇنىڭ قىلىۋاتقان ئىشىغا قىزىقىپ، لېكسىيە سۆزلەشكە

تەكلىپ قىلارمىدى؟» مۇشۇلارنى خىيالىمدىن كەچۈرۈۋېتىپ، ئۇيغۇرلاردىن چىققان بۇ ياش ئالىمدىن پەخرلەندىم.
مەن كىچىكىمدىنلا ئىككى تۈرلۈك ئادەملەرنى ھۆرمەت قىلاتتىم. بىرى، ياشقا مەندىن چوڭلارنى، ھەتتا قارشى تەرەپ مەندىن 2 ـ 3 ياش چوڭ بولسىمۇ، ئەگەر پەزىلەتلىك بولسىلا. يەنە بىرى بىلىملىك، تىرىشچان ۋە ئىشچان ئادەملەرنى، ئەگەر

مەسئۇلىيەتچان بولسىلا. ئاشۇ خۇسۇسىيىتىمدىن بولسا كېرەك ئالىي مەكتەپكە ئوقۇۋاتقان چېغىمدا، كۆزۈمگە چېلىقىپ تۇرىدىغان:

«ئالىي مەكتەپكە ئۆتتۈم، جاھان مېنىڭ،
قانداق ياشىسام ياشايمەن، ئەركىم مېنىڭ،
قوقان بايۋەچچىسىمۇ يەتمەس ماڭا،
ئىشىمغا ئارىلاشما، نېمە كارىڭ سېنىڭ؟»

دېگەن مەنتىقە بىلەن ھە دېسە «مودا قوغلىشىپ»، ئۆزىدە يوق بولسا خەقنىڭ ياخشى كىيىملىرىنى «ھەپتە

ئاخىرىدىكى ئۇلتۇرۇشلار» ئۆچۈن تىلەپ كىيىپ، كوچىدا گەپنى چوڭ ئېتىپ، ياتاقتا «كەسمە چۆپ» نى كاپ ئېتىپ، «ئاستىمدا ئىشتان يوق، ئېتىم مارجان بولۇۋى» دەپ «چەللىدە ئات چاپقاندەك، پاپپاققا نالە قاققاندەك» ئىش قىلىپ يۈرۈيدىغان، ھە دېسە ماجاڭ ئويناپ، ئاتا ـ ئانىسى ئەۋەتكەن پۇلنى قىماردا ئۇتتۇرۇپ، ئۇتۇۋالسا دۆڭگۈۋۈرۈكنىڭ تار كوچىلىرىنى بويلاپ نەلەرگىدۇ كېتىپ

قالدىغان، بىلىپ ـ بىلمەي پاتقاقلارغا
پېتىپ قالىدىغان بەزى ياشلىرىمىزغا
ئەپسۇسلىناتتىم، ئاز ساندىكى
بەزىلەرنىڭ ئۆزىگە ۋە جەمئىيەتكە
تۇتقان مەسئۇلىيەتسىزلىكىدىن،
چاكىنىلىقىدىن سەسكىنەتتىم. ئەمما،
كۆڭلىگە ئارزۇلارنى پۈكۈپ ئۆزىنىڭ
ئىستىقبالى ئۈچۈن، جۈملىدىن،
خەلقىنىڭ ساپاسى ۋە ئابرويى ئۈچۈن
تىرىشىدىغان، ئارىيەت قىلىدىغان
بالىلارنى كۆرسەم، ئاكتىپلىق بىلەن

كۆرۈشۈپ، تونۇشاتتىم، ئۇلارغا مەدەت بېرەتتىم، شۇنداقلا ئۆزۈممۇ ئۇلاردىن ئىلھام ئالاتتىم. 1990 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ئۇنىۋېرسىتېتتا ئوقۇۋاتقان غايىلىك ياشلار خېلى بار ئىدى، ئەمما ئاشۇلارنىڭ ئارىسىدا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئىلىمگە بېرىلگەن ئىككى ياش (نىجات ئىمىن ـ بىئولوگىيە پەنلىرى بويىچە دوكتور، ھازىر ئاۋىستىرالىيە دۆلەتلىك ئۇنىۋېرسىتېتتا كۆزگە كۆرۈنگەن تەتقىقاتچى بولۇپ ئىشلەيدۇ

ۋە دوكتور ئاسپىرانتلارنى يېتەكلەيدۇ.
دىلشات ھېۋىزۇللا ـ كومپيۇتېر پەنلىرى
بويىچە دوكتور، ھازىر ئەنگلىيىدە
خىزمەتتە، خەلقئارادا مەشھۇر
ژۇرناللاردا ماقالىلىرى ئېلان قىلىندى)
دىققىتىمنى تارتتى. ئۇلار بىلەن
تونۇشتۇم ھەم ئۇلارنىڭ خاراكتېرى،
ئىش ـ ئىزلىرى ۋە غايىسى ھەققىدە
مەلۇم چۈشەنچىگە ئېرىشكەندىن كېيىن
ئۇلارنى «ئىلىم ـ پەنگە ئۆزىنى ئاتىغان،
خەلقىمىزنىڭ ئۈمىدلىك ئوغلانلىرى

ئىسكەن» دەپ تونۇپ، «ئىش ـ ئىزلىرنى خەلقىمگە تونۇشتۇرۇش ئارقىلىق ياشلىرىمىزنى ئىلىم ـ پەن ئۆگىنىشكە چاقرىق قىلىش بۇرچۇم» بار دەپ قارىدىم. نەتىجىدە، ئايرىم ـ ئايرىم هالدا «مەڭگۈلۈك ياشلىق» نامىدا ئىككى پارچە ئەدەبىي ئاخبارات يېزىپ چىقتىم. ئەسەرلەر ـ «تارىم» ژورنىلىدا ئېلان قىلىنىپ، جەمئىيەتتە ياخشى تەسىر پەيدا قىلغان چېغى، ئەينى چاغدا بۇ ئەسەرلەرگە ئىنكاس

قنزغن بولدی.

شۇ چاغدا مەن بۇنىڭدىن مۇنداق خۇلاسىگە كەلگەن ئىدىم:
خەلقىمىز ـ ئۆزىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەنتلىرىدىن سۆيۈنىدۇ، ئۇلارنى بىلىشنى خالايدۇ ۋە ئۇلاردىن ئۈمىد كۈتىدۇ. يېتىلىۋاتقان ياشلىرىمىز بولسا ئاشۇ مۇنەۋۋەر ياشلىرىمىزنى ئۆزىگە ئۈلگە قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئىش ـ ئىزلىرىدىن رىغبەت ئالىدۇ، نەتىجىدە جەمئىيىتىمىز تەدرىجى هالدا پەن ـ تېخنىكا ئارقىلىق قۇدرەت تېپىش،

تەرەققى قىلىشتىن ئىبارەت تۇغرا ئېقىمنى تاللايدۇ. شۇنىڭ بىلەن رىقابەتلىك بۇ دۇنيادا كېلەچىكىمىز كاپالەتكە ئىگە بولىدۇ.

دۇنيادا ئۆز خەلقىنىڭ ساھىبخانى بولۇشتىنمۇ ئارتۇق شەرەپ ۋە مۇقەددەس بۇرچ بولمىسا كېرەك. شۇڭا مەن ئەينى چاغدىلا ئۆز-ئۆزۈمگە ۋەدە بەرگەن ئىدىم:

مەيلى سەن بۆركۆت بول پەرۋاز ئەيلىگەن،
ئىلىم-پەن كۆكىدە قانىتىڭ كېرىپ.

مەن سەندىن سۆيۈنۈپ پەخىرلىنىمەن،
نامىڭنى ئالەمگە داستان قىلىمەن.
مەيلى سەن گۈل بولغىن خۇش پۇراق چاچقان،
پەزىلەت بېغىدا رەيھانە بولۇپ،
مەن سېنىڭ ھېدىڭنى تاراتقۇزىمەن،
تۆھپەڭنى خەلقىمگە ئاڭلاتقۇزىمەن!

4

ئىلىم ـ پەننىڭ ۋەزىپىسى دۇنيانى، شەيئىلەرنى ۋە ھادىسىلەرنى چۈشەندۈرۈش، ھەممە ئۇنىڭدىن

ئېرىشكەن خۇلاسىنى ئىنسانىيەتنىڭ پاراۋانلىقى ئۈچۈن تەتبىقلاش.

مەسىلەن، ئۆپكە راكى نېمىشقا پەيدا بولىدۇ؟ ئۇنى تاماكا چېكىش كەلتۈرۈپ چىقاردىمۇ؟ تاماكا چېكىش بىلەن ئۆپكە راكى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت زادى قانداق؟ ـ مانا بۇ ـ بىر مېدىتسىنا تەتقىقاتچىسى قىلىدىغان ئىش.

نېمە ئۈچۈن بەزى ئادەملەر راك كېسەللىكىگە گىرىپتار بولىدۇ؟ ئۇنىڭ

سەۋەبى خىمىيەلىك ئامىللارنىڭ تەسىرىدىنمۇ ۋە ياكى گېننىڭ (Genetic) تەسىرىدىنمۇ؟ ـ مانا بۇ ـ بىر دورا تەتقىقاتچىسى تەتقىق قىلىدىغان مەسىلە.

باشقا شارائىت ئۆزگەرمىگەن ئەھۋال ئاستىدا، بىر گالون گازنىڭ باھاسى 1$ ئاشۇرۇلسا، ئۇنىڭغا بولغان تەلەپ قانچىلىك تۆۋەنلەيدۇ؟ ـ مانا بۇ ـ بىر ئىقتىسادشۇناس تەتقىق قىلىدىغان مەسىلە.

جەمئىيەتتە كۈچلۈك تەسىر قوزغىغان، مەلۇم ئەھمىيەتكە ئىگە ۋەقە ۋە ھادىسىلەرنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشىنى ۋە ياكى شەخسلەرنىڭ تارىخىنى، ئىش-ئىزلىرىنى بەدىئىي يوسۇندا بايان قىلىش ئارقىلىق جەمئىيەتتە ساغلام بولغان ئىجتىمائىي مۇھىت ۋە ئاكتىپ كەيپىياتنىڭ يارىتىلىشىغا ئاز-تولا ھەسسە قوشۇش مەقسىتىدە ئىزدىنىش-ئۇ بىر ئەدەبىي ئاخباراتچىنىڭ ۋەزىپىسى.

مەن دورا تەتقىقات ئىلمى بويىچە
ئۇيغۇرلاردىن يېتىشىپ چىققان
خەلقئارالىق سەۋىيەگە ئىگە بۇ
ئالىمنىڭ ئۆسۈپ-يېتىلىش تارىخىنى
بىلمەك ھەمدە زادى قانداق
ئامىللارنىڭ ئۇنىڭغا تەسىر قىلغانلىقىنى
چۈشەنمەك مەقسىتىدە ئىزدىنىش
لەشكەرلىرىمگە بۇيرۇق بەردىم.
سەپەرنى نەدىن باشلاش كېرەك؟

مەلۇم ساھەدە نەتىجە قازانغان
شەخسلەرنىڭ مۇۋەپپىيەت تارىخى

ئادەتتە ئۇلارنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىدە مۇنداق 3 ئامىلنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ: ئائىلىۋى مۇھىت، جەمئىيەت مۇھىتى ۋە مائارىپ تەربىيىسى.

ئادەم ئاساسلىقى مانا مۇشۇلارنىڭ تەسىرى ئاستىدا ئۆزىنىڭ كىشىلىك پەزىلىتىنى، خاراكتېرىنى ۋە شۇنداقلا شەيئىلەرگە بولغان قىزىقىشىنى يېتىلدۈرىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن تەبىئىي ھالدا مەن دوكتور رىشاتنىڭ

ئـائىلىۋى مۇھىتىغـا، ئۇنىـڭ كېلىـپ چىقىش تارىخىغا قاراپ چىقتىم.

رىشات ئاببىاس 1960 ـ يىلى ئاۋغۇستتا ئاتۇشتا تۇغۇلغان. رىشاتنىڭ ئانىسى ئۆز يۇرتىغا قايتىپ بېرىپ بوشانغاندىن كېيىن، ئاببىاس بۇرھان ۋە مارىيە ئابلىز، ئەر-ئايال ئىككىسى بوۋاق رىشاتنى ئېلىپ ئۆزلىرى خىزمەت قىلىۋاتقان ۋە ياشاۋاتقان شەھەر ئۈرۈمچىگە يېنىپ كەلگەن. رىشات شۇندىن ئېتىبارەن ئۈرۈمچىدە بىر زىيالى ئائىلىسىدە، ئۇيغۇر ئېلىدىكى مەشھۇر ئالىي

مائارىپ گۈلشەنى بولغان شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئۆسۈپ يېتىلگەن. ئۇنىڭ دادىسى ـ ئۇيغۇرلاردىن چىققان داڭلىق تەبىئىي پەنلەر ئالىمى، پەننىي ئومۇملاشتۇرغۇچى يازغۇچى، پەننىي ئومۇملاشتۇرۇش ئىشلىرى بويىچە بىر ئۆمۈر ئۆز خەلقىغە ھارماي ـ تالماي خىزمەت قىلىپ كەلگەن ۋە ھېلىھەم ئىلمىي خىزمەتلىرىنى داۋاملاشتۇرىۋاتقان ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پەن ـ تېخنىكا ساھەسىدىلا

ئەمەس، بەلكى يەنە جۇڭگو پەن-تېخنىكا دائىرىسىدىمۇ چوڭ تەسىرى بولغان، ئۇيغۇرلارنىڭ مەشھۇر جامائەت ئەربابى ھۆرمەتلىك ئۇستاز - ئابباس بۇرھان ئەپەندىدۇر.

مەن ئابباس بۇرھان ئەپەندىنىڭ نامىنى-ئۇلۇغچاتتا تولۇقسىز ئوتتۇرىنىڭ 1-يىللىغىدا ئوقۇۋاتقىنىمدا، ئىسمائىلجان رېھىم ئىسىملىك بوتانىكا ئوقۇتقۇچىمىزدىن ئاڭلىغان ۋە كېيىنچە بۇ ئالىم يازغان

«قۇشلار ـ ئىنسانلارنىڭ دوستى»، «ئىرسىيەت ۋە ئىرسىيەت قۇرۇلۇشى»... قاتارلىق كىتابلىرىنى ئوقۇش پۇرسىتىگە ئېرىشكەن بولۇپ، ئۆسمۈر چاغلىرىمدىن باشلاپلا بۇ زاتقا چوڭقۇر ھۆرمەت تۇيغۇسىدا بولغان ئىدىم. «كۆرگىنىڭدىن كۆپتۇر كۆرمىگىنىڭ، كۆرمىگەننى كۆرەرسەن ئۆلمىگىنىڭ» دېگەندەك، مەن ئابباس بۇرھان ئەپەندىنى 1997 ـ يىلى ياز مەزگىلىدە ئۈرۈمچىدە كۆرۈشكە

مۇيەسسەر بولدۇم. تەبئىتىدىكى كىچىك پېئىللىق، مۇلايىملىق ۋە مېھرىبانلىق ھەم ھەقىقى مەندىكى بىر ئالىمدا بولۇشقا تېگىشلىك ئادىمىيلىك خىسلەتلىرى مەندە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغىنى ئۈچۈن مەزكۇر ئاخباراتتا بۇ زات ھەققىدە ئىككى ئېغىز توختىلىپ ئۆتۈشنى توغرا كۆردۈم.

ئاباس بۇرھان ئەپەندى 1932 ـ يىلى ئۆكتەبىردە جاھالەت ۋە نادانلىق دەستىدىن قاراڭغۇلۇقتا

قالغان ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە، مەدەنىيەت ۋە ئاقارتىش مەشئىلىنى ياققان، ئۇيغۇر ھازىرقى زامان مائارىپى ئاپىرىدە بولغان، ئۇيغۇرلارغا مەشھۇر ئانا ماكان ـ ئاتۇش شەھىرىنىڭ ئۈستۈن ئاتۇش يېزىسى ئىكساق كەنتىدە بىر مەرىپەتۇەر ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. ئائىلىسى ۋە ئەتراپىدىكى مۇھىتنىڭ تەسىرىدىن بولسا كېرەك، ئۇ كىچىكىدىنلا ئىلىمگە ھېرىسمەن بولۇپ يېتىشكەن.

باللىق ۋە ياشلىق مەزگىللىرىدىن تارتىپلا ئەجدادلىرىنىڭ ئىرادىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، پەن ـ تېخنىكىنى ئۆرۈگىنى ئۆز خەلقىنىڭ قەلبىگە چېچىش، پەن ـ مەدەنىيەت ئارقىلىق خەلقنى ئاقارتىش، ئۇلارنى روناق تاپقۇزۇشتىن ئىبارەت مۇقەددەس ئىستەكنى كۆڭلىگە پۈككەن.

ئابباس بۇرھان ئەپەندى 1956 ـ يىلى بېيجىڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ بىئولوگىيە كەسپىنى

پۈتتۈرۈپ ئۈرۈمچىدە ئۇنىۋېرسىتېتتا
ئۇزۇن مەزگىل ئاقارتىش ئىشى بىلەن
شۇغۇللاندى. ئۇ مەيلى ئالىي بىلىم
يۇرتلىرىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان،
فاكۇلتېت مۇدىرى بولغان ۋە ياكى
ئۇنىۋېرسىتېت مۇدىرى بولغان
مەزگىللىرىدە بولسۇن ۋە ياكى
ئاپتونوم رايونلۇق پەن-تېخنىكا
جەمىيىتىنىڭ رەئىسى بولغان
ۋاقىتلىرىدا بولسۇن، ھەر ۋاقىت
ئىلىم-پەن ئارقىلىق ئۆز خەلقىنى

روناق تاپقۇزۇشتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار ئىدىيە بىلەن بىر تەرەپتىن ئىلمىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆز ئىدىيەسىنى ئەمەلىيەتتە كۆرسىتىدىغان دادىل رەھبەر بولدى.

ئابباس بۇرھان ئەپەندى ـ ئۆزىنىڭ يېرىم ئەسىرلىك ئىلمىي ئىزدىنىش ۋە پەن تەتقىقات خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىش جەريانىدا ھەر خىل گېزىت ژۇرناللاردا 400

پارچىدىن ئارتۇق پەننى ماقالىلەرنى ئېلان قىلدى ھەمدە 20 گە يېقىن ئىلىم ـ پەننى ئومۇملاشتۇرۇشقا ئائىت كىتابنى يېزىپ چىقتى. ئۇ يەنە پەن ـ تېخنىكا سېپىدىكى رەھبەرلىك رولىنى ئۆنۈملۈك جارى قىلدۇرۇپ، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا نىسبەتەن سىستېمىلىق ۋە مۇنتىزىم بولغان پەننى ئومۇملاشتۇرۇش تۈزۈلمىسىنى قۇرۇپ چىقىشتا لايىھىلىگۈچى، تەشەببۇسچى، باشچى ۋە يېتەكچى

ھەمدە كۆچلۈك قولللغۇچى بولدى. بۈگۈنكى كۈندە ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنىۋاتقان «بىلىم ـ كۈچ»، «پەن ۋە تۇرمۇش» قاتارلىق پەننىي ژۇرناللار مانا بۇ ھۆرمەتلىك ئۇستازنىڭ بىۋاستە ئەجرىنىڭ مېغىزلىرىدۇر. ئۇندىن باشقا ئۇ يەنە ھەر خىل ئەمەلىي قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ ئۇيغۇر ئېلىدە تۇنجى «پەن ـ تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش نەشرىياتى»نى ئۆز قولى بىلەن قۇرۇپ

چىقتى. ئابباس بۇرھان ئەپەندىنىڭ تۆھپىسىگە لايىق، جەمئىيەت ئۇنىڭغا نۇرغۇن شان ـ شەرەپلەرنى ئاتا قىلدى. نۇرغۇنلىغان مۇكاپاتلارغا ئېرىشكىنىنى بۇ يەردە سۆزلىمەيلا قوياي، 1986 ـ يىلى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ھۆكۈمەتنىڭ بەرگەن «پەن ـ تېخنىكا ئۇرۇغىنى چاچقۇچى» دېگەن نام ئۇنىڭ ئۆز خەلقىغە قوشقان تۆھپىسىنى مۇئەييەنلەشتۈرىدىغان ئەڭ مۇۋاپىق باھادۇر. مەرىپەتپەرۋەر

خەلقىمىز ھەم بۇ زاتقا ئالاھىدە ھۆرمەت بىلدۈرۈشىدۇر. مەسىلەن، ئابباس بۇرھان ئەپەندى ئۆيىدىن چىقىپ، سىرتقا ماڭغاندا مەھەللىسىدىكى تىجارەتچىلەر، ئاشخانا ئىگىلىرى، ئۆزى كىچىك پېئىل، خەلق بىلەن بىر سەپتىكى بۇ زاتنى ھۆرمەت بىلەن مۇنداق تەكلىپ قىلىشىدىغانلىقىنى ئابباس ئاكا بىلەن پاراڭلىشىپ كېتىۋاتقان ۋاقتىمدا بىر نەچچە يەردىن ئاڭلاپ ھەيران ۋە

قايىل بولغان ئىدىم:
-ئەپەندىم، قاسقانغا سالغان مانتىلار پىشىپ قالدى، مانتىغا ئىگىز تېگىپ ماڭسىلا.
-ئەپەندىم، تازا قارا قوينىڭ گۆشىدە مەززىلىك قىلىپ 5 زىخ كاۋاپ قويۇپ بېرەي، يەۋالسىلا.
دوكتور رىشات ئاباسىنىڭ ئايىسى-مەرھۇمە مارىيە ئابلىز خانىم، ئۇيغۇرلارنىڭ ھۆرلۈكى ۋە بەختى ئۈچۈن بىر ئۆمۈر كۈرەش

قىلغان، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ قەيسەر جەڭچىسى ۋە قابىل تەشكىللىگۈچى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ پەخىرلىك ئوغلى مەرھۇم ئابلىز نىياز ئەپەندىنىڭ قىزى بولۇپ، مەن بۇ يەردە ئالدى بىلەن مەرھۇمەنىڭ ياتقان جايىغا جەننەت تىلەش بىلەن بىرلىكتە، مارىيە خانىم ھەققىدە يەنى مۇشۇنداق بىر پەخىرلىك ئوغلاننى تۇغۇپ ۋە يېتىلدۈرۈپ چىققان ئۇلۇغ ئانا ھەققىدە ئىككى ئېغىز ئەسلەپ

ئۆتۈشـــنى زۆرۈر دەپ قـــارايمەن. چۈنكى بـۇ دۇنيـادا ياخـشى ئىـش، ياخـــشى ئىنـــسانلار، هـــۆرمەت ۋە سـيغىنىش ئىچـدە ئەسـلىنىپ تۇرسـا، هايــات ياشـاۋاتقانلارنىڭ ياخـشىلىق بىــلەن ياشـاپ ئۆتۈشـگە ئـۈلگە ۋە تــۈرتكە بولــدۇ. ئەسـكى ئىـش ۋە رەزىللىكلەر نەپرەت ئىچـدە سـۆزلىنىپ تۇرســـا، هايـــات ياشـــاۋاتقانلارغا نىسبەتەن ئاگاهلاندۇرۇش بولىدۇ.
مەرهـــۇمە مـــارىيە ئـــابلىز

خانىم 1938 ـ يىلى 18 ـ مارتتا ئاتۇشنىڭ كاتتا يالاق يېزىسىدا بىر مەرىپەتۋەر ۋە ئىنقىلابچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، 1950 ـ يىللاردا ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مېدىتسىنا مەكتىپىدە كلىنىكىلىق داۋالاش كەسپىدە ئوقۇپ ئوقۇش پۈتتۈرۈپ، ئۇيغۇر ئالىي مائارىپىنىڭ كۆزى بولغان ئۇنىۋېرسىتېتتا دوختۇر ۋە باش دوختۇر بولۇپ 40 يىلدىن ئارتۇق جانپىدالىق بىلەن خىزمەت

ئىشلىدى. پىنسىيەگە چىققانىدىن كېيىن ھاياتنى قىزغىن سۆيىدىغان ۋە ئىشچانلىقنىڭ، تىرىشچانلىقنىڭ ئىنسانغا سائادەت ئېلىپ كېلىدىغىنىغا ئىشىنىدىغان ئەقىل ـ پاراسەتلىك بۇ سۆيۈملۈك ئانا ـ ئۇيغۇر تاتلىق يېمەكلىكلىرىنى تونۇشتۇرۇپ بازارغا سېلىشنىڭ مۇمكىنچىلىكىنى ۋە شۇ ئارقىلىق ئىش كۆتۈپ تۇرغان بەزى خانىم ـ قىزلارنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۇيغۇر ئائىلىلىرىدىكى ئىقتىسادىي

قىينچىلىقلارنى ئۆز ئەمگىكى بىلەن يېڭىلىگەنلىكى بولسىدىغانلىقنى تونۇپ يېتىپ ئۈرۈمچىدە تۇنجى قېتىم ئۇيغۇر تورت ـ پىرەنىكلىرى كارخانىسىنى قۇردى ۋە نۇرغۇن خانىم ـ قىزلارنى بۇ ساھەدە يېتىلدۈرۈپ، ئۈرۈمچىنىڭ كۆپ ئورۇنلىرىدا تاتلىق پىرەنىكلىرىنى پىشۇرۇپ سېتىش دۇكانلىرىنى قۇرۇشقا ياردەمدە بولدى. كېيىنچە ئۇ ئۆزىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى ئۇيغۇرلارنىڭ باشقا شەھەرلىرىگىمۇ كېڭەيتتى، ئۇنىڭ

تەجرىبىسىدىن ئىلھام ئالغان نۇرغۇنلىغان خانىملار ئاشۇ خىل ئىگىلىك تىكلەش يولىدىن مېڭىپ ھەم ئۆزىنىڭ ياشاش شارائىتىنى ياخشىلىدى ھەم باشقىلارغا سايىسىنى چۈشۈرۈپ، ئۇلارغا خىزمەتكە ئورۇنلىشىش پۇرسىتى يارىتىپ بەردى. 5 يىل ئىچىدە مارىيە ئابلىز خانىمنىڭ ئەجرى بىلەن يارىتىلغان ۋە تەرەققى قىلغان بۇ كارخانىچىلىق كەسپى ئۇيغۇر ئېلىدە ئومۇملىشىپ، 30 ـ 40 ئەتراپىدىكى

شەھەر، ناھيە، كەنت، بازارلاردا بولۇپ، 1000 غا يېقىن پىشۇرۇپ سېتىش دۇكانلىرى قۇرۇلۇپ، نەچچە مىڭلىغان ئۇيغۇر خانىم ـ قىزلىرىنىڭ ئىشسىزلىق ۋە ئائىلە ئىقتىسادى مەسىلىلىرى ھەل بولدى. مەرھۇمە مارىيە خانىم ـ ئاقكۆڭۈل، سېخى ھەم ياخشى نىيەتلىك ئىنسان بولۇپ، ھايات چېغىدا ياردەم قولىنى ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق تۈپەيلى ئازاب تارتىۋاتقان ئاغرىق ـ سىلاقلارغا ۋە

كەمبەغەل، يېتىم ـ يېسىرلارغا سۈنغانلىقى ئۈچۈن، 2004 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى، مارىيە خانىم 66 يېشىدا ۋاپات بولغان كۈنى، كىشىلەر «ئۈرۈمچى ئاسمىنىدىن بىر خەيرى ـ ساخاۋەت يۇلتۇزى ئۆچتى» دەپ ھەسرەت چېكىشتى.

رىشات ئابباس ـ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مانا مۇشۇنداق بىر جۈپ مۇنەۋۋەر ئوغۇل ـ قىزىنىڭ پەرزەنتى.

دوكتور رىشات ئابباسنىڭ يېتىلىپ

چىقىشىنى دىئالېكتىك نۇقتىئىنەزەر بىلەن كۆزەتكەندە، بۇ يەردە تىلغا ئېلىشقا تېگىشلىك ئىككە سەۋەب بار.

بىرى تاشقى سەۋەب، يەنە بىرى ئىچكى سەۋەب.

رىشات ئابباس ـ ئۆزىنىڭ ئىلىم ـ پەنگە ھېرىسمەنلىكىنى، ئەتراپىدىكى شەيئىلەرگە بولغان قىزىقىشىنى، خاراكتېرىدىكى ئېغىر ـ بېسىقلىقنى ئالىم دادىسىدىن ئۆرنەك ئالغان بولسا، ئۆزىنىڭ باشقىلارغا كۆڭۈل

بۆلـۇش، مەسـئۇلىيەتچانلىق ۋە دورا تەتقىقات ئىلمىگە بولغان قىزىقىشىنى ـ ئاپـىسىنىڭ دوختـۇر ئىكەنلىكـىدەك سـەۋەبىنىڭ ئۆزىنىـڭ ئىـدرىكىنى ئويغىتىشىدىن دەپ قارايدۇ.

ـ ئەقلىمـگە كەلـسەم، دەپ گەپ باشلىدى ئۇ، تېخى يېقىندا بوسـتونغا ئىلمـي مۇھـاكىمە يىغىنىغـا كەلـگەن پەيتتە، ـ دادامنىڭ دائىم كىتـاب ۋە قەغەز ـ قەلەم بىـلەن ھەپىلـىشىپ يـۈرگىنىنى كـۆرەتتىم، بىزنـى

ئويناتقىلى سىرتقا ئېلىپ چىقسىمۇ، يەكشەنبە كۈنلىرىمۇ، سەھەردىمۇ ـ كەچتىمۇ، قاچانلا بولسا، ئازراق بوش ۋاقتى بولسىلا كىتاب كۆرەتتى، ھەدەپ بىر نېمىلەرنى يازاتتى. مەن كىچىك بولغاچقا، «كىتاب دىگەن زادى قانداق قىزىق نەرسىدۇ؟ دادام بۇنچە ئىچىگە كىرىپ كەتكۈدەك» دەپ ئويلايتتىم، ھەتتا نەچچە رەت دادامدىن:

«دادا، سىزنىڭ بىزگە ئوخشاش

سىرتتا ئوينىغىنىڭ كەلمەمدۇ؟» دەپ سورىغىنىم ئېسىمدە. دادامنىڭ چاينى قىنىق دەملىۋېلىپ، يېزىقچىلىق ئۈستىلىدە بىر نېمىلەرنى يازىدىغان قىياپىتى ھازىرغىچە كۆز ئالدىمدا. «ئوغۇل بالا دادىسىنى دورايدۇ» دەپ، مەنمۇ باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 3 ـ يىللىقىدىن باشلاپ دادامنىڭ يېنىدا جىم ئولتۇرۇپ گەپ ـ سۆز قىلماي كىتاب كۆرۈپ، ئۆگىنىش قىلىدىغان ئادەتنى يېتىلدۈردۈم.

(1994-يىلى، كولۇمبۇس شەھىرى، ئوھىئو شتاتى)

دوكتۇر رىشات ئابباس ئوھىئو شتاتى ئۇنىۋېرسىتېتى(Ohio State University)دا دورا ئىلمى بويىچە دوكتورلۇق ئوقۇشىنى غەلىبىلىك پۈتتۈرگەن كۈنى - دادىسى ئابباس بۇرھان، ئانىسى مارىيە ئابلىز خانىم بىلەن بىرلىكتە.

5

رىشات ئاببا سنىڭ دورا تەتقىقات ئىلمىگە قىزىقىشىغا مۇنۇ ئىش سەۋەب بولىدۇ. ئۇ تولۇقسىز ئوتتۇرىدا ئوقۇۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئاتۇشتىن بىر ھامىمىسى ئۇلارنى يوقلىغاچ ئۆرۈمچىگە كېسەل كۆرسەتكىلى كېلىدۇ. مارىيە خانىم تۇغقىنىنى تەكشۈرۈپ كۆرگەندىن كېيىن ئۇنىڭغا رېتسېپ يازىدۇ ۋە ئۇنى ئوكۇل ھەم دورا بىلەن ئۆزى

بىر قوللۇق داۋالايدۇ.

كۆنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن، يېڭى كەلگەندە «ئۇ يېرىم ئاغرىدى، بۇ يېرىم ئاغرىدى» دەپ ۋايساپ، يېرىم تەخسە لەغمەننى ئاران يەيدىغان بۇ موماينىڭ بىردىنلا ۋايسىشى توختاپ، ئىشتىھاسى ئېچىلىدۇ، روھمۇ كۆتۈرۈلۈپ، ئۇنىڭ ئاپىسىغا ئاپىرىن ئوقۇيدۇ. بۇ ئەھۋال ـ شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى ئاپىسىنىڭ دوختۇر ئىكەنلىكىنى بىلسىمۇ، ئۇنىڭغا ئانچە

ئېرەن قىلمىغان ئۆسمۈر رىشاتىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتتى، شۇنىڭ بىلەن كاللىسىغا بىر ئوي كىرىۋالدى. «ئاپام قانداقسىگە، بىر ئاغرىق تۇغقىنىنى ساقايتىۋېتىدۇ؟ دورا بېرىپ، ئوكۇل ئۇرغانلىقى ئۈچۈن ساقايتىۋەتتى دېسەم توغرا بولامدۇ؟ دورا ـ ئوكۇل دېگەن نەرسە زادى قانداق قىلىپ كېسەللەرنى ساقايتىدۇ؟ بۇنىڭدىكى سىر زادى نەدە؟»

ئىشنىڭ تەكتىگە يەتمىگۈچە بولدى

قىلمايدىغان رىشات بىر كۈنى ئويلىغانلىرىنى ئاپىسىدىن سورىدى. بالىسىنىڭ سورىغان سوئالىدىن ئۇنىڭ بىر نەرسىگە قىزىقىۋاتقانلىقىنى بايقىغان سەزگۈر ئانا، بۇنىڭدىن خۇش بولدى، ھەم ئۆيدىكى ئادەمنىڭ فىزىئولوگىيەلىك تۈزۈلۈشىنى كۆرسىتىدىغان مودىلنى ئۇنىڭغا كورسۇتۇپ چۈشەندۈرۈش بېرىپ ئۆتكەندىن كېيىن، مۇنداق دېدى:

- ئېسىڭدە تۇت بالام، ئادەم

داۋالاشتا مۇنداق ئىككى نەرسە مۇھىم: مەلۇم كېسەللىك پەيدا بولۇشى سەۋەبسىز بولمايدۇ، شۇڭا كېسەللىك نېمىلىكىگە توغرا دىئاگنوز قويۇش، يەنى ئۇنىڭ نېمە سەۋەبتىن كېلىپ چىققانلىقىنى ئېنىقلاش - بۇ مۇھىم ئۆتكەل. سەۋەبنى ئېنىقلاپ بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭغا قارىتا مۇۋاپىق داۋالاش تەدبىرىنى بەلگىلەش بۇمۇ ئوخشاشلا مۇھىم. چۈنكى كېسەلگە بېرىلگەن دىئاگنوز

قانچىلىك توغرا بولمىسۇن، ئەگەر ئۇنىڭغا قارىتا توغرا داۋالاش تەدبىرى، مۇھىمى كېسەلنى تىزگىنلەيدىغان دورا ئوكۇللار بولمىسا، يەنىلا كېسەلنى ئازابتىن قۇتقۇزغىلى، بىمارنىڭ ھاياتىنى ساقلاپ قالغىلى بولمايدۇ.

ئەمدىلەتىن ئەتراپىدىكى ئىشلارغا سوئال نەزىرى بىلەن قاراشقا باشلاۋاتقان بۇ ياش بوغۇنغا، ئاپىسى مارىيە خانىمنىڭ سۆزى ناھايىتى

كۆچلۈك تەسىر قىلدى. شۇ كۈنى ئۇنىڭ كۆڭلىدە ئاجايىپ ئوي خىياللار، سوئاللار ۋە تاتلىق چۈشلەر تولىدەك ئەتتى.

«كېسەلگە توغرا بېرىلگەن دورا كېسەلنى ساقايتىدىكەن. بۇ نېمە ئۈچۈن؟ دۇنيادا ھەممە كېسەلنى ساقايتىۋېتىدىغان دورا بارمىدۇر؟ بولمىسا ئۇنى ياسىسا بولامدىغاندۇ؟ زادى ئۇنى كىشىلەر قانداق ياسايدۇ؟ ئەگەر بىر كۈنلەردە مەن ئاشۇنداق

بىر دورىنى ياسىۋەتسەم ـ ھە! مۇنۇ ئاغرىق دەستىدىن قىينىلىۋاتقان ئادەملەر ساقىيىپ ساق ئادەملەردەك ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ ھاياتىنىڭ خوۋلىقىنى كۆرسە؟ شىپالىق دورىنىڭ بولمىغانلىقى تۈپەيلى، ئاتا ـ ئانىلار بۇرۇن ئۆلۈپ كەتمىسە، بالىلىرىنى باقسا، بالىلار يېتىم قالمىسا، ئانىلىرىنىڭ قۇچاقلىرىدا، دادىلىرىنىڭ مۆرىلىرىدە مېھىر ـ مۇھەببەتكە قېنىپ چوڭ بولسا... ھەي، مۇنۇ سەمەت

ئاكا ئاشقازان كېسىلى بىلەن ياشلا تۇگەپ كەتتى، ئەگەر ئۇنى ساقايتقىلى بولىدىغان دورا بولغان بولسا، رۇستەمۇ بۇگۇنكى كۇندە بۇنداق مەيۇس يۇرمەيتتى...»
ئۇ شۇ كۇنى كىچىسى ئۇزىنى جەنۇبىي تاغقا ھەممە كېسەلگە شىپا بولىدىغان خاسىيەتلىك دورا ئۈسۈملۈكىنى ئىزدەپ سەپەر قىلىپ چۇش كۆردى ۋە چۇشىدە مۇنداق ئىش كۆردى.
مانا ئۇ تاغ قاپتاللىرىدىن ئېشىپ،

قارىغايزارلىق ئارىسىدا كېتىۋاتىدۇ، نەلەردىندۇر ھەر خىل قۇشلارنىڭ سايراشلىرى، كالا ـ قويلارنىڭ مۆرەشلىرى ـ مەرەشلىرى، ئېگىز قوراي تاشلار ئارىسىدىن شارقىراتمىنىڭ ساداسى كېلىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ پۈتۈن خىيالى ئاشۇ ھەممىگە قادىر ـ خاسىيەتلىك ئۆسۈملۈكنى تېپىشتا. ماڭە ـ ماڭە، ئۇ ئاخىر چەكسىزلىككە تۇتاشقان ياپ ـ يېشىللىققا چىقىپ قالدى. ئۇ بارماقچى بولغان تاغ

ئابايا ناھايىتى يىقىندىلا تۇرغاندەك كۆرۈنگەن ئىدى، ئەمدى ئۇ پايانسىز يىشىللىققا چىقىپ قارىسا، ھېلىقى تاغ بارغانچە يىراقلاپ كەتكەندەك تۇيۇلدى. «ھەجەپ ئۇزۇن ۋە جاپالىق يول ئىكەنا ـ بۇ؟» .
” ئۇھ“، ھاردۇق يەتتىمكىن، ئۇ بىر ئاز كۆزىنى ئىلىۋالماق بولۇپ ئۆزىنى چۆپلۈككە تاشلىدى ـ يۇ، ئەمما خىزىر سۈپەت بىر بوۋاينىڭ تۇيۇقسىز ئالدىدا پەيدا بولۇپ

ئۆزىگە مېھرىۋانلىق بىلەن قاراپ كۈلۈپ تۇرغىنىنى كۆردى ۋە ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ بوۋايغا سالام بەردى:
- سالام بوۋا.
- ئوغلۇم، بىر چىرايلىق يۈرۈپسەنغۇ؟
- تاغدىن خاسىيەتلىك دورا ئۆسۈملۈكنى ئىزدەپ ماڭغان، ماڭسام - ماڭسام بۇ يول تۈگەر ئەمەس، ھاردۇق يېتىپ، بۇ يەردە ئازراق ئارام ئالاي دېگەن ئىدىم.

ـ ئۇ ئۆسمۈلۈكنى نېمە قىلماقچى ئىدىڭ؟ بوۋاي سورىدى ئۇنىڭدىن.
ـ دورا ياساپ، كېسەل ئادەملەرنى داۋالاپ، ئۇلارنىڭ ئازابىنى يېنىكلىتەي دەپ ئويلىغان.
ـ بارىكاللا ئوغلۇم، ـ دېدى بوۋاي ساقىلىنى سىلاپ تۇرۇپ ۋە:
ـ ماڭ بالام، ماڭ. سەپىرىڭدىن يانما. نىيىتىڭ ئۇلۇغ، كۆڭلۈڭ ئاق بالا ئىكەنسەن. دۇنيادا باشقىلارنىڭ غېمىنى يېيىش، باشقىلارنىڭ بەخت ـ

سائادىتى ئۈچۈن ئۆزىنى
بېغىشلاشتىنمۇ ئارتۇق ئۇلۇغ نىيەت
بولمايدۇ. تەڭرىم، ھەر كىشىنىڭ
نىيىتىگە يارىشا ئۇنىڭ رىسقىنى
بېرىدۇ. كۆڭلۈڭ ئاق، نىيىتىڭ پاك
بولغىنى ئۈچۈن ساڭا دۇئا قىلاي:

ـ توپا ئالساڭ ئالتۇن بولسۇن،
كۆل ئالساڭ كۆمۈش بولسۇن. سەپىرىڭ
ئوڭۇشلۇق بولسۇن، سېنى مۇنۇ دۇلدۇل
تاغ باغرىغا يەتكۈزۈپ قويسۇن،
مەقسىدىڭگە يەتكەيسەن، ئامىن!

بــوۋاي ئىككــى قــولنى ئىگىــز كۆتــۈرۈپ دۇئــا قىلــدى ۋە ئــۇنى چاپچــپ تۇرغــان ئــاق بــوز ئاتقــا مىندۈرۈپ، ”چــۇھ“ دېــدى. ئاتنىــڭ تاغ باغرىغا قــاراپ ئــوقتەك ئېتىلىــشى بىــلەن ”ۋاي“ دەپ ۋارقىــراپ ســالغان رىشاتنى ئاكىسى نىجات ئويغاتتى.

ـ ئۇكام، ئۇكام، نــېمە بولــدۇڭ؟ چىلــــــق ـ چىلــــــق تەر بــــــوپ كېتىسپسەنغۇ؟

ئۇيغــۇر خەلــق چــۆچەكلىرىنى

ئاپىسىدىن پات ـ پات ئاڭلاپ تۇرىدىغان ئۆسمۈر رىشاتنىڭ چۈشىگە ئاپىسىنىڭ «بالام ساڭا چۈشۈڭدە ئەۋلىيا يولۇقۇپتۇ، كەلگۈسىدە كاتتا بىر ئادەم بولغىدەكسەن» دەپ تەبىر بېرىشى بىلەن ئۇنىڭغا بىر خىل غايىۋانە كۈچ كىرگەندەك بولدى.

كۈنلەر كۆلدۈرۈپ، ئايلار ئايلىنىپ، يىللار يورغىلاپ كېتىۋەردى، ئەمما ھېلىقى چۈش تا ھازىرغىچە ئۇنىڭغا تېخى بۈگۈن تاك

سابادا كۆرگەندەك يېڭى ۋە
مۇقەددەس تۇيۇلىدۇ.

ئەنە ئاشۇ مۇقەددەس چۈش ـ رىشاتىنىڭ كىيىنكى كەسپىي ھاياتى ۋە كىشىلىك تۇرمۇشىغا تەسىر كۆرسەتتەدىغان قارارلارنى چىقىرىشدا زور رول ئوينىدى.

رىشات ئابباس ئۆسۈپ يېتىلىپ 1978 ـ يىلىغا كەلگەندە يەنى ئۇ ئالىي مەكتەپكە ئىمتىھان بەرگەن ئاشۇ يىلى، ھېچ ئىككىلەنمەيلا شىنجاڭ تېببىي ئىنستىتۇتىنىڭ دورىگەرلىك كەسپىنى تاللىدى، چۈنكى بالا

چاغلىرىدا ئۆزگە ئۆزى قويغان سوئالغا جاۋاب تېپىش، چۈشىدە كۆرگەنلىرىنى رېئاللىققا ئايلاندۇرۇش ئارزۇسى ئۇنىڭ قەلبىدە ئوتتەك يالقۇنجايتتى ۋە ئۇنى شۇ يۆنىلىشكە قاراپ مېڭىشقا ئىلھاملاندۇراتتى.

ئۇ 80 ـ يىللىرىنىڭ باشلىرىدا ئەلا نەتىجە بىلەن دورىگەرلىك كەسپىنى تاماملاپ، تېببىي ئىنستىتۇتتا دورا تەتقىقات خىزمىتىنى تاللىۋالدى. چۈنكى ئۇ ئۆزىنىڭ دورىگەرلىك

ئىلمىنىڭ بوسۇغىسىدىن ئەمدىلا قەدەم ئېلىپ كىرگىنىنى، بۇ ساھەدە ئۆزى بىلىشكە، ئۆگىنىشكە تېگىشلىك نۇرغۇن نەرسىلەرنىڭ بارلىقىنى تونۇپ يەتكەن ئىدى.

ئادەتتە ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ خىزمەتكە چىققان كىشىلەرنىڭ كۆپى ئۆزلىرىنى “ئىلىم ئۆگىنىش جەھەتتە ئاخىرقى بېكەتكە يەتتۇق” دەپ قاراپ، جاھاندارچىلىقنىڭ كويىغا چۈشۈپ كېتىشىدۇ. رىشات ئۇنىڭ

ئەكسچە ”مېنىڭ ئۆگىنىدىغان مەزگىلىم ئەمدى باشلاندى“ دەپ قارىدى ۋە ئۆزىنىڭ ئالىي مەكتەپتە ئىشلەش پۇرسىتىدىن پايدىنىلىپ، ”ستاتىستىكا“، ”ئانالىز خىمىيە“، ”دورىگەرلىك ئىلمى“ ۋە دورىگەرلىك ئىلمى ئۈچۈن ”كەسپىي ئىنگلىزچە“ قاتارلىق دەرسلەرنى تاللاپ ئوقۇپ ئۆزىنى كۆتۈپ تۇرغان كېلەچەكتىكى سەپەر ئۈچۈن «ئوزۇق» تەييارلىدى.

1983 - يىلى فاكۇلتېت

رەھبەرلىكى، ئۆزى زىيارەك ھەم تىرىشچان بۇ ئىجتىھاتلىق ياشنى نەنجىڭ شەھرىگە جايلاشقان جۇڭگو دورىگەرلىك ئۇنىۋېرسىتېتىغا بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئۆز ئارزۇسىغا بولغان ئىشەنچى تېخىمۇ كۈچەيدى. خۇددى ھازىرمۇ تونۇلغاندەك بۇ ئۇنىۋېرسىتېت جۇڭگونىڭ دورىگەرلىك ساھەسىدىكى ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان مەكتەپ بولۇپ، يېتىشكەن ئالىملار، چەتئەلدە

ئوقۇپ كەلگەن دوكتورلار توپلاشقان مەرىپەت بۆشۈكى ئىدى. رىشاتنىڭ بۇ مەكتەپكە كىلىنكىلىق دورىلارنى تەتقىق قىلىش ئىلمى بويىچە بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتىلىشى ـ ئۇنىڭ كەسپىي بىلىملەرنى پۇختىلىشى ئۈچۈن پۇرسەت ھازىرلاپ بېرىپلا قالماي، بەلكى يەنە ئۇنىڭ كېيىنكى قەدەمنى قەيەرگە ۋە قانداق ئېلىشغا ئىدىيە ۋە ئۇسۇل جەھەتتىن زېمىن ھازىرلاپ بەردى. بولۇپمۇ چەت ئەللەردە ئوقۇپ قايتىپ

كەلگەن پروفېسسورلارنىڭ مول
بىلىملىرى ۋە ئۇلارنىڭ چەت ئەلدىكى
ئىلمىي ژۇرناللاردا نەچچە پارچە ماقالە
ئېلان قىلىشى رىشاتنىڭ دورا تەتقىقات
ئىلمىنىڭ خەلقئارادىكى تەرەققىياتىغا
قىزىقىشىغا تۈرتكە بولدى.
پروفېسسورلار بىلەن بولغان بىر
قېتىملىق سۆھبەتتە، جاسارىتى
تەپچىپ تۇرغان، زېھنى ئۆتكۈر بۇ
ئۇيغۇر يىگىتكە بىر مۇئەللىم مۇنداق
دېگەن ئىدى:

-دورا تەتقىقات ئىلمىدا يېڭى نەزەرىيە بەك مۇھىم بولۇپلا قالماي، يەنە تەجرىبە مۇھىتى-ماددى شارائىت ۋە كەسپىي جەھەتتە ئۇچۇر ئالماشتۇرۇشمۇ ناھايىتى مۇھىم. ئىقتىسادى تەرەققىي قىلغان ۋە پەن-تەخنىكىدا ئىلغار ئەللەردە بۇ ئىككىلا شارائىت يېتەرلىك. ئەگەر مۇشۇ ساھەدە داۋاملىق بىلىم ئالاي دېسىڭىز غەربتىكى ئەللەرگە چىقىپ ئوقۇش كېرەك.

رىشات نەنجىگىدىن «مەن چوقۇم

غەربتىكى دورا تەتقىقات ساھەسىدە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان دۆلەتكە «چىقىپ ئوقۇيمەن» دېگەن نىيەت ۋە ئىرادە بىلەن يېنىپ كەلدى.

6

80 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرى ـ جۇڭگونىڭ ئىسلاھات ۋە ئىشىكنى ئېچىۋېتىش سىياسىتى شىنجىڭ ۋە جۇخەيىنى مەركەز قىلغان دېڭىز بويى رايونلىرىدا ئەمدىلەتىن مېۋە بېرىشكە

باشلىغان بولۇپ، سىياسەت جەھەتتىكى ئەۋزەللىك ۋە ئاستا ـ ئاستا سىڭىپ كىرىۋاتقان چەت ئەلنىڭ ئىلغار پەن ـ تېخنىكىسى، مەبلىغى ۋە يېڭى باشقۇرۇش ئۇسۇلى بۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ، تۇرمۇش ئۇسۇلىدا، ئىنتىلىشىدە، ئوي ـ پىكرىدە ئۆزگىرىش پەيدا قىلىۋاتقان چاغلار ئىدى. ئۇنىڭ ئەكسىچە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدا تېخى سولچىل ئىدىيەنىڭ تەسىرى تۈگىمىگەن چاغلار بولۇپ،

كىشىلەرنىڭ پەن ـ تېخنىكىدا ئىلغار دۆلەتلەرگە چىقىپ ئوقۇش ئىدىيىسى ئېھتىياتچانلىق ئىچىدە ئاستا ـ ئاستا ئويغىنىۋاتقان ھەمدە ياپونىيە ۋە غەربتىكى ئەللەرگە يىلىغا بىر نەچچىدىن ئوقۇغۇچى ئىلىم ئىزدەپ ماڭغىلى باشلىغان چاغلار ئىدى.

ئارزۇلارغا باي، كەلگۈسىگە ئۈمىد بىلەن قارايدىغان ياش رىشات ـ نەنجىڭدە كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرى ۋە دادىسى بىلەن قىلىشقان سۆھبەتلىرىگە

ئاساسەن ئاخىر مۇنداق خۇلاسىگە كەلدى:
بىز ياشۋاتقان جەمئىيەت تەرەققى قىلىشى ئۈچۈن، ھەر ساھە پەن-تېخنىكا خادىملىرىغا، ئىختىساس ئىگىلىرىگە مۇھتاج، ئات بەيگىسىگە كەڭرى مەيدان كېرەك بولغاندەك، مەن كەسپىمدە نەتىجە قازىنىمەن دەيدىكەنمەن، ماڭىمۇ زۆرۈر بولغان شارائىت كېرەك. مەن چوقۇم بوشاشماي تىرىشىپ بۇ شارائىتنى يارىتىشىم كېرەك.

قايسى بىر مەشھۇر كىشى شۇنداق دېگەن ئىكەن. «بىر ئادەم ئۆچۈن ئۇنىڭ نېمە قىلالىشى ئەمەس، نېمىلەرنى قىلالمايدىغانلىقىنى بىلىشى-ئۇنىڭ ئىشلاردا مۇۋەپپىيەت قازىنىشىنىڭ ئاچقۇچى.»

رىشات دەل بۇنىڭ ئەكسىچە ئۆزىنىڭ نېمىنى ناھايىتى ياخشى قىلالايدىغانلىقىنى بىلەتتى ۋە كونىلارنىڭ ئېيتقان «قىيىن ئىش يوق ئالەمدە، كۆڭۈل قويغان ئادەمگە»

دېگەن سوزنىڭ ھەقىقەت ئىكەنلىكىنى
ياخشى بىلەتتى. شۇنىڭ بىلەن
ئۇزىنىڭ زېھنى-قۇدرىتى، ھەم
ئىگىلمەس ئىرادىسىگە تايىنىپ ئۇسمۇر
چاغلىرىدىن باشلاپ خىيال قىلغان
تىلسىملار ئوكيانىغا غەۋۋاس كەبى
شۇڭغۇشقا تەييار بولۇپ بولغان
ئىدى. ئۇنىڭ تەپپەككۇرى ئۇچقۇر،
نىشانى ئايدىڭ ئىدى، كوزلىگەن
مەقسىدىگە يېتىش، يەنى ھەقىقى
ئىسمى جىسمىغا لايىق ئالىم بولۇش

ئۆچۆن، ئۇ ـ كۆندۆلۆك تۇرمۇشنىڭ تۈگىمەس سۇئاللىرىغا جاۋاپ بېرىش بىلەن ئاۋارە بولۇپ يۈرمىدى، بەلكى كۈچىنى ۋاقتىنى ۋە زەھنىنى نىشانىغا يېتىش ئۆچۆن زورۇر بولغان ۋاستىلەرنى ئىگەللەشكە سەرپ قىلدى. ئۇنىڭ 1984 ـ يىلى ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ چوڭلار مۇئارىپ ئىنستىتۇتىدا ئەنگلىز تىلى فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرىشى بىلەن كۆندىلىك تۇرمۇشنى ناھايىتى جىددىيچىلىك بىسۋالدى.

بىر ئادەمگە كۆنـدىلىك تۇرمۇشتا ھەر خىـل ئىـشلار ئـۇچراپ تۇرـىدۇ، ئۇلارنىڭ ھەممىسگە ئوخشاش ئېتىبـار بىلەن قاراپ كەتكىلى بولمايـدۇ. ھەم ئۇنداق قىلىشنىڭمۇ زۆرۈرىيـت يـوق، شۇنداقلا تۇرمۇش ئەمەلىيتـى ھەمـمە ئادەمـدە ئـۆزىگە خـاس مـۇئەييەن پرىنـسىپنى، توغرـسنى ئېتقانـدا ياشـاش پەلسەپـسنى يېتىلدۈرـىدۇ. جۈملدىن رىشاتنىڭمۇ ئۆزىگە چۈشلۇق ھايـات مەنتىقـسى ۋە ياشـاش

پەلسەپىسى بار بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ
ياشاشتا ئەمەل قىلىدىغان
پرىنسىپلىرىنى خېلى بۇرۇنلا يەكۈنلەپ
چىقتى. ئۇ مۇنداق دەپ قارىدى ۋە
شۇ مىزان بويىچە ئىش كۆردى:

ئىلىم ـ پەن ئادەمنى ئاقىل قىلىدۇ،
قەتئىي ئىرادە ئادەمنى ئالغا
باستۇرىدۇ، قىيىنچىلىق ۋە جاپا ـ
مۇشەققەت ئادەمنىڭ ئىرادىسىنى
تاۋلايدۇ، تەر تۆكۈش ۋە
تىرىشچانلىق ئادەمگە بەخت ـ

سائادەت ئېلىپ كېلىدۇ. ئۇندىن باشقا نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى ھاياتلىقتىن ئىبارەت چەمبىرەكنىڭ سىرتىدىكى مۇھىم بولمىغان نەرسىلەر.

...كىشىلىك ھاياتتا ھەر خىل ئىشلار، مەسىلىلەر ۋە زىددىيەتلەر بولىدۇ، ئەمما ھەممىسىنىڭ ئىككى تەرىپى بولىدۇ. يەنى ئۇلارنىڭ ئاساسى بولغان ۋە ئاساسى بولمىغان تەرەپلىرى بولىدۇ. مەن زىددىيەتنىڭ ئاساسى تەرەپلىرىگە چوقۇم ئەستايىدىل مۇئامىلە

قىلىمەن ئەمما ئاساسى بولمىغان تەرەپلىرىگە پەرۋامۇ قىلمايمەن.

ئۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ ئاساسلىق مەسىلە، ئۆزىنىڭ غايىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يەنى دورا تەتقىقات ئىلمى بويىچە خەلقئارالىق سەۋىيەگە ئىگە ئالىم بولۇپ چىقىش ئىدى.

مەنزىلىڭ ئېنىق، ئېتىڭ تەييار بولغان ئىكەن، ئەمدى مەنزىلگە يېتىش ئۈچۈن ئېتىڭغا قامچا سىلىشىڭ كېرەك.

رىشات 1987 ـ يىلى ئىنگلىز تىلى

كەسپى بويىچە چوڭلار مائارىپىنى
پۈتتۈرۈشى بىلەنلا تۇنجى بالىسى
زەرىنە ئىيۇلدا دۇنياغا كۆز ئاچتى.
يېڭى بىر ھاياتلىقنىڭ دۇنياغا كېلىشى
ئۇنىڭغا چەكسىز خۇشاللىق ئېلىپ
كەلدى. ئۇ كىچىككىنە ئوماق قىزىنى
ئاتىلىق مېھرى بىلەن سۆيگەندە ـ
پەرزەنتىنىڭ كەلگۈسى ئۈچۈن
بولسىمۇ تىرىشىش لازىملىقىنى ھېس
قىلىپ روھلىنىپ كېتەتتى. شۇنىڭ
بىلەن رىشات چەت ئەلدىكى

مەكتەپلەر بىلەن ئالاقە قىلىشقا باشلىدى ھەم شۇ يىلى 8 ـ ئايدا تەكلىماكان قويىنىدىن چىقىپ، يېڭى زېلاندىيەگە بىر يىللىق بىلىم ئاشۇرۇشقا ماڭدى. شۇ جەرياندا ئىنگلىز تىلى ئاساسىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەپ، چەت ئەل ئۇنىۋېرسىتېتلىرىغا ئوقۇشتىكى تىل ئۆتكەللىرىدىن ئۆتۈپ، تېخىمۇ چوڭقۇر بىلىم ئېلىشقا ھازىرلاندى. ئۇ 1989 ـ يىلى ۋاشىنگتون شتاتلىق

ئۇنىۋېرسىتېتى دورا تەتقىقات ئىنستىتۇتىنىڭ دورىگەرلىك زەھەرشۇناسلىق فاكۇلتېتىغا ماگىستېر ئاسپىرانتلىققا تولۇق ئوقۇش مۇكاپاتى ئېلىپ ئوقۇشقا كىردى ۋە ئوقۇشقا كىرىپ بىر يىل ئۆتمەيلا، بۇ فاكۇلتېتنىڭ نوپۇزلۇق ھەمدە دورا تەتقىقات ساھەسىدە مول نەتىجىسى بار پروفېسسور ھايتون(Hayton)نىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتتى. پروفېسسور ھايتون رىشاتتىكى تالانتىنى، دورا

تەتقىقات ئىلمىگە بولغان ئۆزىنى بېغىشلاش روھىنى بايقاپ بىر كۆنى ئۇنى چاقىرتىپ مۇنداق دېدى:
- مېنى ئوھىئو(Ohio) شىتاتلىق ئۇنىۋېرسىتېت دورا تەتقىقات فاكۇلتېتىغا مۇدىرلىققا تەكلىپ قىلدى. مەن سىزدە دورا تەتقىقات ساھەسىدە ئاز ئۇچرايدىغان بىر خىل تالانتنىڭ بىخىنى كۆردۈم. مۇبادا دوكتورلۇقتا ئوقۇسىڭىز، ئىشىنىمەنكى كەلگۈسىدە ئۇ ساھەدە كۆزگە كۆرۈنگەن ئالىم

بولالايسىز، ئەگەر خالىسىڭىز مەن بىلەن ئاشۇ ئۇنىۋېرسىتېتتىكە بېرىپ دوكتورلۇقنى مېنىڭ يېتەكچىلىكىمدە ئاشۇ يەردە ئوقۇسىڭىز...

رىشات بۇ تەكلىپنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدى.

1990 ـ يىلى ئاۋغۇستنىڭ ئاخىرى، تەبىئەت تاۋۇسلاردەك ياسانغان بىر پەيتتە، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان زېمىنلىرى بىپايان كەتكەن ئوھىئو شتاتى ـ قويۇق

قاشلىق، كۆزلىرىدىن زېرەكلىكى، قەتئىيلىكى ۋە تۇرقىدىن تەمكىنلىكى چىقىپ تۇرغان بىر ئۇيغۇر ياش ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىنى ئۆز قوينىغا ئالدى.

بۇ گۈزەل شىتاتنىڭ مەركىزى كولۇمبۇس شەھىرى ـ مەملىكەت بويىچە 15 ـ چوڭ شەھەر بولۇپ، نۇرغۇن ئالىي مەكتەپلەرنى ئۆز قوينىغا ئالغان ئىدى. رىشات ئوقۇماقچى بولغان مەكتەپ ـ ئامېرىكىدىكى مەشھۇر ئالىي مائارىپ بۆشۈكلىرىدىن

بىرى بولغان ئوھئو ئىشتاتلىق ئۇنىۋېرسىتېت دەل مۇشۇ شەھەردىن ئورۇن ئالغان بولۇپ، بۇ ئۇنىۋېرسىتېت ـ مۇشۇ شتات بويىچە بىرىنچى، مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى قاتاردىكى مەشھۇر ئالىي مەكتەپلەرنىڭ بىرى ئىدى.
مانا مۇشۇ ئالىي بىلىم يۇرتىدا رىشات ئابباس ـ دورا تەتقىقات ئىلمى بويىچە دوكتورلۇق ئوقۇشىنى باشلىۋەتتى.

دورا تەتقىقات ئىلمى ـ مېدىتسىنا ئىلمىنىڭ بىر تۈرى بولۇپ، ئۇ ئاساسلىقى دورىلارنىڭ بەدەندىكى ھەرىكىتىنى يەنى دورىلارنىڭ شىپالىق ياكى زەھەرلىك تەسىرىنى ئېنىقلاش ھەمدە يېڭى دورىلارنى بايقاش ـ شۇنداقلا ئاللىقاچان داۋالاشتا ئىشلىتىلىۋاتقان دورىلارنىڭ باشقا كېسەللىكلەرگە ئىشلىتىلىشىنىڭ مۇمكىنچىلىكى بار ـ يوقلۇغىنى تەتقىق قىلىدىغان ئىلىم، يەنى تېخىمۇ

ئىنچىكىلەپ چۈشەندۈرگەندە، ئۇ كېسەللەرنى داۋالاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان خىمىيەلىك ماددىلارنىڭ جانلىقلاردا يەنى ھاياتلىق ئورگانىزمىدا قانداق ئۆزگىرىش پەيدا قىلىدىغانلىقىنى تەتقىق قىلىدىغان ئىلىم بولۇپ، ئۇنىڭ ئاساسىنى ئەڭ دەسلەپتە «ئىسلام دىنىنىڭ ئالتۇن دەۋرى» دەپ ئاتالغان 7 ـ ئەسىردە بۈگۈنكى باغدادتا ياشىغان ئەرەب تېۋىپلىرى

سالغان دەپ قارىلىدۇ. ئەمما ئۇنىڭ رەسمىي پەن بولۇپ شەكىللىنىشى 19 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا دورىلارنىڭ تەسىرىنى ھايۋانلارنىڭ بەدىنىدە سىناق قىلىش بىلەن باشلانغان.

بۈگۈنكى كۈندە دورا تەتقىقات ئالىملىرى دورىلارنىڭ ھەرىكەت مېخانىزمىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلىدىغان بولۇپ ئۇلار مەلۇم دورا ھەققىدە مۇئەييەن خۇلاسىگە كېلىشتە، دورىشۇناسلىق،

فىزىئولوگىيە، كېسەلشۇناسلىق، بىئوخىمىيە، فىزىكىلىق-خىمىيە، ۋە باكتېرىيە ئىلمىدىكى پرىنسىپلارغا ئاساسلىنىپ، ستاتىستىكىلىق ۋە ماتېماتىكىلىق ئۇسۇللارنى قوللىنىپ يەكۈن چىقىرىدۇ. دېمەك، بۇ پەندە ۋايىغا يېتىش ئۈچۈن، ئۆگەنگۈچى كۆپ تەرەپلىمىلىك چوڭقۇر بىلىملەرگە ئىگە بولۇپلا قالماي، مۇھىمى ئۆگەنگەنلىرىنى ئەمەلىيەتكە تەدبىقلاپ يېڭى دورىلارنى تەتقىق

قىلىپ ياساپ چىقىپ ۋە ئۇنى
كىلىنكىلىق سىناقتىن ئۆتكۈزۈپ،
بىمارلارنىڭ ئازابىنى يەڭگىللىتىپ،
ئۇلارنىڭ ھاياتىنىڭ سۈپىتىنى يۇقىرى
كۆتۈرۈشتە ئەمەلىي ھەسسە
قوشىدىغان بولۇشى كېرەك.
بالا چاغلىرىدا «دورا قانداق ئادەم
ساقايتالايدۇ؟» دەپ ئۆزىگە سوئال
قويۇپ شۇ سوئاللارنىڭ كەينىدىن
ئىككى قەرنە ئىز قوغلاپ كەلگەن
رىشات ـ بۇ پايانسىز تىلسىملار

دۇنياسىدا دورىلار بىلەن ئادەم بەدىنىنىڭ مۇناسىۋىتىنى تەتقىق قىلىدىغان تارماق پەن ـ دورىگەرلىك ئىلمىگە ئالاھىدە قىزىقتى.

ئىنسان بىر نەرسىنى بىلگەنسېرى، ئۇنى تېخىمۇ ياخشى بىلىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئالاقىدار نەرسىلەرنى، بىلىم ۋە تېخنىكىلارنى چوڭقۇر ۋە كەڭ دائىرىدە چۈشىنىشنى ئارزۇ قىلىدۇ ياكى شۇنداق قىلىش ـ ئىنسان بىسىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىك ئۆتكەل بوپ قالىدۇ.

دورا تەتقىقات ئىلمىنى ياخشى ئىگىلەش ئۈچۈن رىشات ئاببىاس، پارماكىنەتىك(Pharmakinetiki)نى يەنى بەدەندىكى دورىغا نىسبەتەن ئىنكاسى(ئاساسلىقى بەدەنگە ئىستېمال قىلىنغان دورىلارنىڭ قوبۇل قىلىنىشى، تارقىلىشى، ھەزىم قىلىنىشى ۋە سىقىپ چىقىرىلىشىنىڭ ۋاقىت جەھەتتىكى جەريانى)نى كۆزىتىشتىن ۋە تەتقىق قىلىشتىن ئىلىم بىلەن پارمودىنامىك (Pharmodynamiki)نى يەنى دورىنىڭ

بەدەنگە قانداق تەسر قىلىدىغىننى تەتقىق قىلىدىغان پەننى پۇختا ئىگىلەشنىڭ زۆرۈرلىگىننى تونۇپ يەتتى. چۈنكى بۇ ئىككىسى ـ دورا تەتقىقات ئىلمىنىڭ ئاساسى گەۋدىسىنى تەشكىل قىلىدۇ. مىسال ئۈچۈن، «شىپا» ناملىق يېگىدىن ئىجاد قىلىنغان دورا بار دەيلى، بۇ يېڭى دورا تېرىدىن بەدەنگە كىرگۈزۈلەمدۇ ياكى ئېغىزدىنمۇ، ئۇ بەدەندىكى ئورگانىزملارغا قانداق يەتكۈزۈلىدۇ، بۇ

دورا بەدەن ئىچىدە خىمىيىلىك ھالدا ئۆزگىرەمدۇ، ئۆزگەرسە قانداق ماددىغا ئۆزگىرىدۇ؟ بۇ يېڭى ماددىلار بەدەندە ئاكتىپمۇ؟ ئۇلارنىڭ زەھەرلىك تەسىرى بولۇشى مۇمكىنمۇ؟ بۇ ماددىلار-ئاخىرقى ھېسابتا قانداق ئۇسۇل بىلەن بەدەندىن ئايرىلىپ، بەدەن سىرتىغا چىقىرىپ تاشلىنىدۇ؟ نەپەس ئارقىلىقمۇ، چوڭ ياكى كىچىك تەرەت ئارقىلىقمۇ دېگەندەك مەسىلىلەر دورا تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى چوقۇم جاۋاب

بېرىشى كېرەك بولغان مەسىلىدۇر.

مەسىلىلەرگە ياخشى جاۋاب بېرىش، ياكى ھادىسىلەرنى قايىل قىلارلىق چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن، كىشى تايىنىدىغان بىر ئىلمىي ئۇسۇل بولۇشى كېرەك. دورا تەتقىقات ئىلمىدە يۇقىرىقى سۇئاللارغا جاۋاب بېرىشتە ئادەتتە تەجرىبىچىلىك ئۇسۇلى قوللىنىلىدىغان بولۇپ، بۇ ئۇسۇلنىڭ ئۆزى مەلۇم خەۋپ-خەتەر بىلەن باغلانغان. چۈنكى ياخشى مەقسەت

بىلەن قىلىنغان تەجرىبە بولۇپمۇ
ئادەمدە ئىشلىنىدىغان تەجرىبە بەزىدە
كۆتمىگەن خەتەرلىك ھادىسىنى
كەلتۈرۈپ چىقىرىشى مۇمكىن. شۇڭا،
بۇ تەتقىقاتچىلاردىن سەزگۈرلۈكنى،
ئېھتىياتچانلىقنى تەلەپ قىلىدۇ،
سەۋەب شۇكى، بەدەنگە سىناق
تەرىقىسىدە كىرگۈزۈلگەن دورا كۆپىنچە
ھالدا ئىككى خىل نەتىجىنى پەيدا
قىلىدۇ. بىرى كېسەلنى تىزگىنلەيدۇ،
ساقايتىدۇ، ياكى زاغرا تىل بويىچە

ئېيتقاندا كېسەلگە پايدا قىلىدۇ. يەنە بىرى ئۇنىڭ زەھەرلىك تەسىرى يەنى زىيانلىق بولۇپ خۇددى «چاپقىنى ئالمەن دەپ قارىغۇ قىلىپ» قويغاندەك ئۆيلىمىغان سەلبى نەتىجىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشىمۇ مۇمكىن.

دۇنيادا ئىنساننىڭ ھايات ـ ماماتلىقىغا بىۋاسىتە بىرىكىپ تاقىشىدىغان تەتقىقاتتىنمۇ ئارتۇق ئىنچىكە، سەزگۈر ۋە مۇرەككەپ تەتقىقات بولمىسا كېرەك. يېگى

دورىلارنى سىناق قىلىپ ئېچىشتا تەتقىقاتچى باشقا ئىلمىي تەتقىقاتچىلاردەك مەغلۇبىيەتتىن ئۆگىنىدىغان(trial and error) تاكى قانائەتلەنگۈدەك جاۋابقا ئېرىشكىچە سىناق قىلىپ، خاتالىقتىن ئۆگىنىدىغان پۇرسەت يوق. سەن بۇ ساھەدە چوقۇم بىرىنچى پاي ئوقنى نىشانغا تەگكۈزىدىغان ئۇستا مەرگەن بولۇشۇڭ كېرەك. شۇڭا ئادەمگە قىلىنىدىغان سىناقنىڭ توغرىلىق

دەرجىسىنى ئاشۇرۇش ئۆچۈن ئاۋال ئۇنى جانلىقلار بەدىنىدە سىناق قىلىش بۇ دورا تەتقىقاتىدا چوقۇم بېسىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىك يولدۇر.
ئۆزى قىلىۋاتقان ئىشنىڭ ماھىيىتىنى تونۇپ يەتكەن رىشات ـ دوكتورلۇق پروگراممىسىدىكى تەلەپ قىلىنغان دەرسلەرنى ئوقۇپ ۋە دوكتورلۇق لاياقەتلىك ئىمتىھانلىرىدىن ئۆتۈپ بولغاندىن كېيىن، تەتقىقات تېمىسىنى

بىلىقلارنىڭ تېنىدە سىناق قىلىش بىلەن باشلىدى.
كىشلەرگە ئايانكى، يېزا ئىگىلىكىدە زىيانداش هاشارەت ۋە جانلىقلارنى يوقىتىشتا خىمىيەلىك دورا ئىشلىتىلىدۇ. بۇ خىمىيەلىك دورىنى ياساشتا ئىشلىتىلىدىغان پاراتون(Parathion) ئۆزى زەهەرلىك ماددا بولۇپ، ئۇنىڭ بىلەن ئۇچراشقان هەرقانداق جانلىق مەيلى هايۋان بولسۇن ياكى ئادەم بولسۇن

زەھەرلىنىپ، ئېغىر بولغانـدا ئۆلۈشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. سەۋەبى Parathion (پـــــــــاراتىون) Acetylcholinseterase (ئاكتىپلىخولىنسىتراس)نـى چەكلەيـدۇ. Acetylcholinseterase بىـر خىــل ئەنــزىمە (enzyme ـ ئۆزىنـــــــك شـــــــەكلىنى ئۆزگەرتمەستىن باشقا ماددىلاردا مەلۇم خىــل خىمىيەلـك ئـۆزگىرىش پەيــدا قىلالايدىغان مـۇرەككەپ بولغـان بىـر خىل ئاقسىل) بولۇپ، ئۇ ئۇچۇرلارنىڭ جانلىقلارنـــىڭ مــېڭە هــۆجەيرىلىرى

ئچىدە توشۇلۇشى ۋە بىر تەرەپ قىلىنىشىغا زۆرۈر بولغان مىگدىكى (ئاكترىلخىلن)Acetrylchline دەپ ئاتىلىدىغان بىر خىل خىمىيەلىك ماددىنى پارچىلايدۇ.

بىلىق سۇدا ياشايدۇ. مۇبادا بىلىق ياشايدىغان سۇنىڭ مۇھىتى بۇلغانغان بولسا، ئۇنىڭ بىلىقلارغا تەسىرى بولىدۇ. بەزى بىلىقلار زەھەرلەنگەن ھامان ئۆلىدۇ، ئۇنى ئادەملەر يېمەيدۇ، بىراق، بەزى

بىلىقلار زەھەرلىك ماددىغا نىسبەتەن تېنىدە قارشىلىق كۈچ پەيدا قىلىدىغان بولۇپ، زەھەرلەنگەن تەقدىردىمۇ ئۆلمەيدۇ، بەلكى ساغلام بىلىقلاردەك سۇدا پىلتىڭلاپ ياشاۋېرىدۇ. بۇنداق بىلىقلارنىڭ تېنىدە زەھەرلىك ماددىنىڭ بارلىقىنى بىلمىگەنىدىن كېيىن كىشىلەر ئۇلارنى تۇتۇپ يەۋېرىدۇ، نەتىجىدە يېنىك بولغاندا مەجرۇھ بولۇش، ئېغىر بولغاندا ئۆلۈم ـ يېتىم ۋەقەلىرى كېلىپ

چىقىدۇ. شۇڭا بىلىقلاردىكى زەھەر ماددىسىغا ئاساسەن سۇ ۋە تەبىئىي مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشىنىڭ خەتەرنى مۆلچەرلەش ئەمەلىي ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي قىممەتكە ئىگە.

رىشات ئابباس مانا مۇشۇ سەۋەب (Parathion) ـ نەتىجىلىك (زەھەرلىنىش) مۇناسىۋەتنى چۈشىنىش ئۈچۈن باشقىلارنىڭ بۇ ھەقتىكى تەتقىقات ماقالىلىرىنى ئىنتايىن ئەستايىدىللىق بىلەن سوئال قويۇپ

تۇرۇپ ئوقۇدى، مۇتالىئە قىلدى. بىلىقلارنىڭ تىنىنىڭ پاراتون(Parathion)غا بولغان ئىنكاسى ۋە ئۇنىڭ ئالماشتۇرۇش شەكلى بولغان پاراخون(Paraxon)نىڭ Acetylcholinseterasنى تىزگىنلەش مېخانىزمنى سىستېملىق ھالدا تەتقىق قىلىش ئۇنچە ئاسانغا چۈشمىدى. چۈنكى، رىشات بۇ ھەقتە ئۆزى ئوتتۇرىغا قويغان ئىلمىي پەرەزنىڭ ئەمەلىيەت بىلەن بىردەك

ياكى ئەمەسلىكىنى دەلىللەشتە
نەزەرىيۋى ئاساسى مۇكەممەل بولغان
مودېل تۈزۈشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھەس
قىلىپلا قالماي، بەلكى بۇ مودېلنىڭ
ئۆزى ئوتتۇرىغا قويغان ئىلمىي
پەرەزنى توغرا چۈشەندۈرۈپ
بېرەلەيدىغانلىقىنى دەلىللەيدىغان
سانلىق مەلۇماتلارنى كۆرسىتىپ
بېرىشى كېرەكلىكىنىمۇ تونۇپ يەتتى.
ئۇنىڭ كىشىلىك خاراكتېرىدىكى
ئېسىل سۈپەتلەرنىڭ بىرى ـ ئۆزى كۆزى

يەتكەن ھەمدە قلـشى زۆرۆر بولغـان ئشقا دادللق بلەن ئۆزنى ئۇنتۇغان ھالدا بېغشلاش روھى ئدى.

ئۇ مەنزلگە قاراپ ئاتلاندى.

ئلمي تەتققات ـ جاپـالق ئـش.

ئـۇ كنـو كۆرۆشـكە ۋە يـاكى رومـان ئوقۇشقا تۆپتن ئوخشمايدۇ. ئـادەتتە كـــشلەرگە نـــسبەتەن ئالدنقـــسى زېركـشلك، كېينكـسى قزىقـارلق تۇيۇلـدۇ. ئەممـا قەتئـي ئـرادىگە كەلگەن ئالم ئۆچـۆن ئېيتقانـدا، بـۇ

ئىككىسىنىڭ پەرقى يوق.
ئوھىئوغا كۆز كەلدى، ياپراقلار سارغايدى، ئەمما رىشات ـ تىلسىملار دۇنياسىدا ئىزدىنىۋاتقان ھەر بىر كۆڭۈلنى يۈكسەك دەرىجىدىكى ئۆزىنى ئۇنتۇش روھى ۋە تولۇپ تاشقان ئۈمىدۋارلىق بىلەن باھار تۇيغۇسى ئىچىدە ئۆتكۈزەتتى.
ئوھىئو(Ohio)غا قىش كەلدى، جۇدۇن بولدى، بىراق ئۇنىڭ قەلبى مۇقەددەس ئارزۇ ۋە كۈچلۈك

ئېتىقادىنىڭ ھارارىتىدە ھامان ئالدىغا، پارلاق كېلەچەككە قاراپ تەلپۈنەتتى.

مەن ـ دەپ ئويلايتتى ئۇ ھەر قېتىم تەجرىبىخانىدىن ئۆيگە قايتىۋېتىپ، ـ ئوكيان ئاتلاپ، قىتئە ئاتلاپ ئىلىم ئۆگىنىمەن دەپ بۇ يەرگە كەلدىم. ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچىدە تۇنجى بولۇپ بۇ ساھەدە دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئوچۇن ئوقۇۋاتىمەن. ئەگەر بۇ ئىشتا ئەلا نەتىجە ياراتسام خەلقىمگە شان ـ شەرەپ ئېلىپ كېلەلەيمەن.

قىلىۋاتقان تەتقىقاتى بىئوخىمىيە ۋە فىزىئولوگىيە قاتارلىق پەنلەرگە چېتىشلىق بولغانلىقى ھەمدە، ئالىي ماتېماتىكا، بولۇپمۇ دىففېرېنسىئال تەڭلىمىلەرنى تۈزۈش زۆرۈر بولغىنى ئۈچۈن، ئۇ مەكتەپ كىتابخانىسىدىن بۇ ھەقتە نۇرغۇن كىتابلارنى، ئىلمىي ژۇرناللارنى ئارىيەت ئالدى، بەزى كىتابلار گەرچە قىممەت بولسىمۇ، دوكتورلۇق ئوقۇش مۇكاپات پۇلىدىن ئىقتىساد قىلىپ تۇرۇپ سېتىۋالدى.

كومپيۈتېر پروگراممسى تۆزۆشكە ئېھتياجى چۆشدنغننى بلپ، پلان تۆزۆپ، كۆندە بر سائەت ئزچل هالدا فورتران تلننى ئۆگنشكە باشلدى. ئۈنڭ ئشخانسى ۋە تەجربخانسى كتابلار بلەن توشۈپ كەتتى. كتاپ ئۆستەللرى ئۈ يازغان دففېرېنسئال تەڭلملەر، سزغان فزئولوگيەلك مودېللار ۋە خمىيەلك تەڭلملەر ۋە فورمۈلالار بلەن تولدى. هەتتا ئۈنڭ ئاشخانا ئۆيدكى تاماق

ئۆستىلى، توڭلاتقۇنىڭ سىرتقى يۈزلىرىمۇ بوش قالمىدى.
ئۇ ھەقىقەتەن بۇ تەتقىقاتقا ئاشىق سىياقى بېرىلگەن ئىدى.
ئۇ ئالدى بىلەن بىلىقلارنىڭ فىزىئولوگىيەلىك قۇرۇلمىسى ئاساسىدا بېلىقلار تېنىنىڭ پاراخون(Paraxon)غا بولغان تەسىرىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدىغان پارماكوكىنەتىك (Pharmakokinetiki)لىق مودېلىنى نەزەرىيىۋى جەھەتتىن تۈزۈپ چىقتى،

ئاندىن ئىككىنچى قەدەمدە پاراخون (Paraoxon)نىڭ Acetylcholinsteraseنى تىزگىنلەش مېخانىزمىنى چۈشەندۈرىدىغان پارمادىنامىكى (Pharmadynamiki)لىق مودېلنى نەزەرىيىۋى جەھەتتىن تۈزۈپ چىقتى. ئاخىردا يۇقىرىدىكى ئىككى مودېلنى بىرلەشتۈرۈش ئارقىلىق مودېللار پەرەز قىلغان شەرتلەر ئاستىدا بېلىقلار تېنى بىلەن پاراتىئون(Parathion)نىڭ قانداق مۇناسىۋەتتە بولىدىغانلىقى ھەققىدە

ئومۇميلىققا ئىگە فىزىئولوگىيەلىك قۇرۇلما ئاساسىدىكى پارماكوكىنەتىك (Pharmakokinetiki)لىق ۋە پارماكودىنامىك (Pharmakodyanmiki)لىق مودېلنى (قىسقارتىلىپ PBPK-PD مودېل دەپ ئاتىلىدۇ) بەرپا قىلدى. ئەمدى ئۇ ئوخشاتما تەجرىبىسى ئارقىلىق بۇ مودېلنىڭ ئۆزى ئوتتۇرىغا قويغان ئىلمىي نەزەرىيە بىلەن بىردەكلىككە ئىگە ياكى ئەمەسلىكىنى دەلىللىشى كېرەك ئىدى.

مانا بۇ قول تۇتىدىغان ئىش
ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئەمەلىي

تەجرىبىگە كۆپ ۋاقىت سەرپ قىلدى.

ئۇ چوشلۇك تاماق ئۇچۇن ئۆيگە قايتمايتتى، ئەتىگەن سەھەردىن تا كەچكىچە تەجرىبىخانىدا، بىلىق كۆلچىكىنىڭ يېنىدا، كومپيۇتېرنىڭ ئالدىدا ئولتۇراتتى. ئۆگىنەتتى، يازاتتى، بىلىقلارنىڭ پاراتىون(Parathion) بىلەن ئۇچرىشىشنىڭ ئالدى ـ كەينىدىكى ئەھۋالدا ئۆزگىرىشىنى كۆزىتەتتى، تەجرىبە نەتىجىسىنى خاتىرىلەيتتى،

ئۆلچەيتتى، ھېسابلايتتى. ئۇنىڭ بالىسى «دادام قاچان كېلىدۇ» دەپ ئاپىسىدىن تولا سوراپ ئۇخلاپ قالىدىغان بولدى. ئايالى ئۆزى تا مۇشۇ كەمگىچە ئۇنىڭدا كۆرۈپ باقمىغان بۇ خىل يېڭىسەك دەرىجىدىكى تەتقىقاتقا ئۆزىنى بېغىشلاش روھىدىن ھەم تەسىرلەندى ھەم ساقلىنى قىرىشنى ھېچقاچان ئۇنتۇپ قالمايدىغان رىشاتىنىڭ يېقىندىن بۇيان پات ـ پات ساقلىنى ئېلىشنى ئۇنتۇپ

قىلىشلىرىغا قاراپ ئۇنىڭ سالامەتلىكىدىن ئەنسىرەپ ساراسىمىگە چۈشتى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ قىزنىي ئېلىپ رىشاتنىڭ تامىقىنى توشۇغاچ ئۇنى يوقلاپ كېلىدىغان بولدى.

ـ رىشات، ـ دېدى ئۇ بىر كۈنى مەيۈس هالدا، ئۇنىڭ تاماقنى تېز ـ تېز يېيىشىگە ۋە ئۇزۇن مەزگىللىك زىنچلىقى زور بولغان ئەقلىي ئەمگەك تۈپەيلىدىن ئورۇقلاپ پولتىيىپ چىقىپ قالغان جاۋغايلىرىغا قاراپ ئەنسىرەش

ئىچىدە. ـ بۇنچە ئۆزىڭىزنى ئۇرۇپ
كېتىشنىڭ نېمە ھاجىتى، بەرىبىر
ئالدىغان ئۇنۇۋاننى ئالسىڭىزلا
بولىدۇغۇ؟ بۇنداق قىلىۋەرسىڭىز،
ئاغرىپ يېتىپ قالسىڭىز قانداق
قىلىمىز، خەقنىڭ يۇرتى تۇرسا بۇ.
ـ ئاغرىپ قالمايمەن، ئەنسىرىمە.
بۆگۈن ئىشنى ياخشى قىلسام، ئەتە
نەتىجىسىدىن كۆڭۈللۈك
ھوزۇرلىنىمەن. ئىلمىگە ساختىلىق
ياراشمايدۇ. بىر نەرسىنى قىلغان

ئكەنمەن ئۇنى راۋۇرۇس ياخشى قىلىشىم كېرەك. ئازراق تەخىر قىل. خۇدايىم بۇيرىسا ئاز قالدى نەتىجە چىققىلى، ـ دېدى ئۇ ئىشەنچ بىلەن.

قىش كېتىپ، تورغايلار ئېرىپ، تەبىئەت يېشىل تون كىيىشكە باشلىغان مەزگىلنىڭ يەنى ئۇ دوكتورلۇق ئوقۇشىنىڭ ـ ئاخىرقى يىلى باھار پەسلىنىڭ بىر كۈنىگە كەلگەندە دەرۋەقە ئۇنىڭ ئىشىدىن نەتىجە كۆرۈلدى. يەنى ئۇ ئېرىشكەن ئىلمىي

تەجربە «مەھسۇلاتى» يەنى سانلىق مەلۇماتلار ئۇ تۈزگەن نەزەرىيىۋى مودېلنىڭ ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن ئىكەنلىكىنى دەلىللىدى.

ئۇنىڭ شۇ قەدەر چوڭقۇر دەرىجىدە دورا تەتقىقات ساھەسىگە ئۆزىنى بېغىشلاش روھى، زېھنىنىڭ ئۆتكۈرلۈكى ۋە تىرىشچان، ئەستايىدىللىقىدىن تەسىرلەنگەن پروفېسسور ھايتون(Hayton) ئۇنىڭ تەرىپىنى فاكۇلتېتنىڭ ئوقۇتقۇچى-

ئوقۇغۇچىلارغا بىر نەچچە قېتىم قىلىپ بەردى. ئۇنى دەسلەپتە ئىسمىگە قاراپ ئەرەب ياكى پارس دەپ ئويلاپ قالغان كىشىلەر ئەمدى ئۇنىڭ ئەينى زامانىسىدا بىپايان تارىم ۋادىسىدىن تارتىپ موڭغۇل دالالىرىغىچە بولغان دائىرىدە ئىمپېرىيە قۇرغان، ئۆزىنىڭ گۈللەنگەن زامانىسىدا دۇنياغا مەشھۇر قەدىمىي خەلقئارالىق سودا يولى ـ يىپەك يولىنى كونترول قىلغان، ئەمما هازىر كىشىلەر ئاساسەن بىلمەيدىغان

«ئۇيغۇر» ناملىق قەدىمىي مىللەتنىڭ ئەزاسى ئىكەنلىكىنى بىلىشتى. شۇنىڭ بىلەن رىشات ئارقىلىق بەزىلەر ئۇيغۇرلار ھەققىدە مەلۇم چۈشەنچىگە ئېرىشتى. ئۇلار ئىچىدە «ئۇيغۇرلار» ھەققىدە ئەڭ كۆپ مەلۇماتقا ئىگە بولغىنى يەنىلا پروفېسسور ھايتون(Hayton) بولدى. ئۇ ئۇزۇن يىللىق ئوقۇتۇش ھاياتىدا رىشاتتەك ھەم تالانتى ھەم ئىرادىسى بار ئوقۇغۇچىنى كۆپ ئۇچرىتىپ باقمىغان

ئىدى. شۇنداق بولغاچقىمكىن ئۇ
رىشاتقا قايىللىق نەزەرى بىلەن
ئالاھىدە قارايتتى ۋە ھۆرمەت قىلاتتى
ھەمدە ئۇنى ئائىلىسى بىلەن ئۆيگە
چاقىرىپ تۇراتتى. ئۇيغۇرلار
تۇغرىسىدا سۇئاللارنى سوراپ
تۇراتتى. ئۇنىڭ مېھمانخانا ئۆيگە
ئېسىلغان ئۇيغۇرچە چىمەن دوپپىنى
ئۇنىڭ ئۇيغۇرلارغا بولغان
قىزىقىشىدىن ئېسىپ قويىدى
دېگەندىن كۆرە رىشات كېلىپ چىققان

بىر مىللەتنىڭ ئىجادىيەت قۇدرىتىگە نىسبەتەن ھۆرمەت ۋە ھېسسىياتتىن ئاستى دېسەك خاتالاشقان بولمايمىز.

رىشات دوكتورلۇق دىسسېرتاتسىيەسىنى غەلىبىلىك ياقلاپ، ئوقۇشنى تاماملىغاندا پروفېسسور ھايتون(Hayton) ئۇنىڭ دىسسېرتاتسىيەسىگە مۇنداق دەپ يۇقىرى باھا بەردى:
رىشاتنىڭ ئۆزگە خاس ھالدا ئىجادىي تەپەككۇر قىلىپ، تۈزۈپ

چىققان ئومۇمىيۈزلۈك ۋە مىخانىكىلىق
خاراكتېرگە ئىگە PBPK - PD
مودېلى - خىمىيەلىك ماددىلارنىڭ
جانلىقلار بەدىنىگە ھەزىم قىلىنىشى،
تەقسىملىنىشى، ئالماشتۇرۇلۇشى ۋە
سىقىپ چىقىرىلىشىدەك خىمىيەلىك
ھەرىكەت مىخانىزمىنى چۈشىنىشتە
تۇنجى قېتىم ئىشلىتىلگەن مودېل
بولۇپ، ئۇنىڭ جانلىقلارنىڭ
فىزىئولوگىيەلىك قۇرۇلمىسى ئاساسىدا
تۈزۈلۈشى بىزنى بۆسۈش خاراكتېرلىك

يىگى تەپەككۇر ۋە بايقاش بىلەن تەمىنلىدى. ئۇنىڭ بۇ ئىلمىي تەتقىقات جەريانىدىكى تەجرىبە مۇھىتىنى لاھىيەلەش، تەجرىبە قىلىش ۋە سانلىق مەلۇماتلارنى توپلاش، ھەم ئانالىز قىلىش ئۇسۇللىرىنىڭ ئىلمىيلىكىنى ھەم ئۆزگىچىلىكىنى ئالاھىدە ماختاشقا ئەرزىيدۇ.

شۇنى ئالاھىدە ۋە خۇشاللىق بىلەن كۆرسىتىپ ئۆتۈش لازىمكى، رىشات بىر نەچچە يىللىق ئۆگىنىش، ئىجتىھات ۋە

تەپەككۇر قىلىش جەريانىدا تۈزۈپ
چىققانغا ئوخشاش مودېللار ۋە
شۇنداق مودېل ئارقىلىق ئېلىپ بارغان
تەتقىقاتلار يېقىنقى بىر نەچچە يىلدىن
بۇيان ئامېرىكا دۆلەتلىك دورا
باشقۇرۇش ئىدارىسى تەرىپىدىن
ئۆلچەملىك مودېللار سۈپىتىدە قوبۇل
قىلىنىپ، شۇندىن باشلاپ دورا تەتقىق
قىلىش ۋە ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈش
ساھەسىدە ھەر كىم چوقۇم قوللىنىشقا
تېگىشلىك مودېللاش تېخنىكىسى

بولۇپ بەلگىلەندى.

پروفېسسور هايتون(Hayton) شۇ يىلى ئوقۇش پۈتتۈرگەن باشقا ئوقۇغۇچىلار بىلەن «خوش ئەمىسە، ئۇتۇق تىلەيمەن» دەپ خوشلاشتى-يۇ، ئەمما رىشات بىلەن خوشلاشمىدى بەلكى ئۇنى ئۆزى ئىزدەپ كەلدى.

- رىشات - دېدى ئۇ، مەن سىزنى تېخىمۇ مۇشكۈل بولغان بىر تەتقىقاتنى ئىشلەشكە دەۋەت قىلىمەن. ئامېرىكا ھاۋا ئارمىيەسى

مېنىڭدىن مۇشۇ تەتقىقاتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغان بىر ئادەمنى ئۆزگە كۆرسىتىپ بېرىشىمنى سورىدى. مەن سىزنى بۇنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدۇ دەپ ئىشىنىمەن، سىز ئۇ يەرگە بارسىڭىز بىر تەرەپتىن شۇ تەتقىقاتقا پوستدوكتور سۈپىتى بىلەن ئىشلەيسىز، تەتقىقاتنى ئوڭۇشلۇق ۋە نەتىجىلىك تاماملاپ بولغاندىن كېيىن، ئىستىقبالىڭىز تېخىمۇ پارلاق

بولدۇ. سىز بۇنىڭغا قانداق قارايسىزكىن؟

رەسىمدە مۆھتەرەم رىشات ئابباس پروفېسسور ھايتون بىلەن بىللە.

شۇ كۆنلەردە ئۇيىنى غەربىي قىرغاق، بۇيىنى شەرقىي قىرغاقتىكى شتاتلارغا جايلاشقان دورا تەتقىقات مەركەزلىرىدىن 5 ـ 6سى ئۇنى خىزمەتكە ئېلىشنى ئويلىشىۋاتقان بولۇپ، ئۇ قايسىسىنى تاللاشتا بىر قارارغا كېلەلمەي تۇرغان مەزگىل ئىدى. پروفېسسور ھايتوننىڭ بىرىنچى مەسلىھەتىنى قوبۇل كۆرۈپ، ئۆز ئارزۇسىدەك نەتىجىگە ئېرىشكەن رىشات، بۇ قېتىممۇ ئۇنىڭ تەكلىپىنى

خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدى.

7

1994 ـ يىلى سېنتەبىردە، ئۇ ئائىلىسى بىلەن كولۇمبۇس شەھىرىدىن ئامېرىكا دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكى ھاۋا ئارمىيە بازىسى جايلاشقان ئورۇن ـ دايتون شەھىرىگە كۆچۈپ كەلدى.

رىشات ئابباس بۇ ئامېرىكا ھاۋا ئارمىيەسىنىڭ ئەڭ چوڭ تەتقىقات

ئــورنى بولغــان ئارمــستروڭ(Armstrong)
تەجرىبخانىسىنىڭ زەھەرلىك مـاددىلار
بۆلۈمىــدە پوســتدوكتور ســالاھىيتى
بىلەن تەتقىقاتقا كىرىــشتى ھەمــدە 8
كىشلىك ھاۋا ئارمىيەسىنىڭ تېخنىـك
خادىملىرىـــدىن تەشـــكىل تاپقــان
تەتقىقــات گۇرۇپپىــسىنىڭ باشــلىقى
بولۇپ تەيىنلەندى.
بــۇ قېــتىم ئۇنىــڭ لايىھىلــشى ۋە
يېتەكچىلىكىدە ئىشلەنمەكچى بولغــان
تەتقىقــات تېمىــسى مۇنــداق سۇئالغا

جاۋاب تېپىش ئىدى:

(TCE) Trichloroethylene بىر خىل سۇيۇقلۇق بولۇپ، ئۇ ھاۋا ئارمىيىسىدە ئايروپىلانلارنى يۇيۇشتا كۆپ ئىشلىتىلەتتى. ئەمما بۇنداق قىلىشقا نىسبەتەن ھاۋا ئارمىيە ساقلىقنى ساقلاش ۋە مۇھىتنى ئاسراش تارمىقىدىكىلەر نارازى ئىدى. چۈنكى ئۇلار «TCEنى كۆپ ئىشلەتكەندە، بۇ سۇيۇقلۇق ئايروپىلان يۇيىدىغان خادىملارنى زەھەرلەپلا قالماستىن

بەلكى يەنە تۇپراقتا سىڭىپ، يەر
ئاستى ئارقىلىق ئېچىدىغان سۇنى
بۇلغاپ شۇ رايوندىكى ھەممە
ئادەملەرنىڭ سالامەتلىكىگە تەھدىت
ئېلىپ كېلىدۇ، ئەگەر تەدبىر
قوللىنىلمىسا بۇنىڭ ئېغىر ھالدا
ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ئاقىۋىتى ۋە
قانۇنىي جاۋابكارلىقى بولىدۇ» دەپ
قاراپ ئەندىشە قىلىشىۋاتقان ئىدى.
دېمەك، بۇ خىل قاراشنىڭ توغرا
ياكى ئەمەسلىكىنى جىددىي ھالدا

ئىسپاتلاپ چىقىش زۆرۈر بولۇپ، مۇبادا TCEنىڭ زىيانلىق تەسىرى ھەقىقەتەن زور بولسا، بۇ ھەقتە مۇداپىئە خاراكتېرلىك تەدبىر قوللىنىش لازىم بولۇپلا قالماي، بەلكى ھەممىدىن باش قاتۇرىدىغىنى شۇ رايوننىڭ تەبىئى مۇھىتىغا نىسبەتەن تازىلاش ئېلىپ بېرىش، بۇنىڭ ئۈچۈن ھاۋا ئارمىيەسى نەچچە يۈز مىليون دوللار پۇل خەجلىشى كېرەك ئىدى. ئەگەر TCEنى

ئىشلىتىشنىڭ ھېچقانداق خەتىرى بولمىسا ياكى بولغان تەقدىردىمۇ نەزەرگە ئىلمىغۇدەك بولسا TCEنى ئىشلىتىشكە قارشى چىققانلارنى ئىلمىي پاكىت بىلەن قايىل قىلغىلى بولاتتى.

ھاۋا ئارمىيە قوماندانلىق شتابىدىن زەھەرشۇناسلىق بۆلۈمگە بۇيرۇق كەلدى:

تەتقىقات نەتىجىسىنى چوقۇم 30 ئاي ئىچىدە يوللاپ بولۇش شەرت.!

رىشات ئۆزىنىڭ زىممىسىگە

چۈشكەن يۈكنىڭ ئېغىرلىقىنى، زەھەرلىك ماددىلار بۆلۈمىنىڭ باشلىقى ـ گېنېرال لېيتنانت فىشەر(Fisher)نىڭ تەتقىقاتنى باشلاش ئالدىدىكى جىددىيچىلىك چىقىپ تۇرغان چىرايىدىن بىلدى. ئۇ تەبىئىي هالدا رىشاتقا يۈزلەندى:

ـ سىز باش بولۇپ ئېلىپ بېرىلماقچى بولغان بۇ تەتقىقات تېمىسى مەيلى مۇھىت، كىشىلەرنىڭ سالامەتلىكى جەھەتتىن بولسۇن ۋە

ياكى ئىقتىسادىي جەھەتتىن بولسۇن بىز ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم. بىز سىزنىڭ ۋاقىت چېكى بولغان بۇ ئىشنى غەلىبىلىك ھالدا دېگەن مۆھلەتتە تاماملىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمىز.

- بارلىق تىرىشچانلىقىمنى كۆرسىتىمەن دېدى ئۇ گېنېرالغا جاۋابەن.

ئۇ يەنە جاپالىق تەتقىقاتنى باشلىدى. رىشات دوكتورلۇق دىسسېرتاتسىيىسى ئۈچۈن تەتقىقات ئېلىپ بارغاندا ئەقلىي ۋە جىسمانىي جەھەتتىن قانداق

تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن بولسا، بۇ قېتىممۇ شۇنداق غايەت زور تىرىشچانلىق كۆرسەتتى. لېكىن بۇ قېتىمقى تەجرىبە ھايۋانلاردىلا ئەمەس، بەلكى يەنە ئادەملەردىمۇ ئېلىپ بېرىلىدىغان بولۇپ، سەزگۈرلۈك دەرىجىسى يۇقىرى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئېھتىيات قىلىشقا توغرا كېلەتتى. بۇ ئۇنىڭغا روھىي بېسىم ئېلىپ كەلدى. چۈنكى بۇ تېمىنىڭ باش تەتقىقاتچىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن، پۈتۈن تەجرىبە پائالىيەتلىرى

ئۇنىڭ دېگىنى بويىچە بولاتتى، شۇنداقلا، مۇبادا تەتقىقاتتا مەسىلە كۆرۈلسە، يەنى تەجرىبىگە ئىختىيارىي قاتناشقان ئوبىيېكتنىڭ بىرەر يەردە سالامەتلىك جەھەتتە چاتاق چىقىپ قالسا، ئۇنىڭ ئۈستىگە كېلىدىغان مەسئۇلىيەتمۇ يۇقىرى بولاتتى.

گەرچە بېسىم ھەس قىلسىمۇ، رىشات بۇ ھەقتە غەم يەپ دەككە-دۈككىدە بولۇپ كەتمىدى، چۈنكى بۇنداق قىلىش-ئۇنىڭ خاراكتېرىگە

يات ئىدى. ئۇ بۇ ئىشنىڭ ئىنچىكە ۋە ئەستايىدىللىقنى تەلەپ قىلىدىغىنىنى، تالاش-تارتىش ئۆستىدىكى مەسىلىنى ئېنىقلاپ چىقىش ئۆچۈن ھەممىدىن مۇھىمى ئىلمىي پەرەز ۋە بىر يۈرۈش ئۈنۈملۈك تەتقىقات مېتودى كېرەك ئىكەنلىكىنى ناھايىتى تېزلا تونۇپ يەتتى.

ئۇ ۋەزىپە تاپشۇرۇلغان كۈندىن ئېتىبارەن، جاپا-مۇشەققەتلىك ئىزدىنىشلەر باسقۇچىدا يەنە نۇرغۇن

كۆنلەر، ھەپتىلەر، ئايلارنى ئۆتكۈزدى. باشقىلار ئائىلىلىرى بىلەن ساياھەتلەرگە چىقسا، ئۇ تەجرىبىخانىدا تەجرىبە ئىشلەيتتى. باشقىلار ھەپتە ئاخىرلىرى دوست-ئاغىنىلىرى بىلەن ئولتۇرۇش كېچىلىكلىرىدە ھوزۇرلانسا، رەسىم-كىتاب كۆرەتتى، ئىزدىنەتتى، ئويلىناتتى. باشقىلار كىنو كۆرگەن، بازار ئايلانغان ۋاقىتلاردا رەسىم-كىتابخانا-كۇتۇپخانىلاردا ماتېرىيال كۆرەتتى....تېخى 6 ئايغىمۇ توشمىغان

ئـــوغلى تىلمانغـــا قارايـــدىغان، ئوينىتىدىغان، ياكى ئوغلىنىڭ تـاتلىق قىلىقلىرىدىن لەززەتلىنىدىغانغمۇ ۋاقتـى يوق ئىدى. «مېھنەتسىز ھوزۇر بولماس، تـــۆككەن تەر بىكارغـــا كەتـــمەس» دېگەندەك، ئەنە شۇنداق تىرىـشچانلىق كۆرســتىش نەتىجــسىدە ئـاخىرى بــۇ تەتقىقـاتنى قانــداق ئىـشلەپ نەتــىجە يارىتىشنىڭ ئاساسنى ئىزدەپ تاپتى.

دەرھەقىقەت، پروفېسـسور ھـايتون (Hayton) رىــشاتنى بــۇ يەرگە بىلــپ

كۆرسەتكەن ئىكەن. دەسلەپكى ئىزدىنىشلەردىن كېيىن رىشات شۇنى كۆرۈپ يەتتىكى، بۇ تەتقىقاتنى ئىشلەشتە ئادەم بەدىنىنىڭ فىزىئولوگىيىلىك قۇرۇلمىسى ئاساسىدا پارماكوكىنېتىك (Pharmakokineti)لىق مودېلنى تۈزۈپ چىققاندا، ئادەم بەدىنىنىڭ TCEگە قارىتا ئىنكاسىنى ناھايىتى ياخشى چۈشەنگىلى ۋە مەسىلىنىڭ تۈگۈنىنى يەشكىلى بولىدىكەن.

www.biliwal.com

8 ئادەمنىڭ جىددى ھەم
جاپالىق ئىشلىشى نەتىجىسىدە ئەسلى
30 ئاي ئىچىدە پۈتتۈرۈلۈپ بولۇش

مۆھلىتى بېرىلگەن بۇ تېما 20 ئاي ئىچىدىلا تامام بولدى. تەتقىقات نەتىجىسى كۆرسەتتىكى، ھاۋا ئارمىيىسىدە ئىشلىتىلىدىغان سۇيۇقلۇق TCEنىڭ ئادەم بەدىنىگە ۋە مۇھىتقا بولغان زىيانلىق رولى ئەرزىمەس ئىكەن.

ئۇ بۇ تەتقىقات نەتىجىسىنى 3 پارچە ماقالە قىلىپ يېزىپ چىقىپ، «زەھەرشۇناسلىق ۋە ئەمەلىي ئىشلىتىلىدىغان دورىگەرلىك»، «زەھەرشۇناسلىق»

قاتارلىق ژۇرناللاردا ئېلان قىلىپ جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشتۈردى. گويا ئۇنىڭ شۇنچە ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان چەككەن رىيازەتلىرىنى، تۆككەن تەرىنى ساماۋى ئەختەرلەر كۆرۈپ «ئەجرىڭگە لايىق ئىلتىپات كۆرۈشۈڭ لازىم» دېگەندەك، بۇ تەتقىقاتنىڭ زور نەتىجىسى ئۇنىڭغا ئارقا - ئارقىدىن شان - شەرەپلەرنى ئېلىپ كەلدى. 1996 - يىلى مايدا ئامېرىكا دۆلەت

مۇداپىئە مىنىستىرلىكى ھاۋا ئارمىيىسى قوماندانلىق شتابى تەرىپىدىن «پەن ـ تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەت مۇكاپاتىغا» ۋە 1996 ـ يىلى نويابىردا «ئىلمىي مۇۋەپپىقىيەتلەر مۇكاپاتى»غا ئېرىشتى. رىشات ئاباسنىڭ بۇ تەتقىقات نەتىجىسى توغرىسىدا يازغان ئىلمىي ماقالىسى 1999 ـ يىلى «زەھەرشۇناسلىق ئىلمى جەمئىيىتى» تەرىپىدىن، «خېيمخەتەرنى مۆلچەرلەش

ساھەسىدىكى ئەڭ ياخشى ئەسەر»
بولۇپ باھالاندى.

8

ئامەت كەلسە قوش كەپتەر
دېيىشكەن ئىكەن كونىلار.
رىشات ئابباسنىڭ جاپالىق
تەتقىقات ئارقىسىدا قولغان كەلتۈرگەن
زور نەتىجىلىرى ئۇنىڭغا قوت
ياغدۇردى. ئادەتتە، كىشىلەر
كۆڭۈلدىكىدەك خىزمەتكە ئېرىشىش

ئۆچۆن كۆپ ئەجىر سىڭدۈرۈشىدۇ. يەنى مەلۇم ئورۇندا ئۆزىنىڭ كەسپىگە ماس كېلىدىغان شارائىت بارمۇ يوق، بار بولسا ئۇ خىزمەتنى ئېلىش ئۆچۆن قانداق قىلىش كېرەك، نېمە شەرتلەرنى ھازىرلاش كېرەك دېگەندەك. لېكىن رىشاتقا ئۇنداق قىلىشنىڭ زۆرۆرىيىتى قالمىدى. چۈنكى دورا تەتقىقات ئورگانلىرى، زور ئىقتىسادىي ئاساسقا ئىگە يەرشارى خاراكتېرلىك تەسىرگە ئىگە داڭلىق شىركەتلەر ئۇنى

قنزغنلىق بىلەن خىزمەتكە تەكلىپ قىلىشتى. ئۇلارنىڭ رىشاتقا بەرمەكچى بولغان مائاش ۋە باشقا تەمىناتلىرى بىر ـ بىرىدىن قىلىشمىغۇدەك دەرىجىدە ياخشى ئىدى.
ئىقتىسادشۇناسلىق يەنە بىر مەنىدىن ئېيتقاندا ئادەملەرنىڭ ھەرىكەت ـ قىلمىشلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن بولۇپ، ئۇنىڭدىكى بىر ئىلمىي پەرەز ـ ئىدراكلىق ئادەمگە كۆپ خىل تاللاش پۇرسىتى

بىرىلگەندە، ئۇ ئەلۋەتتە ئۆزىنى ئەڭ خوش قىلىدىغان، ئۆنۈمى چوڭ بولىدىغان ئىشنى تاللايدۇ.
رىشاتمۇ ھەر خىل ئامىللارنى ئويلىشىپ ئاخىر 1996-يىلىنىڭ ئاخىرىدا ھۆكۈمەت قارمىقىدىكى تەجرىبىخانىدىن يۆتكىلىپ خۇسۇسىلار ئىگىلىكىدىكى بىر دورا تەتقىق قىلىش ئىدارىسىنىڭ «يېڭى دورىلارنىڭ بەدەندە ئالماشتۇرۇلۇشى ۋە بىخەتەرلىكىنى باھالاش ھەمدە

تەتقىق قىلىش بۆلۈمى» دە تەتقىقاتچى بولۇپ ئىشقا چۈشتى.
مەزكۇر ئىدارىدە ئىشلىگەن 4 يىل جەريانىدا، ئۇ ئاساسلىقى يۈرەك تىقىلما كېسەللىكلىرى ۋە روھىي كېسەللەرنى داۋالاشتا ئىشلىتىلىدىغان يېڭى دورىلارنى تەتقىق قىلىش ھەم ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش بىلەن شۇغۇللاندى ۋە ئامېرىكا دورا باشقۇرۇش ئىدارىسى تەرىپىدىن تەستىقلىنىپ خەلقئارا بازارغا سېلىنغان

نېرۋا كېسەللىرىگە داۋا دورا ئابىلىفى®(Abilify) ۋە قان تومۇرلاردا قاننىڭ ئۇيۇشۇشىنىڭ ئالدىنى ئالىدىغان دورا پلەتال®(PLETAL) دورىلىرىنىڭ ۋۇجۇدقا كېلىشىدە كۆرۈنەرلىك تۆھپە قوشتى.

بازار ئىگىلىكىدىكى رىقابەت مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، ئىختىساسلىقلار رىقابىتى.

ئامېرىكىنىڭ ئەمگەك بازىرىدا ئىختىساسلىقلارنى تالىشىش، ئۆزلىرىگە

تارتش دائم بولۇپ تۇرىدىغان ئىش. چۈنكى، ھالقىلىق پەن ـ تېخنىكا قابىلىيىتىگە ئىگە ئىختىساسلىقلار كارخانىنىڭ ھايات ـ ماماتىغا چوڭ تەسىر كۆرسىتىدۇ.
رىشات ئابباس 1999 ـ يىلى كۈزدە ئىتالىيەدە ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارا دورا تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ ئىلمىي يىغىنىدا لېكسىيە سۆزلەپ بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ يېنىغا بىر ئەيلەن كېلىپ قىزغىنلىق بىلەن

ئۆزىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتكەندىن كېيىن مۇنداق دېدى:

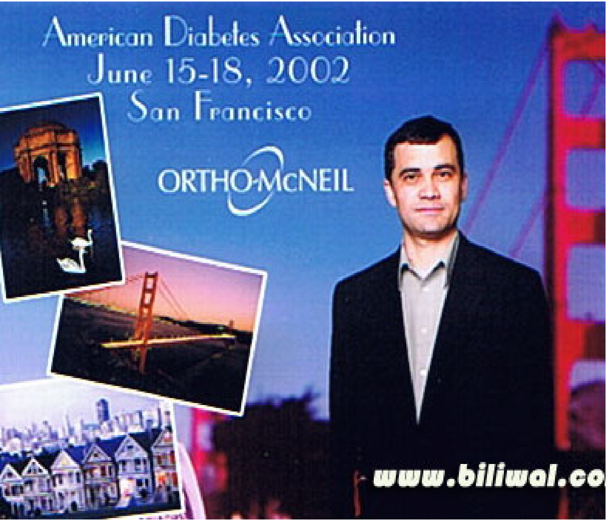

ـ سىزنىڭ تەتقىقات تېخنىكىلىرىڭىز ۋە شۇنىڭ بىلەن قازانغان بۇ نەتىجىلىرىڭىز ناھايىتى ياخشى ئىكەن، بىزنىڭ تەتقىقات مەركىزىمىز سىزنىڭكىدەك ئۆزگىچە تەتقىقات ئۇسلۇبلىرىغا قىزىقىمىز. سىزنىڭ ئىقتىدارىڭىز، ۋە نەتىجىلىرىڭىز مېنىڭ بەكمۇ دىققىتىمنى تارتتى. ئەگەر خالىسىڭىز، سىزنىڭ بىر پۇرسەت چىقىرىپ بىزنىڭ تەتقىقات مەركىزىمىزگە كېلىپ

لېكسىيە بېرىشىڭىزگە، بىزنىڭ ئىدارىدىكى باشقا تەتقىقاتچى دوكتورلار بىلەن كۆرۈشۈپ، تەجرىبىخانىلارنى كۆزىتىپ بېقىشقا تەكلىپ قىلىمەن. بىزنىڭ تەتقىقات مەركىزىمىزدىكى تەتقىقاتچىلار ئىشلەۋاتقان تېمىلىرىنىڭ بىرى، دىئابېت كېسىلىنى داۋالايدىغان ئىنسۇلىن تابلېتكىسىنى تەتقىق قىلىش. ھەر ئىككىلا تەرەپكە ئۇيغۇن كېلىپ قالسا، سىز مېنىڭچە بىزنىڭ

مەركىزىمىزدە چوقۇم بىر بۆسۈش ھاسىل قىلالايسىز.

ئەسلىدە ئۇ كىشى شۇ ئىدارىنىڭ تەتقىقاتىغا مەسئۇل مۇئاۋىن پرېزدېنت(president)ى بولۇپ ئىسمى روبېرت(Robért) ئىكەن.

- تەكلىپىڭىزگە رەھمەت. ھازىرقى ئىدارەمدە قولدىن چىقارمىسام بولمايدىغان بىر تېما بار، بۇ ھەقتە ئىدارىگە مەسئۇلىيەتچان بولمىسام بولمايدۇ، شۇ تەتقىقاتىم

تۆگگەندىن كېيىن تەكلىپنىڭ ئورۇنلىنىشىنى كۈتۈپ تەكلىپگىزنى
ئويلىنىپ باقاي.
روبېرت ئىسىملىك بۇ كىشى
رىشاتنىڭ جاۋابىنى مۇۋاپىق كۆرۈپ،
خوشاللىق بىلەن ئۇنىڭ ئىسىم
كارتىسىنى سورىدى.
يىل ئۆرۈلۈپ 2000 ـ يىلى
باھارنىڭ بىر كۈنى، يەنى رىشاتنىڭ
قىلىۋاتقان ئىشىدىن نەتىجە چىقىپ،
بۇ ھەقتە خەۋەر دورا تەتقىقات
ساھەسىدە نەشر قىلىنىدىغان ئېچكى

كەسپىي گېزىتكە چىقىپ بىر نەچچە كۈن ئۆتكەن ئىدى.
ـ جىرىڭ، جىرىڭ.
ـ ياخشىمۇسىز، مەن رىشات ئاباس، ـ ـ دېدى رىشات تېلېفونغا جاۋاب بەرىپ.
ـ خەيرلىك سەھەر، دوكتور ئاباس ئەپەندىم ـ ـ دېدى، قارشى تەرەپ.
رىشاتقا بۇ ئاۋاز تونۇشتەك بىلىندى ـ يۇ، ئەمما قارشى تەرەپنىڭ

كىملىكىنى ئاڭقىرالمىدى.

- مەن روبېرت بولمەن، بىز ئىتالىيەدە كۆرۈشكەن - دېدى قارشى تەرەپ قىزغىنلىق بىلەن.

- قانداق، ياخشىمۇسىز؟

- ھېلىقى تەكلىپىمنى ئويلىنىپ كۆردىڭىزمۇ؟

ئەسلىدە بۇ ئادەم رىشاتىنىڭ تەتقىقاتى ھەققىدىكى خەۋەرنى كۆرۈپ، ئۇنى ئۆزىنىڭ ئىدارىسىگە كېلىپ لېكسىيە بېرىشكە تەكلىپ

قىلغان ئىكەن.
رىشات ئابباس، روبېرتنىڭ تەتقىقات مەركىزىگە بېرىپ، لېكسىيە سۆزلەپ بېرىشنى كەمتەرلىك بىلەن قوبۇل قىلدى. شۇنىڭ بىلەن رىشات بۇ تەتقىقات مەركىزىگە بېرىپ، ئۆز تەجرىبە ـ ساۋاقلىرىنى تونۇشتۇرۇپ، باشقا تەتقىقاتچىلارغا قايىل قىلارلىق ئىلمىي ئاساس ۋە يەكۈنلەر بىلەن تولغان ماتېرىياللارنى بەردى. بۇ مەركەزنىڭ تەتقىقات شارائىتى ۋە

باشقا ئەھۋاللىرى بىلەن تەپسىلى تونۇشتى.

رىشات ئابباسنىڭ تالانتلىق، ئىجتىھاتلىق ۋە مەسئۇلىيەتچان خاراكتېرىدىن رازى بولغان تەتقىقات مەركىزىنىڭ پرېزىدېنتى ۋە مۇئاۋىن پرېزىدېنتلىرى رىشات لېكسىيە بېرىپ قايتىپ كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا، ئۇنىڭ بىلەن يەنە ئالاقىلىشىپ، رىشاتنى ئۆز تەتقىقات مەركىزىگە كېلىپ خىزمەت ئىشلەشكە تەكلىپ قىلدى.

ياشاۋاتقان يېرىدە تارتىشىدىغان ئەل-يۇرت بولمىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆز ئىدارىسىدە ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىپ، قىلىدىغان ئىشنى كۆڭۈلدىكىدەك ئورۇنلىغاندىن كېيىن، بۇ يەردىن ئايرىلىشمۇ يوزى يورۇق ئايرىلىدىغانلىقنى چۈشەنگەن رىشات بۇ تەتقىقات مەركىزىنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلدى.

خىزمەتكە تەكلىپ قىلىش خېتى ئەتىسىلا ئۇنىڭغا FEDEX(فېدېكس)

ئارقىلىق يەتكۈزۈلدى.

شۇنىڭ بىلەن 2000 ـ يىلى يازدا ئۇ روبېرتنىڭ شىركىتىگە بىئولوگىيىلىك دورىلار بۆلۈمىنىڭ دىرېكتورى بولۇپ يۆتكىلىپ كەلدى.

كىشىلەرنىڭ ساغلام ھالدا سۈپەتلىك، ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشىنى قولغا كەلتۈرۈشتە ئىككى نەرسە ناھايىتى مۇھىم. بۇنىڭ بىرىنچىسى، ئالدىنى ئېلىش خاراكتېرلىك تەدبىر بولۇپ، بۇنىڭدا ھەر خىل كېسەل

پەيدا قىلغۇچى خەتەرلىك ئامىللار، مەسىلەن، باكتېرىيەلەرنى يوق قىلىش، تەرتىپلىك ۋە مۇۋاپىق بولغان تۇرمۇش ئادىتىنى يېتىلدۈرۈش، سۇ ۋە مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، شۇنداقلا ھەر خىل يۇقۇملۇق كېسەللىكلەردىن مۇداپىئە ئۈچۈن ۋاكسىنا ئۇرۇش قاتارلىق تەدبىرلەر بولۇپ، بۇ ئەڭ ئەلا تەدبىردۇر. ئۇنىڭ ئىككىنچىسى، ئاللىقاچان

كېسەلگە گىرىپتار بولغان بىمارلارنى داۋالاش ئارقىلىق ساقايتىش، ئازابىنى يەڭگىللىتىش ۋە ئۇلارنىڭ سۈپەتلىك هالدا ئۇزۇنراق ئۆمۈر كۆرۈشىنى قولغا كەلتۈرۈش. بۇ ئىككىلەمچى تەدبىر، ئەمما هايات ـ ماماتقا بىرىپ تاقىشىدىغان تەدبىردۇر.

قەن سىيىش كېسىلى ـ ئۇزۇنغا سوزۇلىدىغان كېسەللىكلەرنىڭ بىر خىلى بولۇپ، ئۇنىڭ تەسىرى يەككە شەخس نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا

بىمارنىڭ ئۆمرىنىڭ سۈپىتىنى تۆۋەنلەتسە، جەمئىيەت نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، ئۇ ئىقتىسادنىڭ تەرەققىياتىغا زور دەرىجىدە ئەكس تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئادەتتە بىر ئادەمنىڭ ھاياتىدا قەن سىيىش كېسەللىكىگە گىرىپتار بولۇش ـ بولماسلىقىنى بىئولوگىيىلىك ۋە ئىجتىمائى ئامىللار بەلگىلەيدۇ.

ئەسلەتمە ـ 1:

دۇنيا سەھىيە تەشكىلاتى (WHO)

نىڭ يېقىنقى ستاتىستىكىسىغا قارىغاندا، 2000 ـ يىلى دۇنيادا 171 مىللىئون قەن سىيىش كېسىلىگە گىرىپتار بولغان بىمار بار بولۇپ، ئۇلار دۇنيا نوپۇسىنىڭ 2.8% ئىنى تەشكىل قىلغان. WHOنىڭ مۆلچەرلىشىچە قەن سىيىش كېسىلىگە گىرىپتار بولىدىغان بىمارلارنىڭ سانى 2030 ـ يىلىغا بارغاندا تەدرىجى ئېشىپ، دۇنيا نوپۇسىنىڭ 6.5% ئىنى ئىگىلەپ 366 مىليونغا يېتىدىكەن. كەلگۈسىدىكى بۇ

ئېششنىڭ كۆپ قىسمى ئاساسلىقى تەرەققى قىلىۋاتقان دۆلەت ۋە رايونلاردا بولۇپ، ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى 45 ياش بىلەن 64 ياش ئارىلىقىدىكى كىشىلەر، يەنى ئەمگەك ئىقتىدارى بار ئادەملەر بولىدىكەن.
كىشىلەرنىڭ ساغلام ياششىغا تەھدىت سالىدىغان ھەرقانداق كېسەلنى يوقىتىش ياكى خەتەرلىك ئامىلنى تىزگىنلەش - تېببىي ساھەسىدىكىلەر، جۈملىدىن دورا تەتقىقات ئالىملىرى

ئويلىشىدىغان مەسىلە.

كىچىكىدىن «دورىلارنىڭ مۆجىزىلىك رولىغا» ھەيران بولۇپ چوڭ بولغان ۋە بىمارلارنىڭ ئازابىنى چۈشىنىدىغان رىشاتنىڭ قەن سىيىش كېسەللىكە گىرىپتار بولغانلارنىڭ ئازابىنى يەڭگىللىتىدىغان بىرەر دورا ئىجات قىلىشنى ئويلاپ بۇ ھەقتە ئىزدىنىشكە كىرىشكىنىگە 1 ـ 2 يىلچە ۋاقىت بولغان ئىدى. ئۇ بارغان بۇ ئىدارە مەخسۇس قەن سىيىش

كىسەللىكگە قارشى دورا تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئىدارە بولۇپ، رىشات بىرىپلا مۇشۇ جەھەتتە بۆسۈش ھاسىل قىلىش ئۈچۈن تەتقىقاتقا كىرىشىپ كەتتى.

يەنە شۇ ئۆزىنى بېغىشلاش روھى، يەنى شۇ ئەقىل ـ پاراسەتنىڭ جۇلاسى.

ئۇ بۇ يەردىمۇ ناھايىتى تېزلا بۆسۈش ھاسىل قىلىپ، قەن سىيىش كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلارنىڭ «ئېغىزدىن ئىستېمال قىلىش»ى

ئۈچۈن ئۈنۈمى ياخشى ھەم قىلچە ئازابى يوق بىر خىل تابلېتكىنى تەتقىق قىلىپ ھەمدە دۇنيا دورا تەتقىقات ساھەسىدە تۇنجى بولۇپ ئېغىزدىن ئىستېمال قىلىدىغان ئىنسۇلىن تابلېتكىسىنىڭ تەجرىبىلىرىنى لايىھىلەپ ۋە ئادەمدە سىناق قىلغان تۇنجى ئالىم، يەنى ئۇيغۇر پۇشتىدىن بولغان ئالىم بولۇپ قالدى، ئارقىدىنلا ھەم بۇ تەتقىقات بويىچە پاتېنت ھوقۇقىغا ئېرىشتى.

ئۇنىڭ بۇ ھەقتە ياراتقان نەتىجىسى ئامېرىكىنىڭ كەسپىي ئاخبارات ۋاستىلىرىدە تەشۋىق قىلىندى. ئۇ بۇ ھەقتە رادىئو ۋە گېزىت زىيارەتلىرىنى قوبۇل قىلدى ۋە ئۇنىڭ كۆز قاراشلىرى مۇناسىۋەتلىك گېزىت ـ ژۇرناللاردا ھەمدە ئىلمىي ماقالىلەردە نەقىل كەلتۈرۈلدى. بۇ تەتقىقات توغرىسىدىكى يېزىپ چىققان ماقالىسى 2001 ـ يىلى سان ـ فرانسىسكو شەھرىدە ئۆتكۈزۈلگەن «قەنت سىيىش

كېسەلنى داۋالاش تېخنىكىسىنى ئالماشتۇرۇش ئىلمىي يىغىنى» دا «ئەڭ ياخشى ماقالە» مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. رىشات ئابباس يەنە بۇ تەتقىقاتىنىڭ نەتىجىسى بويىچە، 2002 ئامېرىكا دىئابېتلار (قەن سىيىش كېسەللىكى) تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن، سان فرانسىسكودا ئېچىلغان دۇنياۋى يىللىق يىغىنىدا نەچچە يۈزلىگەن ئالىم ـ مۇتەخەسسىسلەرگە لېكسىيە سۆزلىدى.

٩

رىشات ئاباسىنىڭ كەسپى ساھەدىكى يۆكسىلىشى ئۇنىڭ ئىلمىي تەتقىقاتتا ياراتقان نەتىجىلىرىگە يارىشا پاراللېل ھالدا تەڭ سۈرئەتتە ياندىشىپ ماڭدى.

ئۆتكەن ئون يىل ئىچىدە ئۇ ـ بىر دورا تەتقىقاتچىسىدىن مەسئۇل تەتقىقاتچىلىققا ۋە ئاخىر باش تەتقىقاتچىلىققا كۆتۈرۈلدى، يەنى

خەلقئارا سەۋيەگە ئىگە ئالىم بولۇپ يېتىشىپ چىقتى، مۇشۇ مەزگىلنىڭ ئۆزىدە يەنە ئىدارىلەردە تىگىشلىك باشقۇرۇش خىزمىتىنى ئۈستىگە ئېلىپ، ئادەتتىكى باشقۇرغۇچىدىن باش باشقۇرغۇچىغا، ياردەمچى دىرېكتورلۇقتىن، دۇنيادىكى 5 چوڭ دورا تەتقىق قىلىش ـ ياساش مەركىزىنىڭ بىرى بولغان ۋايېت (Wyeth) تەتقىقات مەركىزىدە مەخسۇس راك كېسەللىكلىرىگە

ئالاقىدار دورىلارنى تەتقىق قىلىش ـ ياساش تارمىقىنىڭ مەسئۇل باش دىرېكتورى بولۇپ ئۆستۈرۈلدى.
ئالتۇن ئاۋغۇستىنىڭ بىر ھەپتە ئاخىرىدا مەن ئۇنىڭ بىلەن نيۇيوركتا كۆرۈشتۈم ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە ھۇدسون(Hudson) دەريا بويىدا چاي ئىچكەچ سۆھبەتلەشتىم:
ـ بىلمەي يۈرۈپتۇق، شۇنچە كۆپ نەتىجىلەرنى يارىتىپسىز، تەبرىكلەيمەن!
ـ دېدىم مەن ئۇنى كۆرۈپلا.

ـ يوغسۇ ئۇكا. تېخى تەلەپتىن كۆپ يىراق ـ دېدى ئۇ جاۋابەن.
مەن ئۇنىڭغا كەينى ـ كەينىدىن سۇئال قويدۇم، سەۋەبى ئۇنىڭ هازىرقى تەتقىقات ئەهۋالى ۋە كەلگۈسدە قىلماقچى بولغان ئىشلىرى توغرىسىدا ئوقۇرمەنلەرنى خەۋەردار قىلماقچى بولغان ئىدىم.
ـ مۇشۇ كەمگىچە بولغان هاياتىڭىزدا سىزنى ئەڭ خۇش قىلغان نەرسە نېمە، سىزنى

ئەپسۇسلاندۇرىدىغان نەرسچۇ؟
- مېنىڭ ئەڭ خۇش بولىدىغىنىم - بالا چېغىمدا كۆرگەن چۈشۈمنىڭ كۈندىن كۈنگە رېئاللىققا ئايلىنىشى. مانا كۆرۈپ تۇرۇپسەن، ئۇزۇن يىللىق ئوقۇش، ئۆگىنىش ۋە تەتقىقات ئارقىلىق، مەن ئاخىر دورىنىڭ قانداق ياسىلىدىغانلىقى ۋە بىمارلارغا قانداق شىپا بولىدىغانلىقىنىڭ پرىنسىپلىرىنى چۈشىنىپ يەتتىم. ھەر قېتىم بىر يېڭى

دورنى مۇۋەپپىقىيەتلىك هالدا تەتقىق قىلىپ ۋە سىناق قىلىپ مۇۋەپپىقىيەت قازانغىنىمدا كېسەللىك دەستىدىن ئازابلىنىۋاتقان ھەممە ئىرقتىن، ھەر خىل ئېتىقاد ۋە ئوخشىمىغان مەدەنىيەت ئارقا كۆرۈنىشكە ئىگە بىمارلارنىڭ ئازابى يېنىكلەيدىغان بولدى، دەپ ئويلىدىم. دېمىسمۇ مەن تەتقىق قىلىپ ياساپ چىققان دورىلار ئامېرىكا دورا باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ

تەستقدىن ئۆتۈپ بازارغا سېلىنغاندىن كېيىن، ئالەمنىڭ ھەممە چېتىگە يېتىپ بارىدۇ.
- بۇ سىز ئارقىلىق بىز ئۇيغۇرلارنىڭ ئىنسانىيەتكە قوشۇۋاتقان تۆھپىسى دەڭا، دېمەك بۇنىڭدىن بىزمۇ خوش، - دېدىم مەن ئۇنىڭ گېپىنى تەستىقلاپ.
- ئۇنداقتا، سىزنى ئەپسۇسلاندۇرىدىغان نەرسە بارمۇ؟
- ئەلۋەتتە. ئاپامنىڭ بىزدىن

ۋاقىتسىز ئايرىلىشى بەك يۈرىكىمنى تاتىلاپ بىئارام قىلىدۇ. بەزىدە كېچىلىرى ئويلاپ كېتىمەن، «ھەجەپ، ئوقۇدۇم، تەتقىق قىلدىم» دەپ ئۆزۈن يىل ھەپىلىشىپتىمەن، ئاپامنىڭ كېسەلگە شىپا بولىدىغان دورىنى تەتقىق قىلىپ چىقىشقا ئۈلگۈرەلمىدىم.

شۇنداق دەۋېتىپ، ئۇ بېشىنى تۆۋەن سالدى، ئۇنىڭ كۆزلىرىدە ياش تامچىلىرىنىڭ لىغىرلاۋاتقانلىقىنى

كــــۆرۈپ، «ئـــاپلا، سورىمــــسام بــوپتىكەن»، ـ دەپ پۇشــايمان يەپ ئۆلگۈردۈم ۋە ئۇنىڭغا تەسەللى بەردىم:
ـ ئۇنى ئەمدى بەندە بولغانـدىن كېيىن ئاللاھنىڭ ئىرادىسى دەيمىز.
ـ ئىنسان بىلمەيدىغان نەرســە بەك كــۆپ ئىــكەن ئۇكــام، ـ دېــدى ئــۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ، بۇ ئالەمدە تىلــسىم دېگەن ناھــايىتى كــۆپ ئىــكەن. بىــر ئــادەم ئۆمرىــدە شــۇنچە كۆچــسىمۇ پەقەت ئـــــــازراق نەرســــــــىنىلا

چۈشىنەلەيدىكەن، كىچىككىنىلا سىرنى يېشەلەيدىكەن.
- بۇ سىزنىڭ كەمتەرلىكىڭىز - دېدىم مەن ئۇنىڭغا. مانا مەنمۇ ئەقلىمگە كەلگەندىن بۇيان ئوقۇۋاتىمەن، ئازراق نەرسىنى چۈشەنگىنىم بىلەن سىزگە ئوخشاش تىلسىم دۇنياسىدا ئات چېپىپ باققىنىم يوق.
- سەن تېخى ياش تۇرساڭ، - ئۇ ماڭا مەدەت بەرمەك بولدى.

بۇندىن كېيىنكى تەتقىقاتىڭىزدا نېمە قىلماي دەيسىز؟ پىلانىڭىزدىن خەلقىمىزنى خەۋەرلەندۈرسەم بولامدۇ؟
ـ خەلقىمىز ئۆچۈن شان ـ شەرەپ كەلتۈرۈش ـ بۇ مېنىڭ ئىنتىلىشىم ۋە تىرىشىشىمدىكى يەنە بىر مەقسەت، شۇنداقلا غەيرەت ـ شىجائىتىمنىڭ مەنبەسى. شۇڭا قىلۋاتقان ۋە قىلماقچى بولغان ئىشىمدىن ئۇلارنى خەۋەرلەندۈرگىنىڭ ياخشى ئىش. چۈنكى ئۇ مەن ئۈچۈن ھەم مەدەت

ھەم تۆرتكە بولدۇ. نۆۋەتتە، ئىنسانىيەت راك كېسەللىكىنىڭ تەھدىتىگە دۇچ كەلمەكتە، بۇ ئىجىس كېسەلگە گىرىپتار بولغان بىمارلار ھاياتىدىن بۇرۇنلا ئايرىلىپ، ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىنى ھەسرەتتە قويۇپ كەتمەكتە. مەن بۇ يۆزلىنىشكە دىققەت قىلىپ كېلىۋاتىمەن. راك كېسەللىرىنىڭ تۈرى كۆپ، ئەمما ھەممىسى دېگۈدەك ئەجەللىك. قانداق قىلغاندا بۇ كېسەلنى

تىزگىنلىگىلى، ئەڭ ئىدىيال شارائىتتا قانداق قىلىپ بۇ كېسەلنى يوق قىلغىلى بولىدۇ ـ مانا بۇ مېدىتسىنا ساھەسى يېقىندىن بۇيان جىددى تۈردە تەتقىق قىلىۋاتقان بىر مۇرەككەپ تېما، ئۇچۇقنى قىلىپ ئېيتقاندا، يەنە بىر تىلسىم.

ـ بۇ تىلسىمنىڭ تېگىگە يېتەي دەپسىز ـ دە؟

ـ ئەمەلىيەتتە، مەن بۇ ھەقتىكى تەتقىقاتىمنى ئاللىقاچان باشلىدىم.

لېكىن راك كېسەللىكلىرى تەتقىقاتى پۈتۈن تەتقىقاتلارنىڭ ئىچىدە قىيىنلىق دەرىجىسى يۇقىرى بىر تەتقىقات، شۇڭا كۆپرەك تەر تۆكۈشۈمگە توغرا كېلىدۇ.

ـ بۇ ھەقتە ئىشلەۋاتقان تەتقىقاتلىرىڭىزنىڭ يۈزلىنىشى قانداق؟

ـ ساڭىمۇ مەلۇم بولغاندەك، راك كېسەللىكىنىڭ تۈرى كۆپ، مەسىلەن، ئاشقازان ئاستى بېزى راكى، كۆكرەك راكى، جىگەر راكى، ئۆپكە راكى...

ۋاھاكازا. ئۇزۇن يىللىق مېدىتسىنا ۋە دورا تەتقىقاتى جەھەتتە قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلەر ھەم ئۇنىۋېرسال بىلىمىمىزنىڭ ئېشىپ بېرىشىغا ئەگىشىپ، بىز راك كېسەللىكلىرىنى پەيدا قىلىدىغان خەتەرلىك ئامىللار ھەققىدە مەلۇم چۈشەنچىگە ئېرىشتۇق. ئەمما، ئوخشاش تۈردىكى راك كېسلى بولغان ئىككى بىمارغا بىر خىل دورىنى بەرسەك، كۆرسىتىدىغان ئۈنۈمى ئوخشاش

بولمايۋاتىدۇ. شۇڭا ھازىرقى بىزنىڭ تەتقىقاتىمىز مەخسۇس نىشانلىق ھالدا راك كېسەللىكىگە تاقابىل تۇرىدىغان دورىنى تەتقىق قىلىپ ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش. يەنى يەككە بىمارنىڭ گېن جەھەتتىكى تۈزۈلۈشىگە ئاساسەن داۋالايدىغان ئۈنۈملۈك دورىنى تەتقىق قىلىپ چىقىش.

ـ بۇ جەھەتتە بىرەر نەتىجە بارمۇ؟

ـ ئۆتكەن نەچچە يىللاردىن بېرى مەن مۇھىم تەتقىقاتچىلارنىڭ بىرى

سۆپىتىدە قاتتىنىشىپ، تەتقىق قىلىپ، ۋۇجۇتقا كەلتۈرگەن "TarcevaTM(Erlotinib)" دېگەن دورا ئامېرىكا دورا باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتتى. يېقىندا بازارغا سېلىندى، ھازىر دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا تارقىلىۋاتىدۇ، ئۇ دورا ئاساسلىقى "ئۆپكە راكى" ۋە "ئاشقازان ئاستى بېزى راكى"غا گىرىپتار بولغان بىمارلارغا شىپا بولىدۇ. لېكىن، ئۆزۆڭگە مەلۇم، تەتقىقاتنىڭ چېكى يوق، ھامان

بىلىدىغىنىمىزدىن بىلمەيدىغىنىمىز كۆپ. شۇڭا ئەتە تېخىمۇ ياخشى نەرسىنى بارلىققا كەلتۈرىمەن دەپ توختىماي ئىزدىنىشچانلىق كۆرسىتىشكە توغرا كېلىدۇ.
‍‍‍‍‍‍ - مەن ۋەتەندىكى تەرەققىپەرۋەر كىشىلەرنىڭ ماقالە يېزىپ بېرىش ھەققىدىكى تەكلىپىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، «ئۇيغۇر ئالىملىرى ۋە نوبېل مۇكاپاتى ھەققىدە» تېمىسى بولۇشىنى قىسقىچە توختالدىم. ماقالىمدە مەن ئۇيغۇر ئالىملىرىنىڭ يەن - تېخىنكا

ساھەسىدە نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشىشىڭىزدىن ئۈمىت بار دەپ بىشارەت بەردىم. بىراق، مەن ئۇنىڭ ۋاقتىغا چەك قويمىدىم، چۈنكى قويالمىدىم. بەلكى ئۇ ئالىملىرىمىزنىڭ سۈرئىتىگە باغلىق دەپ ئېيتتىم. سىز بىلەن بولغان سۆھبەت ماڭا تۇيۇقسىز «نوبېل مۇكاپاتى»نى ئەسلىتىپ قويدى. چۈنكى، سىز ۋە سىزگە ئوخشاش يېتىشىپ چىققۇاتقان ئالىملىرىمىز مۇشۇنداقلا زور

تىرىشچانلىق كۆرسەتسە، ئۇيغۇر ئالىملىرىنىڭ يېقىن كەلگۈسىدە نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشىشىدىن زور ئۈمىت بار. ئۇنىڭ ئۈستىگە، مېدىتسىنا ئىلمى بويىچە نوبېل مۇكاپاتى تارقىتىلىدۇ. ئۆزىڭىزنى نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشىمۇ خىيال قىلامسىز؟

- نوبېل مۇكاپاتى ئۆزۆڭگە مەلۇم بولغاندەك، ئىلىم-پەندە ئەڭ بۈيۈك چوققىغا چىققان كىشىلەرگە بېرىلىدىغان تارتۇق. مەن بىر

چاغلاردا بۇ ھەقتە خېلى ئويلانغان، ئارزۇ قىلغان. كېيىن ئىلمىي تەتقىقات بىلەن بولۇپ كېتىپ ئۇ خىيالنى ئۇنتۇپ قالدىم. بىراق، يېقىندىن بۇيان شۇغۇللىنىۋاتقان تەتقىقاتىم ـ ماڭا قايتىدىن ئۇ ئوتنى تۇتاشتۇردى.

بىز ـ بەندە. بىز سەۋەب قىلغۇچى، قۇدرىتى ئۇلۇغ ئىگەمدىن تىلىگۈچى. مەن ھاياتىمدا "ھېچقاچان مۇمكىنچىلىك"نى رەت قىلىپ باققان ئەمەس. مۇبادا بۇ

مۇكاپاتقا ئېرىشسەم ـ ئۇ بىر كاتتا ئىش بولغان بولىدۇ، چۈنكى ئۇ مېنىڭ ئەمەس، خەلقىمنىڭ ئېرىشكىنى بولىدۇ. مۇبادا ئېرىشەلمىسەممۇ، ھېچ بولمىدى دېگەندە ئۇ خىل ئۇتتۇنىڭ ياش ئالىملىرىمىزغا تۇتىشىشغا پايدىسى بولىدۇ.

ئەسلەتمە ـ 2:

ئوقۇۋاتقان كەسپىمنىڭ سەھىيە ئىقتىسادشۇناسلىقى بولۇشى تۈپەيلى، ئىنسانلارنىڭ سۈپەتلىك ھالدا ساغلام

ياشــشغا تەســر كۆرســتدىغان خەتەرلــك ئــامللار ۋە هــازىر دۇچ كېلىۋاتقــان يۇقۇملــۇق ۋە ســوزۇلما خاراكتېرلىك كېسەللىكلەر ھەققىدە بــر قەدەر ياخشى چۈشەنچىگە ئىگەمەن. راك كېسەللىكى ھەققىدە مۇنــداق بــر ستاتىســتىكىلىق پاكىــت بــار. هــازىر دۇنيــا بــويىچە ھەر خــل راك كېسەللىكىگە گىرىپتار بولىدىغانلارنىڭ سانى يىلىغا 10 مىليون بولــۇپ، بــۇ كېسەللىك سەۋەبىدىن ئۆلــدىغانلار 7

مىليون. تەتقىقاتچىلار راك كېسەللىكىگە گىرىپتار بولىدىغانلار سانىنىڭ كېيىنكى 20 يىل ئىچىدە تەخمىنەن 50% ئاشىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشمەكتە. راك كېسەللىكىگە گىرىپتار بولغانلارنىڭ ھايات قېلىش نىسبىتى ئىنتايىن تۆۋەن. مانا مۇشۇنداق شارائىتتا راك كېسەللىكىنى ئۈنۈملۈك ھالدا داۋالىيالايدىغان بىرەر دورىنى كەشىپ قىلغان ئالىم ـ نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشىشكە ھەقلىق

ئەلۋەتتە. مەن ماقالىنىڭ بېشىدا سۆزلەپ ئۆتكەن (1881 ـ 1955)Fleming Alexander دەل پېنىسىللىننى بايقىغانلىقى ئۈچۈن 1945 ـ يىلى «فىزىلوگىيە ۋە مەدىتسىنا ئىلمى» بويىچە نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن.

رىشات ئاباسنىڭ سۆزلىرىدىن ئۈمىدلەندىم ۋە ۋاقتىنىڭ بىر يەرگە بېرىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ:

ـ مۇۋەپپىقىيەت قازىنىشىڭىزغا تىلەكداشمەن! ـ دېدىم مەن، ـ بۇ

تېمىدا سۆھبىتىمىزنى ئاخىرلاشتۇرۇپ.

10

كىشىلىرىمىز ئالىملىق بىلەن ئادىمىيلىكنىڭ ئۆتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ھەققىدە مۇنازىرە قىلىشىپ كەلگىلى خېلى بىر زامانلار بولدى. بەزىلەر «ئالىم بولۇشتىن ئاۋال ئادەم بولۇش زۆرۈر دېيىشسە»، يەنە بەزىلەر «ئالىم بولغانلىق ئادەم بولغانلىق» دېيىشتى. مەن ئالىملىق

ھەققىدىكى چۈشەندۈرۈشۈمنى مەزكۇر ئاخباراتنىڭ باش قىسمىدا بايان قىلىپ ئۆتتۈم. مەن ئەمدى «ئادىمىيلىك» ھەققىدە ئازراق توختىلىپ ئۆتۈمەن.

تىلىمىزدىكى «ئادىمىيلىك» ئۇقۇمى ئەجابى سۆز بولۇپ، ئۇنىڭ ئىپادىلەيدىغىنى بىر ئىنساندىكى قىممەت يەنى «ئەخلاق ـ پەزىلەت، مەردلىك، ئاقكۆڭۈللۈك، مېھماندوستلۇق ۋە ئۆز خەلقىغە بولغان ئەقىدە، مۇھەببەتنىڭ

ئۇرغۇپ تۇرۇشى، رەزىللىك ھەم پەسكەشلىكتىن، نامەردلىك ۋە خەسىسلىكتىن يىرگىنىشتەك» سۈپەتلەرنى كۆرسەتسە كېرەك. شۇنداق بولغانلىقتىن خەلقىمىز «ئادىمىلىكنى» ئۇلۇغلايدۇ. ئەلۋەتتە، بىر ئادەمنىڭ ۋۇجۇدىغا «ئالىملىق بىلەن ئادىمىلىك»نىڭ مۇجەسسەم بولۇشى ئەڭ كۆڭۈلدىكىدەك ئىش. مەشھۇرلىرىمىزدىن مەرھۇم «مەمەتئېلى ئەپەندى»، «ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر»لەر مانا مۇشۇنداق كىشىلەردىن بولغان ئىكەن.

دەۋر بىلەن دەۋر مەزمۇن ۋە
خاراكتېر جەھەتتىن ئوخشىمايدۇ.
ئەمما جەمئىيەتتە، كىشلەر بىلەن

كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا ۋە شەخسىنىڭ
ئۆزىنىڭ كۆندىلىك تۇرمۇشىدا ئەمەل
قىلىشقا تېگىشلىك ئىنسانىي ئەخلاق ـ
پەزىلەت، پرىنسىپلار، قائىدە ـ
يوسۇنلار، ئۆرپ ـ ئادەتلەر ۋە
مۇنەۋۋەر چوڭلىرىمىزدىن داۋام قىلىپ
كېلىۋاتقان خىسلەتلەر داۋاملىشىشى
كېرەك. مۇشۇ مەنادىن ئېيتقاندا، ھەر
بىر دەۋردە مۇنەۋۋەر پېشقەدەملىرىمىز
ياندۇرغان «ئادىمىيلىك» مەشئىلىنى
ئۆزگە خاس ھالدا كۆتۈرۈپ

ياشاۋاتقان كىشىلىرىمىز بار. جۈملىدىن رىشات ئابباس دەل ئەنە شۇنداق ئۆز دەۋرداشلىرىغا نىسبەتەن «ئالىملىق بىلەن ئادىمىيلىك»نى ئۆزىگە مۇجەسسەم ئەتكەن ئېسىل ئوغلانلىرىمىزنىڭ بىرىدۇر.

مەن بۇ ئاخباراتتا ئاساسلىقى ئۇنىڭ ئالىم بولۇپ يېتىلىپ چىقىش جەريانىنى بايان قىلىپ ئۆتتۈم. ئەمما ئۇنىڭ ئادىمىيلىك خىسلەتلىرى ھەققىدە توختالمىدىم. بۇ ھەقتە

توختالمسام، ئۆزىنى «ئەركەكمەن» دەپ مەغرۇر يۈرگەن ئەرنىڭ «كۇسا» بولۇپ قالغىنىدەك ئىش بولمىسۇن.

خەلقنى پەن ـ مەدەنىيەت ۋە مائارىپ ئارقىلىق تەرەققىي قىلدۇرۇشنى ھەقىقىي مەنىسى بىلەن چۈشەنمىگەن رىشات، ئۆزىدىن ئوقۇش ئۈچۈن ياردەم تەلەپ قىلغان ھەرقانداق بىر ئۇيغۇر پەرزەنتىگە ئىمكانىيىتىنىڭ يېتىشىچە ياردەم قىلدى. ياخشىلارغا سادىق ۋە

سەممى بولدى. ئامېرىكىغا يېڭى ئوقۇشقا يېتىپ كەلگەنلەر قىيىنچىلىققا ئۇچرىغاندا ئۇلاردىن ئۆزىنىڭ ياردىمىنى ئايىمىدى. چوڭغا ـ چوڭ، كىچىككە كىچىك بولدى. قەلبىدە خەلققە بولغان مۇھەببەت ۋە ھېسسىياتى چەكسىز بولدى.

ئۇنىڭ بۇ خىل پەزىلىتىنى كۆرۈپ يەتكەن ۋە ئۇنى چۈشەنگەن كىشىلەر ئۇنىڭغا تېگىشلىك ھۆرمەت بىلدۈرۈشىدۇ، ئەلۋەتتە.

شۇنى قىستۇرۇپ ئۆتۈش مۇۋاپىقكى، بىزدە بەزىلەر «ئالىملىق شەرتىگە توشاي» دېگىنى بىلەن ئۆزىنىڭ ياراتقان نەتىجىسىنىڭ يوق بولغانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى ئۆز ئىجادىيىتى ۋە ھالال مېھنىتى ئارقىلىق يۈكسەلگەن ۋە شان ـ شەرەپ قۇچقان باشقا قېرىنداشلىرىغا ھەسەت قىلىش ۋە كىچىك كۆزلۈك بىلەن پىتنە قىلىش تۈپەيلى «ئادىمىلىك»نىڭ سىنىقىدىن ئۆتەلمەيدۇ.

ئىنسانىيەت جەمئىيتى ۋاقتىنىڭ
ئۆتۆشى بىلەن ئۆزگىرىپ باردۇ.
بەزى جەھەتتە بۇ ئۆزگىرىشنى
تەرەققىيات دەپ ئاتىساقمۇ بەزى
جەھەتتە ئۇنى شەخسەن مەن
تەرەققىيات دەپ ئاتىمايمەن. مەسلەن
بىز ياشاۋاتقان جەمئىيەت ئىغىر
ئەخلاق كرىزىسگە دۇچ كەلمەكتە.
ئادەملەرنىڭ تۇرمۇشىدا ئەمەل
قىلىدىغان پرىنسىپنىڭ يوقلىشى،
مەنپەئەتپەرەسلىك ۋە راھەتپەرەسلىك

(hedonism)نىـــڭ كۆچييــــشى، پىتنە ـ پاسات ھەم ھەسەتخورلۇقنىڭ يامرىــشى، ۋاپاغــا جاپــا قىلىــش، «ئاشــنى ئىچىــپ بولــۇپ چىنىنــى چىقــۋېتىش»تەك ئاللاكىملەردىنــدۇر يۇقــقان ۋابــا ـ قېرىنداشــلار ئــارا ئىــشەنچنى سۇسلاشتۇرۇپلا قالمــاي، ئۆزئــارا ئــاداۋەتنى پەيــدا قىلىــپ، ياخــشى ۋە ســەممى كــۆڭلى بولغــان ئادەملەرنىڭ قەلبىنى ئازابلىماقتا.

كىم بولۇشۇڭدىن قەتئىنەزەر، ئەگەر

سەن ياخشىلارنى كۆرەلمەيدىغان، باشقىلارنىڭ نەتىجىسىگە ھەسەت قىلىدىغان ۋە ياكى تۇل خوتۇندەك يىپچى، ياكى بولمىسا يىپچى خوتۇندەك پىتنىچى بىرسى بولساڭ، يەنى بىر ئۇيغۇر پەرزەنتى پەن-تېخنىكا ساھەسىدە شان-شەرەپ قۇچۇپ ھەتتا ياتلارمۇ ئۇنىڭ تۆھپىسىنى مۇئەييەنلەشتۈرگەن ۋاقىتتا، «ئۇ قانچىلىك ئىشتى، بۇ قانچىلىك نېمە ئىدى» دەپ ياخشىلارنى ۋە

ئىشلىرىدا ئۇتۇق قازانغانلارنى كەم ئۇچرىتىمىز. چۈنكى ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئۆزىنىڭ ھەقىقەتەن ئەمەلىيەتتە ئۆتكۈزۈشكە جۈرئەت قىلالىغانلار ئاز بولىدۇ.

سۈندۇرۇشقا ئۇرۇنىدىغان بىرسى بولساڭ، ئۆز پەرزەنتلىرىڭنىڭ يۈكسىلىشىنى ئارزۇ قىلىدىغان، ئاقكۆڭۈل، تەرەققىپەرۋەر خەلقىڭنىڭ ساڭا ئېيتىدىغان بىرلا سۆزى بار:

ياكى سەنمۇ تىرىشىپ شۇنداق بول، نەتىجە يارات، ياكى بولمىسا «ئاغزىڭغا تاش، ئېشىڭغا ماش» سىلىپ ئولتۇر!

چۈنكى، باشقا تائىپىدىن بولغان كىشىلەر مۇنەۋۋەر ئوغلانلىرىمىزغا

ھەسەت قىلسا ـ بۇ بىر غەزەپلىنىدىغان ئىش، ئەمما ئۆزىمىزنىڭ ئىچىدىن بىرسى شۇنداق دېسە بۇ بىر ئېچىنارلىق ئىش !

ئاخىرىدا كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ مۇنداق بىر ئاددى پىرىنسىپىنى يەكۈنلەش ئارقىلىق بۇ ئاخباراتنى مۇشۇ يەردە تامام ئېتىمەن:

شان ـ شەرەپ ـ ھالال ئەمگەك، ئەجىر ـ مېھنەت ۋە جەمئىيەتكە قوشقان تۆھپىدىن كېلىدۇ. پاتەمنىڭ قۇچقان

شۈھرىتى تۆپەيلىدىن، زۆرەم ئېرىشمەكچى بولغان شانۇ ـ شەۋكەت ئازىيىپ كەتمەيدۇ. تۆھپىنى چوڭ قوشقانسېرى، شان ـ شەرەپ شۇنچە يۈكسەك بولىدۇ. ھەسەننىڭ قىلغان ھەستى تۆپەيلىدىن، ھۈسەننىڭ ھوسۇلى ئازىيىپ قالمايدۇ ـ يۇ، ئەمما ھەر ئىككىسىنىڭ كۆڭلى خوش بولمايدۇ.

خاتىمە:

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن، رىشات

ئابباسنىڭ قۇچقان زەپەرلىرىدىن تەسىرلەنگىنىم ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئىش ئىزلىرىنى خەلقىمىزگە تونۇشتۇرۇش بۇرچۇم بار دەپ بىلىپ، ۋاقىت جەھەتتە قىسىنچىلىقىم بولسىمۇ بۇنى يېزىپ چىقتىم. چۈنكى، ئۇنىڭ ياراتقان ھەر بىر ئىشىنىڭ ئېلىپ كەلگەن مارگىنال ئۈنۈمىنى تېخىمۇ ياخشى ئانالىز قىلىش، تېخىمۇ بەدىئىي ۋە ئىلمىي تىل بىلەن ئىپادىلەش، مۇھىمى ئۇنى

ياشلىرىمىزغا ئۆلگە سۈپىتىدە تەشۋىق قىلىشنىڭ ئەھمىيىتى زور.

لېكىن، «پىچاقنى بىلەپ تۇرمىسا

گاللىشىپ قالدۇ، قەلەمنى ئىشلىتىپ تۇرمىسا داتلىشىپ قالىدۇ» دېگەندەك ئەدەبىي ئاخباراتچىلىقنى توختىتىپ قويغىلى 10 يىل بولۇش سەۋەبى بىلەن قەلىمىمنىڭ گاللىشىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدىم. ئاشۇ سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، ئەسەرنىڭ قەھرىمانى - ئالىم رىشات ئابباس ھەققىدە ئالدىراپ يېزىلغان بۇ يازمامنى ئويلىغىنىمدەك ياخشى يېزىپ چىقالمىدىم. ئەمما رىشات

ئابباسنىڭ يېقىن كېلەچەكتە تېخىمۇ
كۆپ نەتىجىلەرنى قولغا
كەلتۈرەلەيدىغىنىغا تىلەكداش
بولغىنىم ھەم ئىشىنىدىغىنىم ئۈچۈن،
ئۇ ھەققىدە تەپسىلى ۋە سۈپەتلىك
بىر يېزىلمىسنىڭ قابىل ھەم تالانتلىق
يازغۇچىلىرىمىز تەرىپىدىن روياپقا
چىقىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن. چۈنكى،
ئۆمىدۋار كىشىلەر ئۈچۈن «ئەتە
ھامان بۈگۈندىن گۈزەل ۋە
پارلاقتۇر!» (تامام)

ئاپتۇرنىڭ قىسقىچە تەرجىمھالى

ئاپتور قەيسەر مىجىت 1970 - يىلى دىكابىردا پامىر ئىتەكلىرىگە جايلاشقان «خان-تىرەك» دىگەن تاغلىق كەنتتە دۇنياغا كەلگەن. ئويتاغ ۋە كەنشۋەر ئورمانچىلىق مەيدانلىرىدىكى پەرزەنتلەر باشلانغۇچ مەكتۋىدە باشلانغۇچ مۇئارىپ تەربىيىسىنى ئالغان. تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى ئۇلۇغچات ناھىيەلىك 1- ئوتتۇرا مەكتەپتە، تولۇق ئوتتۇرىنى قىزىلسۇ ئوبلاستلىق 1- ئوتتۇرا

مەكتەپتە تاماملغان.
ئاپتور قەيسەر مجىت مۆھتەرەم رشات ئابباس بلەن برگە

ئاپتور بالىلىق چاغلىرىنى ھەيۋەتلىك مۇز - تاغ ئاتا باغرىدىن ئورۇن ئالغان ئويتاغنىڭ يايلاقلىرىدا، كەنشۋەرنىڭ دالالىرىدا، تاغلىرىدا، تەتىل مەزگىللىرىنى بولسا ئاتۇش ئۇستۇنئاتۇشتىكى چوڭ دادىسىنىڭ ئويىدە ئۆتكۈزۈپ چوڭ بولغان. شۇ جەرياندا، «ئۇيغۇر ھازىرقى زامان مۇئارىپىنىڭ بوشۇگى» دەپ ئاتالغان «ئاتۇش ئىكساق ھۇسەينىيە مەكتىۋى»گە مۇدىر بولغان مائارىپچى تاغىسى زەيدىن ئەمەتنىڭ تەسىرىگە

ئۇچرىغان ۋە مەكتەپتە ياخشى ئوقۇشنىڭ خاسىيتى بارلىغىنى ھىس قىلغان.
ئۇ 1988 - يىلى سىنتەبىردە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئىقتىساد باشقۇرۇش كەسپىگە ئوقۇشقا كىرگەن. 1993- يىلى «تۇۋار ئىگىلىگى» يونۇلۇشى بويىچە ماگىستىر ئاسپىرانتلىققا قوبۇل قىلىنغان. 1994 - يىلدىن 1995 - يىلغىچە بولغان ۋاقىتتا شاڭخەي مالىيە - ئىقتىساد ئۇنىۋېرستېتى ئاسپىرانتلار ئىنستىتۇتىدا «خەلقئارا پۇل-مۇئامىلە» كەسپى بويىچە

بىلىم ئاشۇرغان. 1996 - يىلى ئىيۇندا «رايونىمىزدىكى يەككە ۋە خۇسۇسىي ئىگىلىكنىڭ تەرەققىياتى ھەققىدە دەسلەپكى ئىزدىنىش» ناملىق دىسسېرتاتسىيەنى ياقلاپ ئوقۇش پۈتتۈرۈپ ئىگىلىك باشقۇرۇش فاكۇلتېتىدا لېكتور بولۇپ ئىشلىگەن. شۇ يىللىرى TOEFL ۋە GRE ئىمتىھانلىرىغا قاتنىشىپ، 1998 - يىلى 1-ئايدا ئامېرىكىنىڭ ماساچۇسېتتس شتاتى، بوستون شەھرىگە جايلاشقان خۇسۇسىلار

ئگدارچىلىغـــدىكى «Northeastern University (شەرقى شىمال ئۇنىۋېرسىتېتى)» نىڭ ئوقـۇش مۇكاپاتىغا ئېرىشىپ، ئـۇ مەكـتەپكە خەلقـئارا ئىقتىـسادشۇناسلىق كەسپى بويىچە ئوقۇشقا كىرگەن. 1999-يىلى 6-ئايدا ئوقۇش پۈتتۈرگەن. ئۆتكەن نەچـچە يىـل مابەينـدە ئـۇ «سـانلىق مەلۇمات ۋە بازار ئانالىزچىسى»، چوڭلار ئىنستىتوتىنىڭ ئىقتىـساد ۋە ئىستاتىـستىكا ئىلمـى بـويىچە لېكتـورى، خـام-چـوت ئانالىزچىسى بولۇپ خىزمەت قىلغان.

نـوۋەتتە، قەيـسەر مجـت خـارۋارد ئۇنىۋېرسـتېتى(Harvard Universtiti)دا خەلقئارا سەھىيە ئىقتىسادشۇناسلىق ئىلمى بويىچە دوكتـۇر ئاسپىرانتلىقتا ئوقۇماقتـا، شـۇنىڭ بىـلەن بىـر ۋاقىتتـا مەبـلەغ باشقۇرغۇچىلىق خىزمىتىنى ئىشلىمەكتە.

ئاپتور ھازىرغا قەدەر 30 پارچىغـا يېقىن، ئىجتىمائىي - ئىقتىسادقا ئائىت ماقـالە، شـېئىر، ئەدەبـىي ئاخبـارات، نەسر ۋە ئەدەبىي خاتىرە ئېلان قىلغان. ئالى مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چېغىـدا، 2

پارچە ئەدەبى ئاخباراتى ۋە بىر پارچە ئىقتىسادقا ئائىت ماقالىسى «مۇنەۋۋەر ئەسەر» بولۇپ باھالانغان.
ئاپتورنىڭ يېقىن مەزگىلدىكى تەتقىقاتى - ئاساسلىغى ياشانغانلار مەسلىسى ۋە ئاھالىنىڭ ساغلاملىغى بىلەن ئىقتىسادى تەرەققىياتنىڭ مۇناسىۋىتى، ھەمدە تەرەققى قىلىۋاتقان ئەللەرنىڭ سەھىيە پاراۋانلىق تۈزۈمى ھەققىدىكى مەزمۇنلارغا مەركەزلىشىدۇ.
ئۇ - «ئارمان» ئىسىملىك بىر

ئوغۇلنىڭ ئاتىسى. ھازىر ئائىلىسى بىلەن بوستوندا ياشايدۇ.

http://www.biliwal.com
http://www.bilik.cn

2010-07-19

ئىزاھات: ئەسلى بۇ كىتاپ 2007- يىلى 11- ئايدا ئىشلىنىشكە تىگىشلىك ئىدى، مەلۇم سەۋەپلەر بىلەن تولىمۇ كىچىكىپ كەتتى، بۇنىڭ ئۈچۈن ئەسەر ئاپتورىدىن ۋە كىتاپنىڭ بالدۇراق پۈتۈشىنى كۈتكەن كەڭ ئوقۇرمەنلەردىن كەچۈرۈم سورايمەن.

AAQ(5487)